

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

**Одеса
2018**

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – к.політ.н., доц., доцент кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Арабаджиев Д. Ю. – д.політ.н., доц., професор кафедри соціальної роботи
(Запорізький національний технічний університет)

Аркадіуш Адамчик – проф. д-р габ. політології (Університет імені Яна Кохановського в Келцах, РП)

Бабкіна О. В. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)

Гедікова Н. П. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Горбатенко В. П. – д.політ.н., проф., заступник директора (Інститут держави і права НАН України імені В. М. Корецького Національної академії наук України)

Долженков О. О. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Залевські Єжи – проф. д-р габ. політології (Варшавський університет, РП)

Монолатій І. С. – д.політ.н., проф., професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Парух Вальдемар – проф. д-р габ. політології (Університет імені Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, РП)

Романюк А. С. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політології (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Яковлев Д. В. – д.політ.н., проф., декан факультету правової політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Ярова Л. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Науковий журнал «Politicus» є фаховим виданням на підставі

Наказу МОН України № 241 від 09.03.2016 року (додаток № 9)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази

Index Copernicus International (Республіка Польща)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet

**Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, протокол 7 від 22 лютого 2018 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Bidochko L.Y. Research strategy of cultural materialism: Case of the Ukrainian left at the turn of the centuries.....	5
Ключник Р.М. Еволюція концепту демократії в політичній думці: ретроспективний аналіз.....	14
Рижук О.М. Трансформація поняття «інформаційна безпека» в умовах глобалізації.....	20
Стародуб Т.П. Феномен націоналізму: історія становлення, типологія та сутнісні характеристики.....	23

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бортнікова А.В. Місто Ковель в умовах запровадження магдебурзького права.....	29
Гжибовська Т.С. Особливості становлення та розвитку політичних систем пострадянських країн.....	36
Головатий М.Ф., Каракасіди О.Ф. Місцеве самоврядування як важлива засада поділу влади, взаємодії людини і держави, розвитку сучасних демократичних процесів.....	41
Кольцов В.М. Феномен антиістеблїшментських партій як прагматичної напіввольної опозиції у країнах Вишеградської групи.....	48
Лясота А.Є. Сучасний стан та ефективність взаємодії інститутів громадянського суспільства в Україні.....	54
Ляшенко Т.М. Профспілки в Україні як політичний інститут: криза чи трансформація.....	61
Макаренко Л.Р. Political performance as a technology of influence	66
Філатов Б.А. Патріотизм як форма політичної участі: інституційні практики на макрорівні.....	71

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНІ КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Калініченко Б.М. Сучасні ЗМІ як інструмент інформаційної війни.....	77
---	----

Цумарєв М.І.
Культура локальної демократії: структура й функції.....83

Шедяков В.Е.
(Пост)модерн – переход к политической культуре общества
знания или контрмодерна?.....88

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Погорська І.І.
Ефективність концепту стратегічної культури
в контексті розвитку сучасних
міжнародно-політичних досліджень.....95

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Нуриєва Ирада Тофик гызы
Дискриминационная политика СССР
по отношению к азербайджанскому народу.....101

РЕЦЕНЗІЇ

Наумкіна С.М.
Учасницька компонента децентралізаційних процесів
(рецензія на монографію К.Є. Іщейкіна
«Політико-правові засади бюджету участі
в системі демократичних практик: світовий досвід і Україна»).....105

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Bidochko Lesia Yaroslavivna

Research strategy of cultural materialism: Case of the Ukrainian left at the turn of the centuries

UDC 303.03:329.14+329.15(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-5-13>

Bidochko Lesia Yaroslavivna
Postgraduate Student at the Department
of Political Science
of Kyiv-Mohyla Academy Doctoral School
Voloska Str. 8/5, Kyiv, Ukraine

The purpose of this article is to check the relevance of the theoretical basis of cultural materialism, correlating it with our own analysis of the left segment of the Ukraine's political life during the period of independence. In this analysis, we tried to identify the infrastructural, structural and superstructural factors that determined the dynamics of the political process, and also to clarify the causal priority existing between them. In the national elections of 1994, 1998, 1999, left political parties have demonstrated impressive results and some positive dynamics. Each time since the 2002 parliamentary elections, they received fewer votes and reduced their presence in the Verkhovna Rada. In the 2000s, reduction of the "political weight" of the Left was more intensive than its growth in the 1990s. Economic stabilization and the gradual increase in household incomes have poached the part of their electorate from the "old left", and the results of the voting allegedly approved the socio-economic policy of the executive branch. In the 2000s, the voter preferred a capitalist course of development more than he did in the 1990s. The consolidation of the post-Soviet neo-nomenclature and the big bourgeoisie, which tended to merge into a single social stratum, the oligarchy, led to an attempt to form a "historical bloc" (in the Gramscian sense) in Ukraine, that is, to ensure the approval of the current system by the most numerous class – hired workers. Particularly in the case of Ukraine, this was supposed to be the support of the executive power to maintain the majority system of parliamentary elections.

Key words: cultural materialism, left, Ukrainian left, old left.

Introduction. Schools of socio-cultural anthropology, which dominated in North American science in the middle of the twentieth century, rested on idealistic theoretical and methodological principles. According to researcher of the history of anthropology in the US, S. Ortner, this led to the "lack <...> of a systematic sociology" [28, p. 132]. At the same time, researchers have already abandoned empiricism and descriptiveness inherent in the North American anthropology of the first half of the century, and favoured systematization and generalization. But in the theoretical constructions of symbolic anthropology, the sphere of culture was completely detached from other spheres of social life – economics, stratification, politics, etc. This raised legitimate criticism from the anthropologists inclined to materialistic methodology.

Presenting main material. The materialists tried to move from the interpretation of individual cases *ad hoc*, conditioned by the academic structure of American anthropology (in particular, the long-term field work carried out by young scientists on a particular social group [25, p. 48–50]), to the creation of some universal schemes. At the same time, they were cautious about the abundant workings of Marxism, which was explained by the then separateness of North American science from the continental European one, adherence to the empiricism of Anglo-Saxon humanitarianism and the political atmosphere of the McCarthy era [16, p. vi]. American materialists wanted to quantify their branch of knowledge: this attracted

their attention to natural, demographic, and technological factors, much more amenable to measurement than the *Gestalten* of symbolic anthropologists or Marxists dialectics [30, p. 135].

American anthropologist Marvin Harris (1927–2001) has tried to transfer the relevant findings of cultural ecologists of the 1950s to a new level, claiming to create a new scientific paradigm – cultural materialism.

M. Harris has proposed "systematic sociology" – a universal analytical scheme of the social order. Harris has simultaneously opposed modern Marxism, accusing it of political subjectivity, metaphysics, and even idealism, proclaiming himself "the right" interpreter and successor to Marx [12, p. 55–56]. The anthropologist replaces classical "basis-superstructure" scheme by "infrastructure-structure-superstructure" triad. Infrastructure combines the mode of production (technology of subsistence, techno-environmental relationships, ecosystems, work patterns) and mode of reproduction (demography, mating patterns, medical control of demographic patterns etc.). Structure covers domestic economy (family structure, domestic division of labour, domestic socialization, age and sex roles, etc.) and the political economy (political organization, division of labour, political socialization, class, urban / rural hierarchies, police / military control etc.). The superstructure, which Harris in later works calls "symbolic-ideational" element, includes kinship, political ideology, ethnic and national ideologies, religion, symbols, myths, aesthetic standards and philosophies, epistemologies, ideologies [12, p. 52–54].

If Marx's superstructure as a whole correlates with Harris's "superstructure," the "basis" is divided between "infrastructure" and "structure." And this was not just the whim of an American anthropologist. Harris hence sought to distinguish those measurable elements of social life (e.g., population size, the amount of natural resources being developed, the volume of production and consumption, the balance of foreign trade), from others (e.g., political structure, class division, international relations) objectively existing, scientifically visible, but much more complex subjects for unambiguous and conventional quantization. Harris criticizes the Marx's concept of "mode of production" for mixing material factors and subjective elements [12, p. 64, 220–221]. Also Harris calls attention to demographic factors ignored by Marxism [12, p. 66–70].

So, the infrastructure provided the scientist with demo-techno-econo-environmental variables, measured in man/hours, kilocalories, millimetres, tons, etc. According to Harris, these are the changes in infrastructure that determine the development of structure and superstructure (the principle of infrastructural determinism). Thus, the functional dependence of the less quantifiable and conventionally described elements of social life from elements that are easily measurable, less controversial, and are suitable for applying natural science methods is established (Harris calls the infrastructure "the principal interface between culture and nature"). Harris hoped that this would open the way for the nomologization and scientification of the humanitarian knowledge. At the same time, the American anthropologist wanted to preserve Marx's progressive intentions, but to get rid of the Marxist teleology, for which both Western and Soviet Marxists labelled him with "vulgar materialism." Harris was trying to "refurbish" materialism, which was relevant in the context of the tilt of Western Marxism in the direction of analysing culture and structuralism, and also turning Soviet Marxism, for the most part, into a quasi-scientific political tool.

However, cultural materialism, was a bit flawed too. Harris repeatedly stresses that infrastructural determinism does not deny the possibility of structure and superstructure to influence social evolution, but establishes a causal priority: the researcher should seek explanations in the infrastructure first, then in the structure and, at lastly, in the superstructure [12, p. 56]. In the classical works of Harris, this looks like an epistemological "safety net" from criticism, and the anthropologist himself is focused on finding out the infrastructural roots of any social phenomena and processes, in practice ignoring structural and superstructural determinism. But cultural materialism pretended to go beyond the traditional framework of socio-cultural anthropology and become a new paradigm for the social sciences – hence, to proceed from explaining individual phenomena and processes

to systems analysis. Attempts to implement the latter pushed late Harris and his students to a more serious attitude to the structural and superstructural forms of causal arrow, recognizing the possibility of "feedback" – the influence of ideology and social structure on the infrastructure [26]. This counterbalanced the model offered by cultural materialism, but neutralized its originality.

The purpose of this article is to check the relevance of the theoretical basis of cultural materialism, correlating it with our own analysis of the left segment of the Ukraine's political life during the period of independence. In this analysis, we tried to identify the infrastructural, structural, and superstructural factors that determined the dynamics of the political process, and also to clarify the causal priority between them. The next tasks will be to correlate the results with the theoretical constructs of cultural materialists. This will bring us closer to understanding the strengths and weaknesses of this research paradigm and will lead to the creation of a synthetic research program.

At the turn of the century, Ukraine was dogged by the political scandals, the West has featured growing recognition of the fact that post-Soviet milieu did not match "market and democracy" canons, allegedly instilled there during the 1990s. It contributed to the plummet of the transitological and some other theories, broadly used during the previous decades for explaining social evolution of the post-Soviet societies. Here, conceptual approaches of S. Levitsky and L. Way [24], K. Zimmer [33], D. Lane [23], H. van Zon [41], A. Swein [32], L. Shelley [31], L. King [10, p. 307–327], B. Greshkovits [10], M. Myant and J. Drahokoupil [27], J. Böröcz [3], C. Clarke [4], M. Upchurch [39], R. Dzarasov [7], as well as the works of Ukrainian researchers Yu. Yurchenko [47], O. Lyakh [32, p. 78–96], V. Mikhnenko, Z. Popovych [29] and D. Horbach [15] should be mentioned. The theoretical approaches used by the social science for analysing Ukrainian reality at the beginning of the 21st century belonged to the neoclassical sociology, institutionalism, world system analysis, and neo-Marxism. As sociologist Dergunov noticed, theories of the next generation might appear on the ground of the best achievements of the non-Marxist and Marxist dependency theories [5, p. 51].

The peak of scientific interest in the Ukrainian left was attained at the end of the 1990s and the beginning of the 2000s. A considerable amount of literature has been published on the issue. The greatest foreign specialist is British political scientist A. Wilson, who focused mainly on party building processes, ideological transformation, and the electoral base of Ukrainian parliamentary leftists (that is, CPU, SPU, SelPU, PSPU) [43; 44; 45]. The most extensive work was prepared by a team of Ukrainian researchers within the framework of the National Institute for Strategic Studies – a monograph by O. Haran, O. Maiboroda, A. Tkachuk, V. Khmelko "Ukrainian Left:

Between Leninism and Social-Democracy" [11]. They have analysed most of Ukraine's left-wing political forces and tried to fit them into the ruling national-state discourse, providing certain forecasts and recommendations. Additional attention could be given to the exploration of V. Khmelko, who dealt with the relationship between the transformations of the social structure of Ukraine's population and its political preferences [20]. However, during the 2000s, interest in Ukrainian issues has fallen markedly. In the West, postcommunist studies have lost their topicality, in Ukraine, the interest had dissipated too, as the parliamentary leftists were sidelined [25, p. 88-90]. The decline of the "old left" has intensified the activities of the so-called "new left." We mean the research work of sociologist V. Ishchenko, who has very critically analysed the activities of Ukraine's left political parties, introduced into the broad context of the political struggle, applied the class approach, and all this was supported by a careful analysis of statistical data [18; 19].

The studios focused on those aspects, which are most significant for the researcher. In the case of E. Wilson, this is a post-communist transformation to Western liberal-democratic models, for the National Institute for Strategic Studies – the attitude of left-wing parties to state independence and the national question, the relation with certain ethnolinguistic groups, and for Ishchenko – the internal dynamics of party development and their involvement in the protest activity.

In the 1990s, the "market's invisible hand" has directed the independent republic to precisely the opposite direction from what market reforms supporters have expected. The deep economic crisis was the result of a synergistic interaction of several factors: the negative tendencies of the late Soviet economy; features of the transit period; the destruction of inter-republican commodity chains; the inclusion of Ukraine in the world market under the conditions created by the "First World", the formation of a class society with the original accumulation of capital inherent to the bourgeoisie.

What happened within the infrastructure milieu? The economy of Ukraine was experiencing a full-blown depression. Production of goods and services has significantly reduced, resulting in the 55% GDP fall in 1991–1999 [35]. For comparison, during the years of the Great Depression, which struck the United States in 1929–1933, the GDP drop was twice lower. Especially critical was the situation with the industry – industrial production declined by 48% during this period [36].

Some high-tech industries that produce high value-added products – microelectronics, machine tools, instrument engineering – have almost collapsed. Consequently, the structure of industry has shifted towards an increase in the share of semi-finished products manufacture (steel, chemicals, and food products). Thus, the share of mechanical engineering and metal processing

fell from 31.3% to 13.4%, while steelmaking increased from 11.2% to 27%, agriculture suffered a slightly lower but also significant decline (-44%) [14]. In 1991 the number of employed in industry exceeded the number of employed in agriculture by 1.6 times, but in 1997 these indicators equalled, and as of 2001, 1.3 times more people worked in agriculture than in industry. We could talk about the transition from the industrial economy to the industrial-agrarian one, and development of the natural economy (gardens, cottages, household plots) indicated an even deeper regression. Relative growth was observed only in the service sector [20, p. 2]. Significant structural changes have taken place in the field of foreign trade. During 1995–2000, the share of CIS countries decreased in Ukrainian exports (from 52.7% to 33.3%), and imports (from 64.5% to 33.7%) [17].

Soviet ruling elite has been enjoying a number of economic privileges, but it could only control the means of production, without possessing them. During the 1990s, the distribution of public property took place. However, privatization in Ukraine has stalled; the semi-owners, heads of state enterprises have illegally assigned part of the profits [32, p. 7–8]). This process gave birth to the new ruling class – the bourgeoisie. Its members included representatives of the ruling groups of the Ukrainian SSR (party nomenclature, "red directors"), partially Soviet "middle class" (intellectuals, officials), and organized crime representatives that arose during the years of Perestroika. Petty bourgeoisie could be considered as a separate class, which receives certain profits from business, professional activity or corrupt rent, but do not use the hired labour [38, p. 85].

The vast majority of Ukraine's population of working age remained hired workers. The share of the social supplementary product received by wage workers has significantly decreased, which means that this class has lost during the structural changes in the 1990s. The share of wages in GDP declined from 58.8% in 1990 to 45% in the early 2000's. Real wages in 1999 amounted to about 30% of the 1990 figures. In 1999, the salary arrears amounted to 7.2 billion UAH. The fall in real wages outpaced the rate of GDP decline; labour productivity reached 23% during the study period [42], redistribution of social wealth in favour of the new-born bourgeoisie resulted in a decline in quality of life.

Virtually all the economic indicators have deteriorated during the 1990s. The "old left" has brought economic issues to the forefront and called for the establishment of social justice and welfare of the ordinary citizens. Furthermore, the "old left" acted as the only structural opposition, underlining its connection with the Soviet regime, which, for all its setbacks, has left successful examples of Ukraine's economic modernization [44, p. 23].

Left parties became pioneers in the number of deputies ramrodded through the single-man-

date constituencies in 1994. We did not take into account the president's election of the same year, as the candidate from the largest left-wing political force (CPU) did not participate in it. After the parliamentary elections of 1998, which took place under a mixed system, the left increased their presence in Ukraine's Verkhovna Rada. In the first round of the presidential elections of October 31, 1999, candidates from CPU, SPU, and PSPU received a total of 8% more votes than Leonid Kuchma [44, p. 21]

Consequently, under the conditions of the economic depression of the 1990's, Ukrainian left parties steadily have increased electoral success, but could not gain the "critical weight" of the votes to get a stable majority in parliament or to obtain a presidential post.

Why mass economic frustration did not bring to power the left critics of the then economic policy? The reasons should be found beyond the limits of purely infrastructural quantitative changes. As part of this article, we can only outline them in the most general terms.

First, let us pay attention to the electoral system. Verkhovna Rada deputies were elected by the majority system in 1994, and in 1998, mixed majoritarian-proportional system was applied. In the late 1990's, the left-wing political forces advocated transition to a proportional election system, while the ruling circles defended the majoritarian component of the mixed system. The results of the 1998 parliamentary elections by majoritarian districts and party lists were strikingly different (see Table 1).

Of even greater importance in country's political life was nationalism (or rather, nationalisms). The collapse of the Soviet Union led to the collapse of the Soviet identity, which contained elements of the class consciousness, state patriotism, and supranationalism. In Ukraine, the titular nation is a rather heterogeneous entity, in which several sub-ethnic elements could be singled out. The two poles of this continuum were Galician "conscious Ukrainians" and "Soviet people" of Donbas. During the 90's, the former were the electorate of the People's Movement, while the latter were Communist Party supporters [44, p. 35].

Since the 2002 parliamentary elections, the "old left" have been obtaining fewer votes and reduced their presence in the Verkhovna Rada [37]. The duction of their "political weight" in the 2000's was faster than its growth in the 1990's. Economic stabiliza-

tion and the gradual increase in household incomes have poached some part of the left electorate away. However, GDP growth and real incomes are not sufficient to reduce the electoral support of the political opposition. During the 2nd cadence of Leonid Kuchma (November 1999 – January 2005), Ukraine had the highest GDP growth rate over the years of its independence [35], but in the national elections of 2002 and 2004, better candidates from the right-liberal national-democratic (with elements of social-populism) opposition have demonstrated better results [37]. In the 2000s, the voter more often preferred the capitalist course of the country's development than the voter of the 1990s, which projected from the stabilization and gradual restoration of infrastructure indicators in the sphere of the political life. In 2003, the real average wage returned to the level of 1991, and the level of the last "pre-stagflation" 1990 year was reached only in 2008, the last year of the economic boom [15, p. 178]. At this background, the post-1991 way of life seemed much more applicable than the return to the Soviet system (as proposed by CPU, PSPU) or the transition of Ukraine to the blurred "third way" (as offered by SPU). But in the framework of a market economy and parliamentary democracy, the voter wanted to support someone else, not highly corrupt, functioning elite.

The fall of the electoral support of the "old left" began not in 2002, when this could be clearly explained by the influence of infrastructure changes, but earlier – during the 2nd round of the presidential election in 1999. Kuchma's victory in the 2nd round could be described in terms of structure and the superstructure, but let us not forget that Donetsk region, CPU's traditional electoral outpost, gave him the largest increments of votes between the rounds [37]. In the first round (turnout - 66%) Kuchma received here 778 104 votes (32%), losing to Symonenko (39.4%). In the 2nd round (turnout – 78.9%), Kuchma gained 1 557 340 of votes (52.5%), while his competitor had 41.23%. In Luhansk region, Symonenko defeated Kuchma in both rounds (47.2%/28.6%, 53.9%/40.7%). This significant difference in electoral behaviour (volatility) of the regions, extremely close by their socio-economic and ethno-national characteristics, could be explained with another structural factor – the class. In the 1990's, one of the main centres of formation of Ukraine's bourgeoisie was Donetsk region (together with Dnipropetrovsk and Kyiv); this bourgeoisie has actively helped the president to be re-elected and to retain his class power and its foundation – ownership of the means of production and access to corrupt rents.

Results of the Left at the general elections

	1994	1998 (party lists)	1998 (majority constituency)	1999 (1 round of presidential elections)
CPU	23.5%	24.7%	16.4%	22.2%
SPU	3.5%	8.6%	2.2%	11.3%
SePU	4.4%			-
PSPU	-	4%	0.9%	11%
In total	31.4%	37.3%	19.5%	44.5%

Donetsk faction of the bourgeoisie has actively used all the means to bring Kuchma to the victory in the 2nd round [47, p. 112] – backstopping (informal agitation, pressure, bribery through non-patrimonial networks based on large industrial enterprises), and direct falsifications recorded by the OSCE [32, p. 74; 25]. Donetsk bourgeoisie had lesser influence on the neighbouring Luhansk region; this led to a striking difference in the results of the vote.

At the turn of the century, the class power of the great bourgeoisie has strengthened in a political dimension. In April 2000, Kuchma called a referendum, aimed on amending the constitution, increasing the president's powers, and introducing an upper chamber. After losing in the parliamentary and legal fields, in 2001–2002, the left opposition was forced to reach an agreement with the liberal opposition and move to more decisive counter-measures, in particular the organization of street protests. The president and the great bourgeoisie hoped that pro-presidential political forces, "For a united Ukraine!" bloc, would win the parliamentary elections. Donetsk bourgeoisie has again provided the highest results in Donetsk and Sumy region [32, p. 75]. But despite the economic growth and total domination of pro-government discourse in the media [6, p. 17–42] opposition parties and blocs took 76% of the seats in the multi-mandate constituency [37]. However, thanks to majoritarianists, the pro-presidential majority was formed in the Verkhovna Rada of IV convocation.

During 2003–2004, it enabled privatization of the large-scale enterprises, primarily in export-oriented metallurgical and chemical industries, whose profitability in the conditions of the current foreign market situation sharply increased. [47, p. 115–116]. Western capital was explicitly eliminated from the privatization process. Some authoritarian tendencies and Kolchuga scandal in 2002 exacerbated the US and EU dissatisfaction with Ukraine's ruling circles and increased the level of support they provided to the right-wing opposition [45, p. 114].

The consolidation of the post-Soviet neo-nomenclature and bourgeoisie, which tended to merge into a single social stratum, the oligarchy, led to an attempt of forming a "historical bloc" (in Gramscian sense [47, pp. 51]), that is, to ensure the approval of the current system within the most numerous class – the hired workers. The non-privileged classes now receive somewhat more public benefits, which, according to the plan, would ensure their political, social and economic loyalty. However, the increase of social standards required a significant increase in budget expenditures and, accordingly, a better filling of the budget, while a significant part of Ukrainian economy was "grey" (in 2004 – about 28% of GDP [34]). But the great bourgeoisie has turned tax evasion into one of the main sources of primary accumulation of capital [47, p. 42, 93]. The 2004 presidential elections were

at hand, and the tax burden was shifted to small entrepreneurs and self-employed persons (12.5% of the economically active population of Ukraine) [2, p. 135]. But the middle and petty bourgeoisie have mobilized politically, spreading the anti-trust and the support of the opposition forces. Business preferred to focus not on the left opposition, but on the right-wing liberals.

The economic growth of the early 2000's was based on the growth of prices and demand for domestic metal and chemicals. The production cycles of those industries were concentrated mainly in the south-east of Ukraine. In these regions, real incomes grew faster than in the others. [2, p. 136]. Consequently, the export-raw material nature of the economic recovery has led to an increase in regional polarization and an increase in nationalist sentiment. Reduction of social tension in Ukraine's industrial regions was corrosive to the social base of CPU; its electorate reconstituted itself into the oligarchic camp ("For a united Ukraine," later – "Party of Regions"), which became a hallmark of the political life of the 2000s. [32, p. 39].

According to Yu. Yurchenko, the bourgeoisie (oligarchs and "clans") is not homogeneous; this young class suffers from the internal struggle for means of production, access to corrupt rents and political levers [47, p. 30]. The seeming compromise of the early 2000s has been camouflaged by the competing bourgeoisie factions. Thus, Pinchuk's Interpipe Group had the best positions among Dnipropetrovsk groups, Akhmetov's System Capital Management had the most of benefits among other Donetsk groups, and Kolomoisky's Privat and Taruta's Industrial Union of Donbas had somewhat worse positions. The latter were part of Kuchma's oligarch system, but received a smaller portion of the "cake," which American geographer D. Harvey called "accumulation by dispossession" (this can be seen from the results of the "big privatization" 2003–2004). These bourgeoisie factions did not openly break with Kuchma's regime, but maintained financing its political ties with the opposition. [47, p. 112–118].

In the protest activity of the early 2000s, the left-wing parties should rely on the various forms of proletariat, but the political activity of this part of Ukrainian society was rather low. The labour movement, trade unions and the old left parties decline was a long-term global trend, whose roots could be found in the economic crisis of the early 1970's and the "conservative turn" [40, p. 202–205]. In the social camp, the outbreak of working activity of the late 1980s and early 1990s was replaced by the atomization of labour under capitalism [32, p. 65–68]. Ukraine's "yellow" Federation of Trade Unions has preserved enormous material base, which allowed to effectively carry out the role of the ruling regime's "driving pass" and to keep the working class from self-organization and subsequent partial politicization [22, p. 614–618].

In such conditions, the “old left” gets involved in a political struggle where oligarchs, right-liberal and nationalist politicians also participated. At that time, the left parties had a solid political weight, but still played secondary roles. During the Orange Revolution of 2004, they were “from both sides of the fence:” the SPU, adhering the logic of the struggle against Kuchma as a union of the ruling elite and leading FIGs, entered the “orange” camp, while the Communist Party left a coalition with right-liberals, striving to keep the popularity among its own electorate in the conditions of spreading nationalist sentiments among the broad masses of Ukraine. In order not to lose votes in favour of the Party of Regions, the CPU has entered into an alliance with the Party of Regions.

Having adopted the logic of this political struggle, the left parties quickly found themselves in within the rump. The new, “orange” government has embarked on massive transformations, including the reprivatisation of large industries and the removal of barriers for foreign capital, but failed to arrive at a capitalist class fractional rivalry [47, c. 99]. During the 2006 crisis, the SPU tried to maintain its independence by manoeuvring between the “orange” and “white-blue” bourgeoisie factions, but in the face of polarization of the society and the spread of the nationalist sentiment, this led to the discrediting of the party, the loss of its electoral base in Central Ukraine, failing to overcome the threshold in the 2007 elections, and the further split of the socialists. This experience has probably encouraged the Communist Party to keep its position of the Party of Regions “satellite” not to escape from big politics. The financial crisis of 2008 resumed the economic recession, which was reflected in the results of the 2012 parliamentary elections, but at that time the “old left” were no longer able to pursue an independent policy and relied on a neo-liberal course the government.

In the context of the possibility of applying the theoretical and methodological principles of cultural materialism for the analysis of the development of modern Ukraine, it is worth recalling Harris’s article on the dissolution of the Soviet Union, published in 1992 [13]. The author has rightly observed that the roots of this historical phenomenon lay in the economy. But the infrastructural changes (the decline in productivity, the deterioration of the ecological situation, man-made disasters, technological backwardness) took place not due to some immanent objective laws of nature and technology, but because social institutions and actors failed to increase productivity, to avoid environmental pollution, technogenic catastrophes, and to introduce hi-tech innovations. The next step in scientific analysis might be the search for infrastructural reasons for the peculiarities of the Soviet structure. In other words, social institutions and actors were such, and not the others, and it could be predetermined by the infrastructure. This smacks of economic determinism,

Harris does not take such a step in his analysis, and if he did, he would apparently resort to a world-system analysis (authoritarianism and rigidity of Soviet social structures were predetermined by the scarcity of resources, which in turn is conditioned by some position in the world-system). This again would bring cultural materialism closer to other materialistic directions.

Conclusions. Our analysis of the Ukrainian society after 1991 revealed similar trends in the cultural-materialistic approach. Infrastructure changes certainly had some direct impact on the political processes (e.g., the growing popularity of the anti-market opposition in the 1990s and the decline in its clout in the 2000s), but with their help it is not possible to explain these processes in their integrity. Firstly, changes in the social and political structure of Ukrainian society rather predetermined changes in infrastructure, and not vice versa. For example, the primary accumulation of capital by a new-born Ukrainian bourgeoisie was the reason for the massive delays in wages to the proletariat, which reduced its purchasing power and thus accelerated the collapse of the economy. In turn, the features of the post-communist bourgeoisie could be explained with the help of class analysis of the societies of “real socialism” and studying the position of these countries in the world-system. This goes beyond the framework of cultural materialism in its classical form, but it seems to us adequate. In this article, we did not seek to resolve the long-standing dispute between Marvin Harris and structural Marxists about the causal priority of the infrastructure or structure. We just want to note that the analysis of Ukraine’s political life on a “short time” scale indicates the primacy of structural factors, in particular class agency. However, as for some longer periods of social evolution, the ratio might be different.

REFERENCES:

1. Averkieva Yu. (1979). *Istoriya teoreticheskoy mysli v amerikanskoj etnografii* [The history of theoretical thought in American ethnography]. Moscow: Nauka [In Russian].
2. Bojczun M. (2014). *Stratehiya rozvytku i rezhym nakopychennya: povernennya kapitalizmu do Ukrayiny* [Development strategy and the regime of accumulation: the return of capitalism to Ukraine]. *Commons*, vol. 7, p. 132–145 [In Ukrainian].
3. Böröcz J. (2012). Notes on the geopolitical economy of post-state-socialism. In: Bandelj, N., Solinger, D. J. (Eds.). *Socialism Vanquished, Socialism Challenged: Eastern Europe and China, 1989–2009*. Oxford: Oxford University Press. P. 103–124.
4. Clarke S. (2008). Globalization and the Uneven Subsumption of Labour Under Capital in Russia. In: Taylor, M. (Ed.). *Global Economy Contested*. London: Routledge. P. 32–50.
5. Derhunov Yu. (2014). *Kapitalizm iz prykmetynkamy* [Capitalism with adjectives]. *Commons*, vol. 7, p. 38–54 [In Ukrainian].

6. Dyczok M., Gaman-Golutvina O. (Eds.). (2009). *Media, Democracy and Freedom: The Post-communist Experience*. Bern: Peter Lang.
7. Dzarasov R. (2013). *The Conundrum of Russian Capitalism: The Post-Soviet Economy in the World System*. London: Pluto Press.
8. Friedman J. (1974). *Marxism, Structuralism and Vulgar Materialism*. *Man*. New series, vol. 9, p. 444–469.
9. Greshkovits B. (2009). *Leading sectors and the variety of capitalism in Eastern Europe*. In: Pickles J. (Ed.). *State and Society in Post-Socialist Economies*. Basingstoke: Palgrave. P. 19–46.
10. Hancke B., Rhodes M., Thatcher M. (Eds.). (2007). *Beyond Varieties of Capitalism: Conflict, Contradiction and Complementarities in the European Economy*. Oxford: Oxford University Press.
11. Haran O., Maiboroda O., Tkachuk A., Khmelko V. (2000). *Ukrainski livi: mizh leninizmom i sotsial-demokratiyeyu [Ukrainian Left: Between Leninism and Social-Democracy]*. Kyiv: Vydavnychidim "KMAcademia" [In Ukrainian].
12. Harris M. (1979). *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. NY: Random House.
13. Harris M. (1992). *Distinguished Lecture: Anthropology and Theoretic add Paradigmatic Significance of the Collapse of Soviet and East European Communism*. *American Anthropologist*, vol. 94, p. 296–305.
14. Hoff J. (2009). *Marx global. Zur Entwicklung des internationalen Marx-Discurses seit 1956*. Berlin: Akademie Verlag.
15. Horbach D. (2014). *Pro try svity, zmahannya zhertv i politekonomiyu [About three worlds, competition of victims and political economy]*. *Commons*, vol. 7, p. 173–191 [In Ukrainian].
16. Hymes D.H. (Ed.). (1999). *Reinventing Anthropology*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
17. Institut ekonomiki RAN (2014). *Razrushitelnaya reduktsiya ekonomiki Ukrainy v 1990-ye gody: yeye prichiny i rezul'taty [Devastating reduction of the Ukrainian economy in the 1990s: its causes and results]*. URL: <http://cc-sauran.kz/rubriki/economika/96-razrushitelnaya-redukciya-ekonomiki-ukrainy-v-1990-egody-ee-prichiny-i-rezultaty.html>.
18. Ishchenko V. (2011). *Novi livi yak suspilnyi rukh v suspilstvi, shcho transformuyetsia: na prykladi Ukrainy [New left as a social movement in a transforming society: the case of Ukraine]*. – Kyiv [In Ukrainian].
19. Ishchenko V. (2015). *The Ukrainian Left during and after the Maidan Protests*. Kyiv: GUE/NGL.
20. Khmelko V. (2003). *Makrosotsialni zminy v ukrainskomu suspilstvi za roky nezalezhnosti [Macrosocial changes in Ukrainian society during the years of independence] // Sotsiologiya: teoriya, metody, marketynh*, vol. 1, p. 5–13 [In Ukrainian].
21. Kollmorgen R. (2013). *Theories of Postcommunist Transformation. Approaches, Debates, and Problems of Theory Building in the Second Decade of Research*. *Studies of Transition States and Societies*, vol. 5, p. 88–105.
22. Kubicek P. (2002). *Civil Society, Trade Unions and Post-Soviet Democratization: Evidence from Russia and Ukraine*. *Europe-Asia Studies*, vol. 54, p. 603–624.
23. Lane D. (2006). *Varieties of Capitalism in Post-communist Countries*. Basingstoke: Palgrave.
24. Levitsky S., Way L.A. (2002). *The Rise of Competitive Authoritarianism*. *Journal of Democracy*, vol. 13 (2), p. 51–66.
25. Markus, J. (2012). *O sotsiokulturnoy antropologii v SShA, ee problemah i perspektivah [On socio-cultural anthropology in the USA, its problems and prospects]*. In: Yelfimov A. (ed.). *Antropologicheskie traditsii: stili, stereotipy, paradigm [Anthropological traditions: styles, stereotypes, paradigms]*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie [In Russian].
26. Murphy M.F., Margolis M.L. (1995). *Science, Materialism, and the Study of Culture*. Gainesville: University Press of Florida.
27. Myant M., Drahokoupil J. (2010). *International Integration, Varieties of Capitalism and Resilience to Crisis in Transition Economies*. *Europe-Asia Studies*, vol. 64, p. 1–33.
28. Ortner S.B. (1984). *Theory in Anthropology since the Sixties*. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 26, p. 126–166.
29. Popovych Z. (2014). *Chy buv neoliberalizm v Ukrayini? [Was there neoliberalism in Ukraine?]*. *Commons*, vol. 7, p. 165–172 [In Ukrainian].
30. Sahlin M. (1964). *Culture and Environment*. In: Tax, S. (Ed.). *Horizons of Anthropology*. Chicago: Aldine.
31. Shelley L. (2003). *Russia and Ukraine: transition or tragedy?*. In: Godson, R. (Ed.). *Menace to society: politicalcriminal collaboration around the world*. New Brunswick N.J.: Transaction Publishers. P. 199–229.
32. Swan A. (Ed.). (2007). *Re-constructing the Post-Soviet Industrial Region: the Donbas in Transition Region*. NY: Routledge, 2007.
33. Tatur M. (2004). *The Making of Regions in Post-Socialist Europe: the Impact of Culture, Economic Structure and Institutions: Case Studies from Poland, Hungary, Romania and Ukraine*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
34. *The Influence of the economic crisis on the underground economy in Germany and the other OECD-countries in 2010: a (further) increase*. URL: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/LatestResearch2010/ShadEcOECD2010.pdf>.
35. *The World Bank. GDP (constant 2010 US\$)*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=UA>.
36. *The World Bank. Industry, value added (constant 2010 US\$)*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.KD?locations=UA>.
37. *Tsentralna vyborcha komisiya. Ofitsiynyi web-server (2016) [Central Election Commission]*. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>.
38. Tuğal C. (2015). *Elusive revolt: The contradictory rise of middle-class politics*. *Thesis Eleven*, vol. 130 (1), p. 74–95.
39. Upchurch M. (2012). *Persistent Economic Divergence and Institutional Dysfunction in Post-Communist Economies: An Alternative Synthesis*. *Competition & Change*, vol.16, p. 112–129.
40. van der Linden M. (2016). *Global Labour: A Not-so-grand Finale and Perhaps a New Beginning*. *Global Labour Journal*, vol. 7, p. 201–210.

41. van Zon, H. (2007) The Rise of Conglomerates in Ukraine: the Donetsk Case. In: Jilberto, A. F. (Ed.). *Big Business and Economic Development Conglomerates and Economic Groups in Developing Countries and Transition Economies under Globalisation*. London; New York: Routledge. P. 378–397.

42. Viddil ekonomichnoyi ta sotsial'noyi stratehiyi NISD (2007). Shchodo prioritytetnykh napryamiv reformuvannya zarobitnoyi platy v Ukrayini [On priority directions of wage reform in Ukraine]. URL: http://old.niss.gov.ua/monitor/Monitor1_72/01.htm.

43. Wilson A. (1997). The Ukrainian Left: In Transition to Social Democracy or Still in Thrall to the USSR? *Europa-Asia Studies*, vol. 49, p. 1293–1316.

44. Wilson A. (2002). Reinventing the Ukrainian Left: Assessing Adaptability and Change, 1991–2000. *The Slavonic and East European Review*, vol. 80, p. 21–59.

45. Wilson A. (2003) The Communist Party of Ukraine: From Soviet Man to East Slavic Brotherhood // *The Left Transformed in Post-Communist Societies: The Cases of East-Central Europe, Russia, and Ukraine* / Edited by Jane L. Curry, Joan B. Urban. – Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003. P. 209–243.

46. Wilson A. (2005). *Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World*. New Haven: Yale University Press.

47. Yurchenko Y. (2013). Capitalist bloc formation, transnationalisation of the state and the transnational capitalist class in post-1991 Ukraine. Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in International Relations. University of Sussex.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверкиева Ю. История теоретической мысли в американской этнографии. Москва: Наука, 1979.

2. Бойцун М. Стратегія розвитку і режим накопичення: повернення капіталізму до України. Спільне: журнал соціальної критики. 2014. Вип. 7. С. 132–145.

3. Böröcz J. (2012). Notes on the geopolitical economy of post-state-socialism. In: Bandelj N., Solinger D.J. (Eds.). *Socialism Vanquished, Socialism Challenged: Eastern Europe and China, 1989–2009*. Oxford: Oxford University Press. P. 103–124.

4. Clarke S. (2008). Globalization and the Uneven Subsumption of Labour Under Capital in Russia. In: Taylor, M. (Ed.). *Global Economy Contested*. London: Routledge. P. 32–50.

5. Дергунов Ю. Капіталізм із прикметниками. Спільне: журнал соціальної критики. 2014. Вип. 7. С. 38–54.

6. Dyczok M., Gaman-Golutvina O. (Eds.). (2009). *Media, Democracy and Freedom: The Post-communist Experience*. Bern: Peter Lang.

7. Dzarasov R. (2013). *The Conundrum of Russian Capitalism: The Post-Soviet Economy in the World System*. London: Pluto Press.

8. Friedman J. (1974). Marxism, Structuralism and Vulgar Materialism. *Man*. New series, vol. 9, p. 444–469.

9. Greshkovits B. (2009). Leading sectors and the variety of capitalism in Eastern Europe. In: Pickles J. (Ed.). *State and Society in Post-Socialist Economies*. Basingstoke: Palgrave. P. 19–46.

10. Hancke B., Rhodes M., Thatcher M. (Eds.). (2007). *Beyond Varieties of Capitalism: Conflict,*

Contradiction and Complementarities in the European Economy. Oxford: Oxford University Press.

11. Гарань О., Майборода О., Качук А., Хмелько В. (2000). *Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією*. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000.

12. Harris M. (1979). *Cultural Materialism: The Struggle for a Science of Culture*. NY: Random House.

13. Harris M. (1992). Distinguished Lecture: Anthropology and Theoretic add Paradigmatic Significance of the Collapse of Soviet and East European Communism. *American Anthropologist*, vol. 94, p. 296–305.

14. Hoff J. (2009). *Marx global. Zur Entwicklung des internationalen Marx-Discourses seit 1956*. Berlin: Akademie Verlag.

15. Горбач Д. Про три світи, змагання жертв і політекономію. Спільне: журнал соціальної критики. 2014. Вип. 7. С. 173–191.

16. Hymes D.H. (Ed.). (1999). *Reinventing Anthropology*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

17. Институт экономики РАН (2014). Разрушительная редукция экономики Украины в 1990-ые годы: её причины и результаты. URL: <http://cc-sauran.kz/rubriki/ekonomika/96-razrushitelnaya-redukciya-ekonomiki-ukrainy-v-1990-e-gody-ee-prichiny-i-rezultaty.html>.

18. Іщенко В.О. Нові ліві як суспільний рух у суспільстві, що трансформується: на прикладі України: дис. ... канд. соц. наук: спец. 22.00.03. Київ, 2011.

19. Ishchenko V. (2015). *The Ukrainian Left during and after the Maidan Protests*. Kyiv: GUE/NGL.

20. Хмелько В.Б. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2003. № 1. С. 5–13.

21. Kollmorgen R. (2013). Theories of Postcommunist Transformation. Approaches, Debates, and Problems of Theory Building in the Second Decade of Research. *Studies of Transition States and Societies*, vol. 5, p. 88–105.

22. Kubicek P. (2002). Civil Society, Trade Unions and Post-Soviet Democratisation: Evidence from Russia and Ukraine. *Europe-Asia Studies*, vol. 54, p. 603–624.

23. Lane D. (2006). *Varieties of Capitalism in Post-communist Countries*. Basingstoke: Palgrave.

24. Levitsky S., Way L.A. (2002) The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, vol. 13 (2), p. 51–66.

25. Маркус Й. (2012). О социокультурной антропологии в США, ее проблемах и перспективах. Ефимов, А. (ред.). *Антропологические традиции: стили, стереотипы, парадигмы*. Москва: Новое литературное обозрение.

26. Murphy M.F, Margolis M.L. (1995). *Science, Materialism, and the Study of Culture*. Gainesville: University Press of Florida.

27. Myant M., Drahokoupil J. (2010). International Integration, Varieties of Capitalism and Resilience to Crisis in Transition Economies. *Europe-Asia Studies*, vol. 64. p. 1–33.

28. Ortner S.B. (1984). Theory in Anthropology since the Sixties. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 26, p. 126–166.

29. Попович З. Чи був неолібералізм в Україні? Спільне: журнал соціальної критики. 2014. Вип. 7. С. 165–172.
30. Sahlins M. (1964). Culture and Environment. In: Tax, S. (Ed.). Horizons of Anthropology. Chicago: Aldine.
31. Shelley L. (2003). Russia and Ukraine: transition or tragedy? In: Godson R. (Ed.). Menace to society: political/criminal collaboration around the world. New Brunswick N.J.: Transaction Publishers. P. 199–229.
32. Swan A. (Ed.). (2007). Re-constructing the Post-Soviet Industrial Region: the Donbas in Transition Region. NY: Routledge, 2007.
33. Tatur M. (2004). The Making of Regions in Post-Socialist Europe: the Impact of Culture, Economic Structure and Institutions: Case Studies from Poland, Hungary, Romania and Ukraine. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
34. The Influence of the economic crisis on the underground economy in Germany and the other OECD-countries in 2010: a (further) increase. URL: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/LatestResearch2010/ShadEcOECD2010.pdf>.
35. The World Bank. GDP (constant 2010 US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=UA>.
36. The World Bank. Industry, value added (constant 2010 US\$). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.KD?locations=UA>.
37. Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер (2016). URL: <http://www.cvk.gov.ua/>.
38. Tuĝal C. (2015). Elusive revolt: The contradictory rise of middle-class politics. Thesis Eleven, vol. 130 (1), p. 74–95.
39. Upchurch M. (2012). Persistent Economic Divergence and Institutional Dysfunction in Post-Communist Economies: An Alternative Synthesis. Competition & Change, vol. 16, p. 112–129.
40. van der Linden M. (2016). Global Labour: A Not-so-grand Finale and Perhaps a New Beginning. Global Labour Journal, vol. 7, p. 201–210.
41. van Zon H. (2007) The Rise of Conglomerates in Ukraine: the Donets'k Case. In: Jilberto, A. F. (Ed.). Big Business and Economic Development Conglomerates and Economic Groups in Developing Countries and Transition Economies under Globalisation. London; New York: Routledge. P. 378–397.
42. Відділ економічної та соціальної стратегії НІСД (2007). Щодо пріоритетних напрямів реформування заробітної плати в Україні. URL: http://old.niss.gov.ua/monitor/Monitor1_72/01.htm.
43. Wilson A. (1997). The Ukrainian Left: In Transition to Social Democracy or Still in Thrall to the USSR? Europa-Asia Studies, vol. 49, p. 1293–1316.
44. Wilson A. (2002). Reinventing the Ukrainian Left: Assessing Adaptability and Change, 1991–2000. The Slavonic and East European Review, vol. 80, p. 21–59.
45. Wilson A. (2003) The Communist Party of Ukraine: From Soviet Man to East Slavic Brotherhood // The Left Transformed in Post-Communist Societies: The Cases of East-Central Europe, Russia, and Ukraine / Edited by Jane L. Curry, Joan B. Urban. – Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2003. P. 209–243.
46. Wilson A. (2005). Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World. New Haven: Yale University Press.
47. Yurchenko Y. (2013). Capitalist bloc formation, transnationalisation of the state and the transnational capitalist class in post-1991 Ukraine. Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in International Relations. University of Sussex.

Дослідницька стратегія культурного матеріалізму: кейс українських лівих на рубежі століть

Бідочко Леся Ярославівна

аспірант кафедри політології
Докторської Школи
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»
вул. Волоська, 8/5, Київ, Україна

Мета статті – перевірити релевантність теоретичних основ культурного матеріалізму, зіставити її з нашим власним аналізом лівого сегменту політичного життя України в період незалежності. Ми намагалися окреслити інфраструктурні, структурні та надструктурні чинники, що визначали динаміку політичного процесу, а також з'ясувати причинний пріоритет, який існує між ними. На загальнонаціональних виборах 1994, 1998 та 1999 років ліві партії продемонстрували вражаючі результати й певну позитивну динаміку. Після парламентських виборів 2002 року вони отримували щоразу менше голосів і скоротили свою присутність у Верховній Раді. У 2000-х роках зниження «політичної ваги» лівих було більш інтенсивним, ніж її зростання в 1990-х роках. Економічна стабілізація та поступове збільшення доходів домогосподарств відвернули частину їхнього електорату від «старих лівих», а результати голосування нібито затверджували соціально-економічну політику виконавчої влади. У 2000-х роках, на відміну від 1990-х, виборець надавав перевагу капіталістичному шляху розвитку. Злиття пострадянської неонеменклатури та великої буржуазії вилилося в єдиний соціальний шар – олігархію, і це призвело до спроби сформувати в Україні «історичний блок» (у грамшанському ключі), щоб забезпечити затвердження наявної системи найбільш численним класом. Зрештою під час «Помаранчевої революції» 2004 р. вони опинилися «по різні боки барикад»: СПУ, залишаючись вірною логіці боротьби проти кучмізму як зрощення владної верхівки та провідних ФПГ, увійшла до «помаранчевого» табору, тоді як КПУ залишила коаліцію з праволібералами, прагнучи в умовах поширення націоналістичних настроїв серед широких мас населення України зберегти популярність серед власного електорату, іншими словами, щоб не втрачати голоси на користь Партії регіонів, КПУ вступила в альянс з Партією регіонів.

Ключові слова: культурний матеріалізм, ліві, українські ліві, старі ліві.

Еволюція концепту демократії в політичній думці: ретроспективний аналіз

УДК 321

DOI [https://doi.org/](https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-14-19)

10.24195/2414-9616-2018-1-14-19

Ключник Руслан Максимович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля
вул. Січеславська Набережна, 18,
Дніпро, Україна

У західній політичній культурі цінність демократії не піддається сумнівам. Навіть режими, що не мають нічого спільного зі справжнім народовладдям (авторитарні й тоталітарні), визнають демократію політичною цінністю. Якщо, наприклад, лібералізм вважається лише однією з допустимих політичних ідеологій поряд із консерватизмом, соціал-демократією, націоналізмом, «зеленою ідеологією» тощо, то мусимо визнати, що альтернативи демократії не розглядаються всерйоз.

Метою статті є обґрунтування неперервності й еволюційності розвитку поглядів на демократію як суспільний феномен у політичній думці. Обґрунтовано неперервність та еволюційність розвитку поглядів на демократію як суспільний феномен у політичній думці. Підкреслено, що демократія є комплексним феноменом, під яким розуміють політичний режим, за якого владні структури формуються народом.

У статті використано системний метод, завдяки якому політична сфера розглядається як цілісна система. Структурно-функціональний метод дав змогу співвіднести роль демократії в еволюції політичної системи. Порівняльний метод використано під час зіставлення різних моделей переходу до демократії. Для фіксації конкретних показників розвитку демократії використано статистичний метод. Дослідження кожного випадку стало можливим завдяки кейс-стаді.

Зроблено висновок, що еволюція осмислення концепту демократії пройшла три етапи: найдавніший, просвітницький і сучасний. Сформульовано такі тези щодо подальшого розвитку демократії: 1) реальна демократизація відбувалася й відбуватиметься лише за умов внутрішніх перетворень, без тиску ззовні; 2) у більшості країн Африки й Азії можливе (або вже відбувається) повернення до авторитаризму (формат «другої спроби»); 3) демократія не може бути нав'язана; демократичні перетворення повинні відповідати менталітету й історичному підґрунтю того чи іншого народу, про що свідчать численні спроби «експортувати» демократичні інститути за межі західного світу; 4) протягом тривалого часу у світі існуватимуть ізольовані держави й території, які залишатимуться осторонь демократичного транзиту (КНДР, Куба, Сирія, Туркменістан, Іран), а їхні політичні еліти чинитимуть опір будь-яким новаціям, при цьому не виключеним є й сценарій підтримки сильними недемократичними державами (Китаєм, Росією) своїх авторитарних союзників по всьому світу.
Ключові слова: демократія, політична думка, політичний режим, політичні цінності, еволюція.

Вступ. Демократія, на нашу думку, може вважатися одним із небагатьох загальноновживаних у суспільному дискурсі понять, із яким у пересічного українця не пов'язані глибоко вкорінені негативні асоціації. У західній політичній культурі цінність демократії навіть не піддається сумнівам. Більше того, режими, що не мають нічого спільного зі справжнім народовладдям (авторитарні й тоталітарні), визнають демократію політичною цінністю. Якщо, наприклад, лібералізм вважається лише однією з допустимих політичних ідеологій поряд із консерватизмом, соціал-демократією, націоналізмом, «зеленою ідеологією» тощо, то мусимо визнати, що альтернативи демократії вже кілька десятиліть не розглядаються всерйоз.

Якщо англосаксонські та численні континентально-європейські країни вже протягом десятиліть (а подекуди й століть) існують за умов демократичних режимів, то нові державні утворення колишнього «третього світу», які з'явилися на політичній мапі світу останніми десятиліттями, у більшості позбавлені такого досвіду. Додамо, що Україна також є державою, що пережила досвід радянського тоталітаризму з його «супутниками»: геноцидом і війнами, а отже, дослідження

процесів демократичного транзиту має для нас особливо вагоме значення. Говорячи про демократію, варто особливо зазначити, що, незважаючи на певну «політизованість» цього феномена, його вивчають фахівці із соціології, права, економіки, історії і, звичайно, з політології.

Мета та завдання. Метою статті є обґрунтування неперервності й еволюційності розвитку поглядів на демократію як суспільний феномен у політичній думці. Для цього нашими завданнями є виокремлення та порівняння як основних концепцій демократії, так і конкретних аспектів демократичного транзиту в сучасному світі.

Методи дослідження. У статті використано системний метод, завдяки якому політична сфера розглядається як цілісна система. Структурно-функціональний метод дав змогу співвіднести роль демократії в еволюції політичної системи. Порівняльний метод використано під час зіставлення різних моделей переходу до демократії. Для фіксації конкретних показників розвитку демократії використано статистичний метод. Дослідження кожного випадку стало можливим завдяки кейс-стаді.

У рамках статті ми звернемо увагу на праці як видатних авторів минулого (Платон, Б. Спіноза,

А. де Токвіль, К. Поппер), так і сучасних політологів. Так, С. Гантінгтон уводить концепт демократичного транзиту. Л. Томассен і Ш. Мауфф розглядають проблеми співвідношення демократії та авторитаризму. Елітарну й партиципаторну демократичні моделі порівнює О. Федоренко. У працях М. Култаєвої знаходимо осмислення проблеми експорту демократії.

Для формування середовища, яке сприяє розвитку демократичної політичної свідомості та культури, доцільним є вивчення концептуально-теоретичної основи поняття демократії. Як відомо, термін «демократія» має давньогрецьке походження й означає форму державно-політичного ладу суспільства, за якої народ є джерелом влади. Це поняття, як і більшість базових категорій політичної філософії, зародилося в Давній Греції, де до демосу зараховували всіх вільних, тобто наділених громадянськими правами, мешканців полісу (міста-держави).

Перші філософські оцінки демократичного ладу спробував дати давньогрецький філософ Платон. У діалозі «Держава» ним виокремлено п'ять форм державного устрою: одну правильну (аристократію) і чотири хибні (тимократію, олігархію, демократію й тиранію). Взірцем, гідним наслідування, філософ уважав аристократію (владу найкращих). Першою з неправильних форм правління Платон вважає тимократію (владу честолюбців), де владу утримують солдати, у яких з'являється бажання накопичувати й примножувати свої статки. Отже, тимократія еволюціонує в олігархію (владу багатих), де суспільство поділено за рівнем доходів і введено жорсткі майнові цензи, що унеможливають широку участь у політичних справах. Коли експлуатація бідних досягає екстремуму, вони повстають і усувають від влади своїх заможних співвітчизників, устанавлюючи демократію. За умов цього режиму владні посади часто заміщуються за жеребом, що призводить до неефективного керівництва та хаосу. В умовах демократії з'являються представники народу, які злочинним шляхом узурпують владу і стають тиранами. Відтак тиранія є найгіршим політичним режимом.

Платон піддає демократію критиці як устрій, який суперечить інтересам усіх, у тому числі й бідних. На думку філософа, у демократичних полісах практикується надзвичайно лояльне ставлення до правопорушників: «Людина, засуджена до смерті або вигнання, тим не менш залишається й продовжує жити в суспільстві: наче нікому немає до неї справи і ніхто її не помічає, така людина розгулює просто як напівбог», – скаржиться Платон [2, с. 373]. Подібні елітаристські погляди на демократію детермінувалися як соціально-політичним устроєм Греції (рабовласницький лад), так і значним походженням більшості мислителів, чії праці дійшли до нашого часу.

Великі географічні відкриття, становлення капіталізму в епоху Ренесансу та Нового часу призвели до переосмислення категорії демократії. Уже в XIV ст. італійський філософ М. Падуанський стверджував, що джерелом і носієм влади має бути народ, а посада короля повинна бути виборною. Цікаво, що певною мірою ця ідея отримала практичне втілення на вітчизняних теренах, а саме в Речі Посполитій (Польща й сьогодні йменується *Rzeczpospolita*, що означає «республіка»), де монархів обирали часто з-поміж представників іноземних династій. Реформація, п'ятсотрічний ювілей якої нещодавно масштабно відзначено, також сприяла утвердженню цінностей демократії. Демократичні ідеї висловлені у творах Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, Ш.Л. Монтеск'є та інших просвітників. Звертаючись до практичного втілення цих ідей, відзначимо італійські міста-держави (Венецію, Флоренцію й Геную), втім через обмеженість представництва в органах влади вони, на нашу думку, були надто олігархізованими, а політична практика в них ґрунтувалася на тезах макіавеллізму. Голландський філософ Б. Спіноза виокремлював монархію, аристократію і демократію, вважаючи останню найсправедливішою для всіх, оскільки еліта держави існує, але контролюється законом. Демократичною країною, згідно з баченням мислителя, «правлять колегіально всі та більша частина народу» [4, с. 216]. Як взірць успішного втілення ідеалів демократії Б. Спіноза наводить Амстердам XVII ст., однак можна припустити, що в цій тезі міг бути елемент політичної кон'юнктури.

Теорії Нового часу спричинили небачені раніше приклади впливу філософських доктрин на політичну практику. Так, британські колонії в Північній Америці в 1776 р. проголосили незалежність від короля Георга III, а в 1787 р. прийнято Конституцію США, яка не лише законодавчо закріпила демократичні норми, а й гарантувала невідчужуваний суверенітет народу, а саме його виняткове право формувати органи державної влади. У континентальній Європі послідовники егалітаристських ідей стали рушійною силою революцій, зокрема Великої французької революції, яка явила світові Декларацію прав людини та громадянина. Д. Бітем стверджує, що демократія й націоналізм виникли та розвивалися спільно саме після Великої Французької революції, оскільки в них простежуються спільні ідеологічні засади [8, с. 292]. Історія свідчить, що революції в Європі часто завершувалися поразками та «кроками назад»: реставраціями монархічних режимів, утім демократичні тенденції з кожним десятиліттям відвоювали життєвий простір як у філософській, так і в практично-політичній площині.

Демократична теорія розвивалася й у реакційній Франції часів Луї-Філіппа. Так, французький

мислитель А. де Токвіль у 1831 р. відвідав США, ретельно занотувавши все незвичайне для європейця того часу, за результатами своїх спостережень опублікував фундаментальну працю «Демократія в Америці». Так, вивчаючи політичну систему США, Токвіль використав для збирання емпіричного матеріалу новаторський і технічно складний на той час метод опитування, а всю його працю можна вважати одним із перших прикладів застосування методики case study – дослідження окремого випадку. Більше того, А. де Токвіль заявив про себе як про одного з перших учених-компаративістів, порівнявши політичні інститути США та Франції. Філософ наголошує, що успіх США полягає в чітко прописаних правах та обов'язках, причому останні є невід'ємною частиною правового статусу особи. «У Сполучених Штатах ніхто й не вважав, що людина у вільній країні може мати право робити абсолютно все. Більше того, у неї як у громадянина з'явилися ще більш різноманітні, ніж в інших країнах, обов'язки», – не приховує своєї симпатії до колишньої британської колонії французький мандрівник [5, с. 123].

Не можна оминати увагою одного з визнаних теоретиків демократії, австро-британського філософа К.Р. Поппера. Його праця «Відкрите суспільство і його вороги» є спробою ґрунтовно проаналізувати загрози демократії (передусім сучасний йому тоталітаризм). Поппером виокремлено два типи суспільств: відкрите й закрите, і демократія є притаманною саме відкритому типу.

Поняття закритого суспільства – це певна алюзія до «військового суспільства» Г. Спенсера: підпорядкування силі, поєднане з некритичним ставленням до наявного порядку речей. Усе життя людини підпорядковано прагненням еліти, а будь-яка ініціатива карається. Спектр прикладів такого суспільства широкий – від давньосхідних деспотій до Радянського Союзу.

Антиподом закритого суспільства є відкрите, яке Г. Спенсер називав «індустріальним». Його член усвідомлює свою автономність, відтак має право приймати рішення й обов'язок нести за них відповідальність. За відкритого суспільства формується вільний політичний дискурс, коли всі проблеми можуть стати предметом обговорення на різних рівнях. Отже, лише відкрите суспільство має можливості для еволюції та постійного вдосконалення.

Демократичними, на думку К. Поппера, є уряди, «від яких підвладні можуть позбутися без кровопролиття хоча б шляхом загальних виборів. Тобто суспільні інститути забезпечують засоби, за допомогою яких підвладні можуть змістити свого правителя, а суспільні традиції гарантують, що ці інстанції не будуть знищені з легкістю» [3, с. 144].

Наслідуючи логіку К. Поппера, можна розкрити сутність демократії через аналіз організації роз-

витку суспільства загалом. Зокрема, демократичність суспільного життя значною мірою проявляється в забезпеченні свободи слова (у тому числі й критики), свободи й регулярності виборів, наявності реальної, а не «паперової» опозиції. Якщо хоча б один із цих елементів відсутній, можемо говорити про демократичні симуляції, але аж ніяк не про демократичний лад.

Переходячи до політологів сучасності, звернемося до С. Гантінгтона, який, досліджуючи процеси демократизації, виділяв три хвилі демократичного транзиту. Перша з них тривала з 1828 р. до 1926 р. У цей період демократичними стали політичні системи США (виборче право отримали всі білі чоловіки, що для першої половини XIX ст. було проривом у забезпеченні прав людини) та країн західної Європи. До початку Першої світової війни демократичні (або умовно демократичні) режими встановлено у Великій Британії, Італії, Франції та Чилі. Установлення диктаторських режимів у Європі (перший авторитарний відкат) почалося з приходу до влади Б. Муссоліні в Італії в 1922 р. Після Риму демократія не втрималася в Берліні, Мадриді, Лісабоні, Вільнюсі, Буенос-Айресі.

Друга хвиля, як не парадоксально, розпочалася в момент найбільшої експансії країн «Вісі»: листопад 1942 р. ознаменувався демократичними виборами в Уругваї, на які через війну мало хто звернув увагу. Після війни до демократії повернулися Західна Німеччина, Італія, Японія, а також Республіка Корея, Туреччина та Греція. Розпад колоніальних імперій зробив незалежними Індію, Нігерію, Мальту, які сприйняли демократичну парадигму політичного розвитку. Утім у 1958–1975 рр. майже третина держав, серед них Філіппіни, Чилі та Уругвай, відійшли від демократичних стандартів, що розглядається С. Гантінтоном як другий авторитарний відкат.

Нарешті, третя хвиля демократизації розпочалася в 1974 р., коли в Португалії повалено режим «Estado Novo». Далі демократична хвиля «прокотилася Південною Європою, затопила Латинську Америку, дійшла до Азії і знищила диктатуру в Радянському блоці» [7, с. 36]. Саме ці процеси принесли шанс на демократизацію і європейську інтеграцію нашій державі.

С. Гантінгтон виокремив також моделі переходу до демократії: 1) циклічна (чергування авторитарних і демократичних режимів); 2) формат «другої спроби»; 3) модель перерваної демократії; 4) прямий перехід від стабільного авторитарного режиму до стабільної демократії; 5) модель деколонізації – сприйняття колишніми колоніями демократичних інститутів, створених метрополіями [7, с. 55–58]. Варіант «другої спроби», на нашу думку, сьогодні втілюється в масових авторитарних відкатах, про які йтиметься нижче.

Продовжуючи логіку С. Гантінгтона, американські вчені С. Левітські та Л. Уей відзначають, що в сучасному світі спостерігається демократична рецесія, або ж «авторитарна реконсолідація»: Азербайджан, Білорусь, Камбоджа, Центральноафриканська Республіка, Конго, Габон, Гвінея-Бісау, Йорданія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, які були свого часу підвищені до статусу «частково вільних», знову перетворилися на «невільні». Говорячи про КНДР, Кубу, Іран, Саудівську Аравію тощо, важко прогнозувати будь-які демократичні зрушення у сфері демократії та прав людини. У сучасній політичній філософії небезпідставно домінує песимізм щодо глобальних демократичних перетворень [10, с. 52]. Навіть локальні зміни на кшталт відсторонення в 2017 р. президента Зімбабве Р. Мугабе не змінюють загальної ситуації у світовому масштабі.

Цей песимізм можна підтвердити й статистичними даними. Так, у 2016 р. опубліковано черговий рейтинг країн за індексом демократії. У ньому традиційно кожна країна отримує місце й рейтинговий бал від 1 (абсолютна несвобода) до 10 (справжня демократія). Перше місце отримала Норвегія з 9,93 балами, друге – Ісландія з 9,50. Однак деякі країни отримали бали, які свідчать про повну відсутність народовладдя. Так, прикладом є Північна Корея з показником 1,08 і підтримувана Росією Сирія з 1,43. Сусідство з авторитарною Росією (показник 3,24) не сприятиме зростанню безпеки в нашому регіоні. Зрештою, Україна з результатом 5,70 також не виправдовує сподівань вітчизняної громадськості на успішну демократизацію [9]. На нашу думку, такий показник свідчить про примарні перспективи поширення демократичного транзиту, на який сподівався С. Гантінгтон.

З іншого боку, Ш. Мауфф розглядає демократію як устрій, який дає змогу повернути в мирне русло давній конфлікт «ми – вони» [11, с. 19–20]. Іншими словами, для розуміння демократії можна використовувати парадигму конфлікту, який притаманний будь-якому суспільству. Л. Томассен наголошує на тому, що популізм не обов'язково є антагоністом демократії, більше того, він може дати новий поштовх до її розвитку [12, с. 162]. На підтвердження цієї тези можемо зазначити, що популізм хоча й апелює в окремих випадках до недемократичних способів вирішення проблем (здебільшого на словах), але *per se* є проявом демократичного дискурсу, а саме можливості висловлювати будь-яку точку зору.

Розповсюдженими в сучасному політичному дискурсі концепціями демократії є плюралістична та елітарна. Ці концепції, по-різному вбачаючи процес її становлення й розвитку, мають одне ідейно-парадигмальне коріння – біхевіористське бачення соціальної дійсності. Прибічники плюралістичного варіанта демократії (Р. Даль, Д. Трумен, С. Ліпсет,

Д. Рісмен та ін.) розглядають її передусім як політичний механізм, який регулює взаємодію між конфліктуючими інтересами шляхом демонополізації законного доступу до публічного прийняття рішень. Кожна з груп інтересів може певним чином впливати на процес формування політики, але жодна з них в умовах конкуренції не в змозі встановити свою монополію або завоювати контрольний пакет влади, оскільки інші групи відіграють роль стримувального чинника. У межах елітарного підходу демократія є швидше політичним процесом, що забезпечує реалізацію демократичних принципів відбору й функціонування політичної еліти. Якщо плюралісти зосередилися на горизонтальному вимірі процесу демократичної політики, то елітаристи звернули увагу на її вертикальний вимір – проблеми компетентності політичних еліт і нейтралізації негативних ексцесів політичної активності населення. Концепції плюралістичної та елітарної демократії є взаємозв'язаними, певним чином доповнюють одна одну [6, с. 318].

Вітчизняна дослідниця М. Култаєва, наслідуючи К. Ясперса, наголошує на неможливості привласнити, запозичити чи імпортувати демократію, бо вона починається з усвідомлення людиною своєї внутрішньої свободи, а це здійснюється через практики філософування [1, с. 97]. Ця теза підтверджується невдалими спробами експортувати демократію в бідні країни.

Розглядаючи перспективи подальшого розвитку демократії у XXI столітті, можна сформулювати такі тези:

- реальна демократизація відбувалася й відбуватиметься лише за умов внутрішніх перетворень, без тиску ззовні;
- у більшості країн Африки й Азії можливе (або вже відбувається) повернення до авторитаризму (формат «другої спроби»);
- демократія не може бути нав'язана; демократичні перетворення повинні відповідати менталітету й історичному підґрунтю того чи іншого народу, про що свідчать численні спроби «експортувати» демократичні інститути за межі західного світу;
- протягом тривалого часу у світі існуватимуть ізольовані держави й території, які залишатимуться осторонь демократичного транзиту (КНДР, Куба, Сирія, Туркменістан, Іран), а їхні політичні еліти чинитимуть опір будь-яким новаціям, при цьому не виключеним є й сценарій підтримки сильними недемократичними державами (Китаєм, Росією) своїх авторитарних союзників по всьому світу.

Результати. Отже, можна стверджувати, що демократія постійно була і є об'єктом наукової рефлексії. Погляди мислителів на демократичний устрій протягом усієї історії філософії відрізнялися полярністю: від скептичного платонівського аристократизму до беззастережного

визнання переваг демократії в англосаксонській політичній думці сучасності. Розгляд проблем демократії тісно пов'язаний із парадигмою конфлікту, феноменом консенсусу та процесом глобалізації, які не стільки суперечать, скільки доповнюють один одного. Аналогічним чином співіснують і тенденції демократизації та авторитарного реваншизму в сучасному глобальному світі, що розглянуто на конкретних прикладах із застосуванням емпіричних даних.

Висновки. Увесь шлях еволюції концепту демократії в рамках політичної думки можна поділити на такі етапи:

- найдавніший (з Античності до XVII ст.), який характеризувався негативним ставленням до будь-яких проявів народовладдя та скепсисом стосовно демократичного правління;

- «просвітницький» (XVII – середина XX ст.), витоки якого містяться у філософії європейських просвітителів і який аж до Другої світової війни панував у філософській думці, наголошуючи на позитивних аспектах демократії.

- сучасний (із середини XX ст.), який характеризується порівнянням демократичного режиму з недемократичними аналогами (особливо в умовах Холодної війни), а також конструюванням теорій демократичного транзиту, які ставили на порядок денний моделі переходу до демократії.

Підсумовуючи, варто відзначити, що демократія в сучасній вітчизняній політичній науці все більше розглядається як комплексний феномен, який тісно пов'язаний з історичним бекграундом, культурно-цивілізаційними рисами та економічними факторами. Перспективи подальших досліджень убачаємо у використанні аксіологічного методу під час розроблення проблеми експорту демократії у глобальному світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Култаєва М. Демократія і філософія: політичний заповіт К. Ясперса і виклики сьогодення. Філософська думка. 2016. № 5. С. 94–104.
2. Платон. Государство. Сочинения: в 3 т. / пер. с древнегреч. под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса. Т. 3. Ч. 1 / ред. В.Ф. Асмус. Москва: Мысль, 1971. С. 89–454.
3. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Київ: Основи, 1994. Т. 1 / перекл. з англ. О. Коваленка. 444 с.
4. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат / пер. з лат. В. Литвинов. Київ: Основи, 2005. 237 с.
5. Токвіль А. Демократія в Америці / пер. з франц. Москва: Изд. группа «Прогресс» – «Литера», 1994. 554 с.

6. Федоренко О.В. Концепт демократії у політичній науці: еволюція змісту. Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 81. С. 316–322.

7. Хантингтон С. Третя волна. Демократизація в кінці XX століття / пер. з англ. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. 368 с.

8. Beetham D. Democracy: universality and diversity. Ethics & Global Politics. 2009. Vol. 2. P. 281–296.

9. Democracy index 2016 / The Economist. URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2016.

10. Levitsky S., Way L. The Myth of Democratic Recession. Journal of Democracy. 2015. Vol. 26. P. 45–58.

11. Mouffe Ch. On the Political. London: Routledge, 2005. 144 p.

12. Thomassen L. Hegemony, populism and democracy: Laclau and Mouffe today. Revista Española de Ciencia Política. 2016. Vol. 40. P. 161–176.

REFERENCES:

1. Kul'taieva, M. (2016). Demokratii i filosofii: politychnyi zapovit K. Yaspersa i vyklyky sohoden'nia [Democracy and philosophy: political testament of K. Jaspers]. Filosofska dumka, 5, 94–104 [in Ukrainian].
2. Platon (1971). Sochineniya [Essays]. Moscow: Mysl [in Russian].
3. Popper K. (1994). Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy [The open society and its enemies]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
4. Spinoza B. (2005). Teolohichno-politychnyi traktat [Theological-Political Treatise]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
5. Tocqueville A. (1994). Demokratiya v Amerike [Democracy in America]. Moscow: Izd. Gruppya «Progress» [in Russian].
6. Fedorenko O.V. (2014). Koncept demokratiyi u politychnij nauki: evolyuciya zmistu [Concept of democracy in political science: evolution of sense]. Gileya: naukovyj visnyk, 81, 316–322.
7. Huntington S. (2003). Tretya volna. Demokratizatsiya v kontse XX veka [The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century]. Moscow: «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN) [in Russian].
8. Beetham D. (2009). Democracy: universality and diversity. Ethics & Global Politics, 2, 281–296.
9. Democracy index 2016 / The Economist URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2016
10. Levitsky S. (2015). The Myth of Democratic Recession. Journal of Democracy, 26, 45–58.
11. Mouffe Ch. (2005). On the Political. London: Routledge.
12. Thomassen L. (2016). Hegemony, populism and democracy: Laclau and Mouffe today. Revista Española de Ciencia Política, 40, 161–176.

Evolution of democracy concept in political thought: a retrospective analysis

Kliuchnyk Ruslan Maksymovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Science and International
Relations
Alfred Nobel University
Sicheslavskya Naberezhna Str., 18,
Dnipro, Ukraine

In the western political culture, the value of democracy is not a subject of doubts. Even regimes that are far from true democracy (authoritarian and totalitarian ones), recognize democracy as a political value. While liberalism is considered as only one of the possible political ideologies, along with conservatism, social democracy, nationalism, green ideology etc., any alternative to democracy cannot be taken seriously.

The purpose of the article is to substantiate the continuity and evolution of the development of views on democracy as a social phenomenon in political thought. The continuity and evolution of views on democracy as a political regime in political thought are considered. It is emphasized that democracy is a complex phenomenon, which is defined as a political regime which provides the formation of power structures by the people.

The article is built on a system approach which helps us to understand the political process in their system dimension. Structural and functional method allowed us to understand the role of democracy in the evolution of the political system. The comparative paradigm was used while comparing different models of transition to democracy. The statistical method is used to fix particular indicators of democracy development. Case study facilitated to understand particular cases.

There were three stages in understanding of democracy: ancient, Enlightenment and modern. We have concluded that: 1) real democratization requires internal transformation without external pressure; 2) in most countries of Africa and Asia, a return to authoritarianism is possible (or already takes place); 3) democracy can not be imposed; 4) there will remain isolated states and territories that will keep aside from democratic transition (DPRK, Cuba, Syria, Turkmenistan, Iran) and their political elites will avoid any innovations.

Key words: democracy, political thought, political regime, political values, evolution.

Рижук Олександр Миколайович

Трансформація поняття «інформаційна безпека» в умовах глобалізації

УДК 351.86:004.056(045)

DOI [https://doi.org/](https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-20-22)

10.24195/2414-9616-2018-1-20-22

Рижук Олександр Миколайович
здобувач кафедри суспільно-політичних наук, глобалістики та соціальних комунікацій
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
вул. Львівська, 23, м. Київ, Україна

У статті досліджено поняття «інформаційна безпека», де визначено, що воно є невід'ємною частиною загальної проблеми інформаційного забезпечення як людини, так і держави й суспільства загалом. Проаналізовано історію виникнення і трансформацію поняття «інформаційна безпека» від античних часів до наших днів, наведено етапи розвитку інформаційної безпеки.

Також зазначено підходи провідних дослідників інформаційної безпеки, в тому числі й українських авторів, указано їхні точки зору на це поняття.

Показано перехід терміна «інформаційна безпека» від національного до глобального рівня внаслідок процесів глобалізації.

Ключові слова: безпека, інформація, інформаційна безпека, глобалізація.

Вступ. Розуміння поняття «інформаційна безпека» є важливим завданням наукового аналізу. Сутність самого поняття проявляється у вираженні родового поняття, а таким є поняття безпеки, яке в широкому розумінні характеризується як певний процес управління загрозами та небезпеками. Саме «інформаційна безпека», відповідно, означає процес управління загрозами та небезпеками в інформаційному полі.

Інформаційна безпека є невід'ємною частиною загальної проблеми інформаційного забезпечення як людини, так держави й суспільства загалом. Вона спрямована на захист суб'єктів інформаційних ресурсів. Зміст поняття «інформаційна безпека» розкривається в практичній діяльності людини, наукових дослідженнях, а також у державних нормативно-правових документах.

Питаннями інформаційної безпеки займається низка науковців і дослідників, таких як Г. Почепцов, М. Ожевана, О. Литвиненко, В. Ситник, С. Ковтун та ін. Але водночас питання інформаційної безпеки гостро стоїть на порядку денному України, тому вимагає оперативної реакції на загрози, що виникають, з боку не лише держави, а й усього суспільства.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз поняття «інформаційна безпека» з часів його виникнення до наших днів; аналіз змін, яких зазнало поняття «інформаційна безпека» під час переходу від національного до глобального рівня внаслідок процесів глобалізації.

Результати. Історія інформаційної безпеки бере свій початок у стародавні часи. Ще Плутарх у праці «Стародавні звичаї спартанців» зазначав, що першим правилом для тих, хто входить до сеситії, було попередження старшого, який указував на двері й говорив: «Жодне слово з них не повинно вийти». Такий підхід повністю відповідав розумінню конфіденційності інформації. А у фразі «Безпека є запобіганням шкоді» можемо говорити вже про зародження інформаційної розвідки. Але батьківщиною інформаційної розвідки

вважається стародавній Китай, де в IV ст. до н. е. філософ Сунь-цзи написав першу фундаментальну працю, яка отримала назву «Мистецтво війни». Цієї роботі робиться наголос на перевагах володіння достовірною інформацією про ситуацію у стані супротивника [6].

Об'єктивно, саме поняття «інформаційна безпека» виникло з появою перших засобів інформаційних комунікацій між людьми та з розумінням людиною наявності і людей і співтовариств інтересів, яким може бути завданий збиток шляхом впливу на засоби інформаційних комунікацій, що забезпечують розвиток між усіма елементами соціуму.

Досліджуючи історію трансформації інформаційної безпеки в розвитку засобів інформаційних комунікацій, можемо виділити такі етапи:

I етап – до 1816 року – він характеризується застосуванням засобів інформаційних комунікацій, що природно виникають. На той час завдання інформаційної безпеки полягало в захисті відомостей про події, факти, майно, місцезнаходження тощо, тобто про ті дані, що належать людині особисто або співтовариству, до якого вона належала. Ці дані мали життєве значення;

II етап – починається з 1916 року й пов'язаний із використанням штучних технічних засобів електро- та радіозв'язку;

III етап – починається з 1935 року й пов'язаний із появою засобів радіолокації та гідроакустики. Інформаційна безпека в цей період забезпечувалася поєднанням організаційних і технічних заходів, які були спрямовані на підвищення захищеності засобів радіолокацій від дії на їх приймальні та передавальні пристрої імітуючими радіоелектронними перешкодами;

IV етап – починається з 1946 року та пов'язаний із винаходами й упровадженням у роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів). На цьому етапі завдання інформаційної безпеки починають вирішуватися методами і способами обме-

ження фізичного доступу до засобів добування, перероблення та передачі інформації;

V етап – починається з 1965 року й зумовлений створенням і поширенням локальних інформаційно-комунікаційних мереж. На цьому етапі завданнями інформаційної безпеки були методи та способи фізичного захисту засобів отримання, перероблення та передачі інформації, які об'єднанні в локальну мережу шляхом адміністрування й управління доступом до мережевих ресурсів;

VI етап почався з 1973 року з використанням надмобільних комунікаційних приладів з різними видами завдань. Набагато серйознішими стали загрози інформаційній безпеці. З метою забезпечення інформаційної безпеки в комп'ютерних системах з безпровідними приладами для передачі даних необхідно було створювати нові критерії безпеки. Почали утворюватися співтовариства людей, який називають хакерами. Вони мають на меті заподіяння збитку інформаційній безпеці окремим користувачам, організаціям і цілим країнам. Інформаційний ресурс почав перетворюватися в один із найважливіших ресурсів держави, а забезпечення його безпеки перетворювалося на найважливіший та обов'язковий складник національної безпеки. Почало формуватися інформаційне право як нова галузь міжнародної правової системи;

VII етап починається з 1985 року. Він пов'язаний зі створенням і розвитком глобальних інформаційно-комунікаційних мереж і з використанням засобів спостереження та забезпечення, які використовуються в космосі.

Можемо припустити, що наступний етап розвитку інформаційної безпеки, можливо, буде пов'язаний з використанням надмобільних приладів з великим спектром завдань і глобальним діапазоном роботи в просторі та часі. Щоб максимально вирішити завдання інформаційної безпеки на цьому етапі, необхідним є створення макросистеми інформаційної безпеки разом із провідними міжнародними організаціями [2, с. 168].

Говорячи про сучасність, зауважимо, що в Україні на цей час іде активна робота над питанням захисту інформації. Нова та недостатньо освоєна вітчизняними спеціалістами галузь інтенсивно розвивається, реагує на стрімкі зміни у світовому інформаційному просторі.

Водночас варто сказати, що сучасні засоби захисту інформації ледь встигають за прогресом у галузі промислового шпигунства. У більшості країн розвиток сфери захисту інформації регулюється національним законодавством. Україна теж не стала винятком. Дуже часто законодавчі обмеження перешкоджають розвитку цієї сфери зусиллями цивільних учених і залишають ініціативу військовим. До початку 70-х років минулого сторіччя електронна безпека була об'єктом

спецслужб і все, що з нею пов'язано, було засекречено.

У Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні», що прийнятий 9 січня 2007 року, визначено необхідність правового забезпечення власного сегменту інформаційного суспільства [4, с. 102].

Вітчизняні науковці й дослідники пов'язують інформаційну безпеку саме з національною безпекою як частину із цілим і визначають її як «функціональну сферу національної безпеки», невід'ємний складник національної безпеки, самостійний напрям національної безпеки [1].

Б. Кормич характеризує інформаційну безпеку як інформаційний компонент національної безпеки щодо співвідношення «частина-ціле» [3, с. 320]. Він характеризує національну безпеку як стан захищеності держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує умови існування людини, держави й суспільства, які гарантовані Конституцією та законами України. Тобто як складова частина національної безпеки інформаційна безпека повинна сприйматися як стан захищеності держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у сфері обігу інформації. Тому інформаційна безпека більшістю вчених сприймається як стан, який протистоїть загрозам ззовні та внутрішнім загрозам, але за умови, що всі ці загрози спрямовані всередину держави.

Оскільки агресія в більшості випадків у сучасному світі спрямовується саме «з середини певних держав і направлена стосовно інших держав або глобального суспільства в цілому, то, аналізуючи поняття «національна безпека» під впливом глобальних процесів, Б. Кормич зазначає, що це поняття «втрачає свій державний або блоковий характер, перетворюючись на глобальне явище» [3, с. 340].

Тому, з одного боку, стає очевидним, що таке твердження повною мірою відповідає дійсності, але разом із тим очевидно також є й можливість застосування терміна «національна» до глобальної (загальносвітової) безпеки.

Проводячи аналіз процесів глобалізації, які не мають територіальних бар'єрів і розповсюджуються до будь-якого суб'єкта в будь-якому місці світу, питання глобальної безпеки в розумінні її безпеки всіх держав набуло визначення «кооперативна безпека», яке дав американський сенатор Дж.У. Фулбрайт. Його послідовник Д. Дьюїт охарактеризував глобальну безпеку як систему, що складається з трьох елементів: спрямованості не на залякування агресора, а на створення умов і гарантій попередження агресора; альтернативної політики створення союзів (об'єднань) і співіснування поряд із ними; просування в галузі мілітаристичної та немілітаристичної безпеки [5].

Висновки. З огляду на вищевикладене й аналіз сучасного рівня розвитку суспільства, стає очевидним, що інформаційна безпека не може сприйматися суто як складник лише національної безпеки, оскільки вона є глобальною проблемою й у глобальному світі може характеризуватися як складник цілісної кооперативної безпеки.

У сучасних умовах забезпечення інформаційної безпеки для України стоїть на одному рівні із захистом суверенітету й територіальної цілісності. Найбільшою загрозою інформаційної сфери є негативний інформаційно-психологічний вплив держав-супротивників на свідомість громадян і світову спільноту через проведення інформаційних акцій, спеціальних інформаційних операцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жарков Я.М., Бесєдіна Л.М. Напрямки зовнішнього інформаційно-психологічного впливу на Україну. Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. № 19. URL: <<http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/znpviku/2009-19/vip19-21.pdf>>.
2. Капица С.П., Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и прогнозы будущего. 3-е изд. Москва: Едиториал, 2003. 288 с.
3. Ковтун С.В. Інформаційна безпека: підручник. Харків. Вид. ХНЕУ, 2009. 368 с.
4. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні: Закон України від 09.01.2007.

Відомості Верховної Ради України. 23.03.2007. № 12. 511 с.

5. Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Національна безпека України: навчальний посібник / за заг. ред. Г.П. Ситника Г.П. Київ, 2007. 225 с.

6. Сунь-цзи. Искусство войны. URL: <http://royallib.com/book/suntszi/iskusstvo_voyni.html>.

REFERENCES:

1. Zharkov J., Besedina L. Napriamki zovnozhniogo informatsiino-psohologichnogo vplivu na Ukrainu. Zbirnik naukovih prats Viyskovogo institutu Kyivskiy nacionalnyj un-t im. Tarasa Shevchenka. 2009. № 19. URL: <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/znpviku/2009-19/vip19-21.pdf>.
2. Kapitsa S., Kurdiymov S., Malinetskiy G. Sinergetika I prognizy budushego. M.: Editorial, 2003. 288 s.
3. Kovtun S. Informatsiina bezpeka: pidruchnik. Kharkiv: Vid HNEU, 2009. 368 s.
4. Pro osnovni zasadi rozvitku informatsiinogo suspilstva v Ukraini: Zakon Ukrainu vid 09.01.2007. Vidimosti Verhovnoi Rady Ukrainu. 23.03.2007. № 12. 511 s.
5. Sytnik G., Oluiko V., Vavrinchuk M. Natsionalna bezpeka Ukraini: navchalniy posibnuk / za zag. red. G. Sitnika. Kyiv, 2007. 255 s.
6. Sun-tzi. Iskustvo voiny. URL: http://royallib.com/book/suntszi/iskusstvo_voyni.html.

Transformation of information security notion due to globalization

Ryzhuk Oleksandr Mykolaiovych

Applicant at the Department of Social and Political Sciences,
Global Studies and Social Communications
Open International University of Human Development "Ukraine"
Lvivska Str., 23, Kyiv, Ukraine

In this article is researched the notion of "information security" which the integral part of general formation provision problem for a person, state and society.

Given are the leading researches approaches both Ukrainian and foreign to the information security. Mentioned are their definitions and view of point on this notion.

Shown is the transition of the information security notion from national to global level due to globalization.

Key words: security, information, information security, globalization.

Стародуб Тарас Петрович

Феномен націоналізму: історія становлення, типологія та сутнісні характеристики

УДК 321(477.8)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-23-28>

Стародуб Тарас Петрович
аспірант кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів,
Україна

Метою дослідження є вироблення власного узагальненого погляду на націоналізм на основі аналізу праць ідеологів і дослідників цього феномена.

У статті використано такі наукові методи дослідження: метод історизму, порівняльний та аналітичний методи, структурно-системний аналіз.

Здійснено комплексний аналіз історії становлення націоналізму, типології, складників цього поняття, з'ясовано погляд на націоналізм у різні історичні епохи.

Досліджено, що націоналізм за своєю сутністю є складним, контрверсійним і водночас багатограним явищем, яке може мати ознаки як демократичні, так й авторитарні, може бути спрямоване в майбутнє чи орієнтоване в минуле. Проаналізовано багато класифікаційних і типологізаційних теорій націоналізму; але показовою, на думку автора статті, є типологія націоналізму єврейського дослідника Ганса Кона, який, аналізуючи націоналізм у процесі історичного розвитку, поділяє його на східний і західний.

З'ясовано, що для націоналізму нація – найвища цінність, єдина обов'язкова інстанція, що надає йому сенсу й виправдовує його. Установлено, що головний принцип націоналізму – творення та зміцнення національної держави, носієм суверенітету в якій є нація.

Багато науковців виходять із того, що націоналізм – це рух, метою якого є пошук тісного зв'язку між державою й нацією, без якого націоналізм втрачає своє суспільне та політичне значення. Без такого поєднання націоналізм міг би зацікавити хіба що фольклористів. Націоналізм вимагає національної держави, бо саме цей процес (творення національної держави) зміцнює націоналізм.

Отже, існує безперервна взаємозалежність і взаємодія між націоналізмом і національною державою. Очевидним є той факт, що саме розвиток і поширення націоналізму сприяло виникненню держав. Багато дослідників нерозривно поєднують поняття «національна держава» з поняттями «нація» та «націоналізм». Націоналізм твердить, що нація та держава існують одне для одного, більше того, одне без одного не можуть існувати, а відсутність одного з них спричиняє трагедію для іншого.

Ключові слова: націоналізм, нація, національна держава, історіографія націоналізму, типи націоналізму, теорії націоналізму.

Вступ. Питанням націоналізму присвячена величезна кількість джерел, досліджень, наукових праць провідних європейських мислителів і вчених-дослідників XIX–XXI ст. Націоналізм загалом – це ідеологія й напрям політичної думки, основним принципом якого є твердження про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі. Для одних націоналізм є явищем позитивним, яке асоціюється з патріотизмом, в інших – викликає негативні відчуття, пов'язані з радикальними формами цієї політичної течії – національним екстремізмом, шовінізмом, а то й нацизмом. Контрверсійність оцінок націоналізму в наукових колах, а також перманентна затребуваність цього феномена в політичній практиці черговий раз актуалізують дослідження в цьому напрямі.

Академічними дослідниками націоналізму є провідні європейські мислителі XIX–XX ст.: Кон Ганс [20], Джон А. Армстронг [14], Альтер Петер [1], Грінфелд Лія [15], Сміт Ентоні [11]. Дослідженням націоналізму також займалися такі відомі зарубіжні автори, як Ернст Гелнер [16], Карлтон Гейз [17] і Йоган-Готфрід Гердер [18]. Серед українських науковців, які досить успішно підійшли до дослідження окремих аспектів проблем націоналізму, варто згадати Ярослава Грицака [5], Георгія Касья-

нова [7], Олега Багана [2], Олександра Сича [13], Олександра Зайцева [6].

Мета та завдання. Проте всіма пропонованими авторами недостатньо представленим є комплексний погляд на історію становлення, типологію, складники поняття й погляд на націоналізм у різні історичні епохи. Метою дослідження є вироблення узагальненого погляду на націоналізм на основі аналізу праць ідеологів і дослідників цього феномена.

Методи дослідження. У статті використано такі наукові методи дослідження: метод історизму, порівняльний та аналітичний методи, структурно-системний аналіз.

Результати. Головна проблема в дослідженні націоналізму полягає в тому, що він позбавлений власної окремої історії, а вивчення історії становлення – це найкращий спосіб для неупередженого та об'єктивного погляду на цей феномен, адже націоналізм розвивався в контексті історії різноманітних країн з різним суспільно-політичним устроєм. Як комплекс ідей націоналізм, мандруючи континентами, адаптується до відповідної території, проявляючи властивості хамелеона, тобто набуває барв навколишнього середовища. Варто зазначити, що ця так звана мандрівка континентами збагачує націоналізм не так теоретично,

як риторично. Тобто за допомогою націоналістичної риторики як форми самовираження місцева еліта намагається донести масам свій політичний орієнтир. На практиці можна побачити, як націоналізм в Африці, пов'язаний із соціалістичними ідеями, зовсім відмінний від націоналізму в сучасній Європі, пов'язаного з релігійними чи державотворчими проблемами. Звідси можна простежити той факт, що німецькі та індійські націоналісти одні й ті самі терміни тлумачать зовсім інакше [10, с. 154].

Націоналізм за своєю сутністю є складним і водночас багатограним явищем, яке може мати ознаки як демократичні, так й авторитарні, може бути спрямованим у майбутнє чи орієнтованим у минуле.

Порівняно з поняттям «нація» термін «націоналізм» є відносно новим. Першим слово «націоналізм» застосував німецький філософ, основоположник культурного націоналізму Йоганн Голтфрід Гердер у 1774 році в одному зі своїх творів і французький церковник-контрреволюціонер абат Огюстен де Барюель у 1798 році майже в тому значенні, що й німецький філософ [4, с. 9].

Однак, незважаючи на те що сам термін має відносно недавнє походження, у стародавні та середні віки ми можемо чітко відстежувати прояви окремих національних почуттів і націоналістичних рухів. Можна констатувати, що таке почуття було притаманне античним грекам, на відміну від варварів. У середні віки чіткі прояви націоналізму бачимо у Столітній війні, яку розв'язали між собою англійці та французи. Але загального й масового характеру націоналізм сягнув у новітню добу. Початком утвердження націоналізму можна вважати революції, які охопили в XVII ст. Англію, а пізніше у XVIII ст. Францію, наслідком яких стало усунення королівської влади та проголошення нації як об'єднання вільних громадян, які є джерелом державної суверенності й влади.

Націоналізм, на думку окремих дослідників цього феномена, є політичним напрямом, який впливав на європейську та світову історію протягом останніх двох століть значно більшою мірою, ніж ідеї свободи й парламентської демократії чи ідеї комунізму [1, с. 84].

У XIX–XX ст. під натиском націоналізму впали та розсипалися на велику кількість малих держав такі історично сформовані монархії, як Османська імперія й Габсбурзька монархія. Протягом цілого XX ст. завдяки проявам націоналістичних стремлень розпалися на окремі держави Чехословаччина, Югославія й, зрештою, Радянський Союз. Як бачимо, під впливом націоналізму у XX ст. повністю змінилася політична карта Європи й світу загалом. На політичній арені виникли нові незалежні національні держави, які стали самостійними суб'єктами міжнародного права та світової політики.

Однак варто зазначити, що в міжвоєнний період і під час Другої світової війни націоналізм став

синонімом нетерпимості, нелюдності та насильства. Політика геноциду, яку здійснювали націонал-соціалісти, є щодо цього найжахливішим прикладом. Під гаслами націоналізму вели війни та чинили страхотливі злочини.

З одного боку, під гаслами націоналізму відбувалося захоплення нових територій і знищення людей, з іншого – з ним пов'язували національне визволення та встановлення вільного й справедливого ладу.

Як зазначає німецький історик і дослідник націоналізму Петер Альтер, націоналізм засвідчував і засвідчує, що він може бути складником як імперіалізму, так й антиімперіалізму та приховує в собі крайні протилежності й суперечності. Він може означати як звільнення, так ігноблення, а отже, може містити в собі як позитивні можливості, так і потенційні загрози [1, с. 85].

Для націоналізму нація – найвища цінність, єдина обов'язкова інстанція, що надає йому сенсу й виправдовує його. Інтереси нації стають головним джерелом політичного мислення та чину. Нації є тими невід'ємними та основоположними цеглинами, з яких складається суспільна будова людства.

Німецький історик і дослідник націоналізму Фрідріх Майнеке запропонував поділ націй на культурні та політичні (державницькі). Культурну націю творять її найважливіші та найвагоміші цінності, які її водночас і об'єднують в одне ціле: спільна мова, спільна культура та спільна релігія. Культурна нація може існувати й без державних інститутів. Тому культурні націоналісти розглядають державу як щось випадкове, бо сутність нації полягає в її унікальності, як історичній, так і культурній і географічній. Як зазначає австралійський учений і дослідник націоналізму Джон Гатчінсон: «На відміну від політичного націоналіста, культурний націоналіст вважає, що нація – це не тільки згода й закони, а й почуття, закорінені в природі та історії» [3, с. 499]. Метою культурних націоналістів є передусім моральне відродження історичних спільнот або, іншими словами, відтворення самобутньої національної цивілізації. Прикладом таких націй є поляки після втрати своєї державності, німці та італійці до політичного об'єднання в другій половині XIX ст.

Головною запорукою створення політичних націй є спільне політичне співіснування в одному державному об'єднанні громадян і їхнє прагнення до самовиявлення та самореалізації. Неможливо визначити точний період заснування політичної нації, але можна констатувати, що населення держави стало політичною нацією, а держава – національною, якщо тривалий час є природне внутрішнє й зовнішнє почуття політичної спільності. Тому політична нація характеризується високим рівнем політичної свідомості громадян, які є рівними перед законом, незалежно від їхнього соціального статусу, етнічного походження та віросповідання.

Основною метою політичних націоналістів є представницька національна держава, яка б гарантувала своїм громадянам однакові громадянські права. Вони прагнуть організувати суспільне життя на раціонально-правових засадах, створюючи централізовані установи для мобілізації різних суспільних груп, щоб спрямовувати їх супроти наявної політичної системи та задля досягнення унітарної цілісності. Прикладом політичних націй є Франція, США, Велика Британія.

Культурна нація може бути водночас і політичною. Тому іноді важко визначити, що її сильніше згуртовує – політичний чи культурний чинник. Ідеться про те, що всередині справжньої політичної нації можуть жити, як свідчить приклад Швейцарії, представники різних культурних націй. І, навпаки, культурна нація може містити в собі кілька політичних націй. Тобто відчуття політичної спільності серед населення держави є визначальним чинником самобутності нації, але водночас вона може залишатися частиною більшої, ширшої, що виходить за межі певної території, культурної нації, навіть часто не усвідомлюючи цього [9, с. 265].

Отже, нація, як ми можемо бачити, – це часом непростий, але необхідний симбіоз культурних (етнічних) і громадянських (політичних) елементів, який сформований на бюрократичних і культурницьких підвалинах. У цьому, власне, й полягає успіх будь-якої нації на сучасному етапі життя. Таке групування дає змогу розглядати народ одночасно як громадян, так й етнічних членів, одні з яких керують державними органами, а інші згуртовують енергію та потенціал народу. Культура і громадянство підсилюють одне одного й повністю реалізують потенціал нації, якщо зберігається рівновага в цьому симбіозі. Тобто, коли майже немає розколу між громадянською й етнічною складниками, це поєднання практично бездоганне. Але коли громадянський або етнічний елемент підноситься над іншим, тоді цей симбіоз розхитується і розривається на шматки, підриваючи єдність і могутність нації. Як результат, громадянство й етнічність можуть бути доведені до конфронтації та конфлікту, що сталося, власне, у Франції в кінці XIX ст. під час справи Дрейфуса [11, с. 141]. Як зазначає німецький філософ, основоположник культурного націоналізму Йоган Гердер: «Зло й занепад охоплюють націю тільки внаслідок внутрішніх суперечностей і конфліктів – чи внаслідок крайнощів раціоналізму, який запроваджує пасивну залежність від держави, чи внаслідок окостенілості традиції, яку спостерігаємо в Середні віки» [18, с. 172].

Отже, націоналізм, про який іде мова, є націоналізмом на основі етносу або на основі тієї політичної нації, яка історично склалася зі значної кількості етносів і яка усвідомлює себе неподільною, де міжетнічні чи расові межі є згладженими, неясковими та неглибокими.

Один із фундаторів наукових досліджень націоналізму Карлтон Дж. Гейз стверджує, що націоналізм у процесі свого формування пройшов кілька етапів розвитку. Від XVIII ст. відстежується формування гуманістичного націоналізму, який представлений націоналістичними доктринами Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Гердера. Дещо пізніше починає утверджуватися яacobинський націоналізм із його революційними методами досягнення мети. Інтереси європейської консервативної аристократії представляв так званий традиційний націоналізм, який відкидав революційні зміни, а опирався на стійкі традиції та цінності нації. Наступником традиційного націоналізму став ліберальний націоналізм, який сформований у працях Дж. Мадзіні в Італії, Д. Бентама в Англії та Ф. Гізо у Франції. Фундаментальною цінністю цього різновиду націоналізму була держава. Головна сутність полягала в тому, що кожна нація має право на власну державу, а державна влада повинна узгоджуватися з правами та свободами особистості. На зміну ліберальному націоналізму приходив його повна протилежність – інтегральний (наступальний) націоналізм. Тут засадничою цінністю є етнічна нація, яка є стрижнем та основним об'єднувачим чинником суспільного й державного життя. Цей різновид націоналізму категорично відкидав гуманістичні цінності, а власна нація для інтегрального націоналіста – найкраща, найвища та найцінніша [17].

Основоположник історичних досліджень націоналізму, єврейський філософ Ганс Кон сформував теорію про два типи націоналізму, які склалися історично, – «західний» (раціональний) і «східний» (культурницький, містичний) націоналізм.

Західний тип націоналізму ґрунтувався на принципах індивідуалізму, обстоював ідеї рівності, братерства, принципи плюралістичного й відкритого суспільства. Економічно та політично його підтримувала впливова буржуазія (середній клас). Цей тип націоналізму розглядав націю як форум «суспільного договору». Західний націоналізм, на переконання Г. Кона, формувався на хвилі піднесення націоналізму, був суто політичною подією, його появі передувало створення майбутньої національної держави або, як у випадку Сполучених Штатів, творення цих двох процесів відбувалося одночасно. Як зазначив Г. Кон, західний націоналізм сформувався в межах наявної політичної реальності без надто емоційного погляду в минуле. Націоналізм західного типу був витвором нації, яка формувала свій світогляд на основі політичних і соціальних чинників.

Інший тип націоналізму – східний – ґрунтувався на статусі та авторитеті його членів, яких об'єднували традиційні родинні зв'язки. Як стверджує Ганс Кон, «східний» націоналізм відкидає раціоналізм і вимагає повного підпорядкування інтересів особистості інтересам нації й держави, абсолютизує принцип колективізму. Цей тип націоналізму виявляється передусім у сфері культури, створюється штучно,

на основі міфів про минуле або мрій про майбутнє, а отже, в ньому відсутня будь-яка політична реальність. Спочатку цей націоналізм існував у формі мрій і сподівань учених, поетів та аристократів, які апелювали до «славного минулого» та специфічних «культурних атрибутів» – мови, фольклору, історичних міфів тощо [8, с. 481].

Здійснюючи порівняльний аналіз «західного» і «східного» націоналізму в рамках своєї типології, Г. Кон підкреслює ту обставину, що другий тип націоналізму, який народився поза межами Західної Європи, внаслідок нижчого рівня суспільно-політичного розвитку перебував під безпосереднім або опосередкованим впливом першого, що тривалий час залишався й учителем, і взірцем. Але ця залежність від Заходу уражала гордість освічених класів «сходу», і, зрештою, вони стають в опозицію цьому «чужому» західному впливу з його ліберальним і раціональним світоглядом, починають розвивати власний націоналізм.

На поглиблення розбіжностей у різних концепціях нації та націоналізму суттєво вплинули епохи Відродження й Реформації.

Як зазначає Г. Кон: «На Заході Відродження та Реформація створили нове суспільство, в якому середній клас і світська освіта отримали значну перевагу, а універсальне та імперське римське поняття середньовічного світу було відкинуто не лише на практиці, а й у теорії. Однак у Центральній і Східній Європі ця середньовічна ідея світової імперії залишилася і, спираючись на дослідження давнини, здобула навіть нову силу – нереальну, але захоплюючу силу примарного світу» [8, с. 482].

Тому події, які відбувалися під впливом Відродження та Реформації, не тільки не зблизили ці два типи націоналізму, а й ще більше посилили старі розбіжності між Західною та Східною цивілізаціями.

Східному націоналізму під впливом зовнішніх обставин постійно бракувало впевненості. Як зазначає український дослідник націоналізму Георгій Касьянов: «Будучи залежним від впливів ззовні й водночас намагаючись протистояти їм, цей новий націоналізм, який не мав коріння в політичній і соціальній реальності, відчуває невпевненість; його комплекс меншовартості часто обертається надзвичайною самовпевненістю й самозахопленням; в уяві націоналістів Німеччини, Росії або Індії їхній власний націоналізм був чимось незмірно глибшим, багатшим на проблеми і потенціальні можливості, аніж націоналізм Заходу» [7].

Автором ще одної концепції націоналізму є один із найвідоміших західних дослідників націоналізму, професор соціології Лондонської школи економіки Ентоні Сміт. Він виокремлює територіальний та етнічний націоналізм. Водночас Е. Сміт виділяє в кожному із цих націоналізмів рух перед здобуттям незалежності й рух після здобуття незалежності. Відповідно до цього, етнічний націоналізм поділяється на сепаратистський

і діаспорний націоналізм, головним завданням яких є відколотись від більшої політичної одиниці й заснувати на її місці нову політичну «етнічну націю», та іредентистський і «пан»-націоналізм, які в основному намагаються поширитись, приєднуючи до себе етнічних «родичів» поза межами кордонів «етнічної нації», або сформувати більшу «етнонаціональну» державу через об'єднання в союз культурно й етнічно близьких етнонаціональних держав. У свою чергу, територіальний націоналізм ділиться на антиколоніальні, прагненням яких є на місці колишньої колоніальної території створити нову державну націю, прогнавши перед тим завойовників, та інтеграційні, які інтегрують та об'єднують навколо себе в політичну спільноту часто етнічно строкате населення, витворюючи нову «територіальну націю» [12, с. 497].

Існує ще багато класифікаційних і типологізаційних теорій націоналізму, але розглянути всі в нас немає змоги, та й, зрештою, немає сенсу. Адже жодна з них не може претендувати на універсальність, а лише є аналітичною базою для вивчення різновидів націоналізму.

Багато науковців виходять із того, що націоналізм – це рух, метою якого є пошук тісного зв'язку між державою та нацією, без якого націоналізм втрачає своє суспільне й політичне значення. Без такого поєднання націоналізм міг би зацікавити хіба що фольклористів [11, с. 157]. Націоналізм вимагає національної держави, бо саме цей процес (творення національної держави) зміцнює націоналізм. У такий спосіб існує безперервна взаємозалежність і взаємодія між націоналізмом і національною державою. Очевидним є той факт, що саме розвиток і поширення націоналізму сприяли виникненню держав. Багато дослідників поєднують поняття «національна держава» нерозривно з поняттями «нація» та «націоналізм». Е. Гелнер визначав націоналізм як політичний принцип, згідно з яким «політична та національна одиниці мають збігатися» [4, с. 29]. Через принцип національного самовизначення, якого націоналісти послідовно дотримувалися, формувався такий важливий для модерної історії феномен, як «національна держава».

За визначенням Е. Гелнера, націоналізм – це політичний принцип, за яким етнічні, культурні кордони мають збігатися з політичними, тобто державними. Іншими словами, націоналізм вимагає укладення «законного шлюбу» між національною культурою й національною державою [16].

Націоналізм твердить, що нація та держава існують одне для одного, більше того, одне без одного не можуть існувати, а відсутність одного з них – трагедія для іншого. Тому націоналізм має на меті змусити державу працювати на благо та інтереси нації й бути їх послідовним виразником. А нація, у свою чергу, має стати ґрунтом і критерієм держави. Отже, держава сама по собі є лише знаряддям для реалізації волі нації, і її (держави) пози-

ція повинна визначатися волею людей, означених як громадянська або етнічна нація. Водночас національна держава утверджується та міцніє завдяки домінуючому етносу, якому вона допомогла сформуватися й набрати форми моноліту.

Як зазначає Ентоні Сміт: «Держава, на створення якої націлюється націоналізм, – це культурно означене та вкрите культурним гримом політичне утворення, воно здобуває свій сенс існування, як і свій характер, із історичної культури домінуючого етносу або – рідше – з історичних культур більше ніж одного етносу» [11, с. 159].

Національні держави залишатимуться основними суб'єктами світової політики, доки існуватиме взаємна підтримка між нацією та державою, де останні захищають і зберігають національну ідентичність, а нації створюють усі передумови для міцності й належного розвитку національних держав.

Отже, підсумовуючи, можемо констатувати, що термін «націоналізм» є доволі новим явищем порівняно з нацією. Хоча часом зародженням націоналізму вважають XVII–XVIII ст., перші його прояви знаходимо в далеку античну епоху. В окремі періоди свого історичного розвитку націоналізм у різних країнах і на різних територіях набував різного значення. Дуже часто націоналізм ставав маніпулятором у руках політиків, які використовували його для досягнення своїх політичних цілей.

Водночас необхідно усвідомлювати, що націоналізм має багато різних форм і течій, які за конкретних історичних обставин дають розуміння того, що означає в тому чи іншому випадку цей феномен. Існує багато класифікаційних і типологізаційних теорій націоналізму (частина з них представлена в дослідженні, зокрема Фрідріха Майнеке, Карлтона Дж. Гейза, Ентоні Сміта), але найбільш достовірною, на думку автора статті, є типологія націоналізму єврейського дослідника Ганса Кона, який поділяє націоналізм у процесі його історичного розвитку на східний і західний. Проте автор статті в жодному разі не наполягає на універсальності цієї типології, як і будь-якої іншої.

Висновки. Узагальнюючи, вважаємо за потрібне зазначити, що саме поняття «націоналізм» не містить у собі оцінних категорій. Воно лише констатує той факт, що на політичній арені визрів новий суб'єкт політичного процесу, який усвідомив свої прагнення й інтереси та окреслив конкретні цілі. Націоналізм стверджує, що людство поділене на самодостатні нації, кожна з яких має право на творення власної держави, у якій вона, нація, є найвищою суспільною цінністю. Зміцнення національної держави, носієм суверенітету в якій є нація, є основною умовою самоствердження та самореалізації останньої.

Суспільна затребуваність ідеології націоналізму в сучасних реаліях світового політичного процесу залишає цей напрям дослідження доволі перспективним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Альтер П. Націоналізм: проблема визначення. Націоналізм: Антологія / упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 85–88.
2. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Дніпропетровськ: Видавнича фірма «Відродження», 1994. 192 с.
3. Гатчінсон Дж. Культурний і політичний націоналізм. Націоналізм: Антологія / упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 499–506.
4. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / пер. з англ. Київ: Таксон, 2003. 300 с.
5. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. Київ: Критика, 2011. 176 с.
6. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-ті –1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика, 2013.
7. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
8. Кон Г. Західний і східний націоналізм. Націоналізм: Антологія / упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 479–482.
9. Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм. Націоналізм: Антологія / упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 264–272.
10. Майноуг К. Анатомія націоналізму. Націоналізм: Антологія / упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 119–155.
11. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала. Київ: Ніка-Центр, 2013. 278 с.
12. Сміт Е. Територіальні та етнічні націоналізми. Націоналізм: Антологія / упорядники О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2010. С. 495–498.
13. Сич О. Український націоналізм: традиція і модерн: (вибр. ст., лекції, інтерв'ю, рецензії). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 222 с.
14. Armstrong J. Nations before Nationalism. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982. 410 p.
15. Greenfeld L. Nationalism: Five Roads to Modernity. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. 581 p.
16. Hellner E. Nations and Nationalism. Cornell University Press, 1983. 150 p.
17. Hayes C.J. The Historical Evolution of the Modern Nationalism. New-Jork, 1948. 187 p.
18. Herder J.G. Reflections on the philosophy of the history of mankind / Ed. F. Manuel. Chicago, 1968. 401 p.
19. Hutchinson J., Smith A. Nationalism. Oxford: Oxford University Press, 1994. 378 p.
20. Kohn H. Nationalism: its meaning and history. Revised ed. Princeton-Toronto-New York-London: D. Van Nostrand Company, Inc, 1965. 191 p.

REFERENCES:

1. Alter P. (2010) Natsionalizm: problema vyznachennya [Nationalism: problem definition]. Natsionalizm: Antologiya / Uporyadnyky O. Protsenko, V. Lisovyy. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian]. S. 85–88.
2. Bahan O. (1994) Natsionalizm i natsionalistychnyy ruh [Nationalism and nationalist movement]. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennya» [in Ukrainian]. 192 s.

3. Hutchinson G. (2010) Kulturnyy i politychnyy natsionalizm [Cultural and political nationalism]. Natsionalizm: Antologiya / Uporyadnyky O. Protsenko, V. Lisovyy. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian]. S. 499–506.
4. Helner E. (2003) Natsiyi ta natsionalizm [Nations and Nationalism]/ Natsionalizm: Per. Z angl. Kyiv: Takson [in Ukrainian]. 300 s.
5. Hrytsak Y. (2011) Strasti za natsionalizmom. Stara istoriya na novyy lad [Passion for nationalism. Old story in a new way]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian]. 176 s.
6. Zaytsev O. (2013) Ukrain's'kyi integral'nyy natsionalizm (1920–1930 roky). Narysy intelektual'noyi istoriyi [Ukrainian integral nationalism (1920–1930 years). Essays on intellectual history] Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
7. Kas'yanov H. (1999) Teoriyi natsiyi ta natsionalizmu: Monografiya [The theory of nation and nationalism: a monograph] Kyiv: Lybid' [in Ukrainian]. 352 s.
8. Kon H. (2010) Zahidnyy i shidnyy nastionalizm [Western and eastern nationalism]. Natsionalizm: Antologiya / Uporyadnyky O. Protsenko, V. Lisovyy. Kyiv.: Smoloskyp [in Ukrainian]. S. 479–482.
9. Mayneke F. (2010) Zagal'nyy pohlyad na natsiyu, natsional'nu derzhavu i kosmopolityzm [A general view of a nation, national state and cosmopolitanism] // Natsionalizm: Antologiya / Uporyadnyky O. Protsenko, V. Lisovyy. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian]. S. 264–272.
10. Maynouh K. (2010) Anatomiya natsionalizmu [Anatomy of nationalism]. Natsionalizm: Antologiya / Uporyadnyky O. Protsenko, V. Lisovyy. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian]. S. 119–155.
11. Smit E. (2013) Natsiyi ta natsionalizm u global'nu epokhu [Nations and nationalism in a global era]. Per. z angl. M. Klymchuka I T. Tsymbala. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian]. 278 s.
12. Smit E. (2010) Terytorial'ni ta etnichni natsionalizmy [Territorial and ethnic nationalisms]. Natsionalizm: Antologiya / Uporyadnyky O. Protsenko, V. Lisovyy. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian]. S. 495–498.
13. Sych O. (2011) Ukrain's'kyi natsionalizm: tradytsiya i modern (vubr. s, lektsiyi, intervyyu, retsenziyi) [Ukrainian nationalism: tradition and modernity: (selected articles, lectures, interviews, reviews)] Ivano-Frankivs'k: Misto HB [in Ukrainian]. 222 s.
14. Armstronh J. (1982) Natsiyi do natsionalizmu [Nations before Nationalism] Chapel Hill: University of North Carolina Press [in English]. 410 p.
15. Hrinfeld L. (1992) Natsionalizm: p'yat' shlyakhiv do modernosti [Nationalism: Five Roads to Modernity]. Cambridge, MA: Harvard University Press [in English]. 581 p.
16. Helner E. (1983) Natsiyi ta Ntsionalizm [Nations and Nationalism]. Cornell University Press [in English]. 150 p.
17. Hayes K. (1948) Istorychna evolyutsiya modernoho natsionalizmu [The Historical Evolution of the Modern Nationalism]. New-Jork [in English]. 187 p.
18. Herder H. (1968) Ideyi do filosofiyi istoriyi lyudstva [Reflections on the philosophy of the history of mankind] / Ed. F. Manuel. Chicago [in English]. 401 p.
19. Hutchinson J., Smit A. (1994) Natsionalizm [Nationalism]. Oxford: Oxford University Press [in English]. 378 p.
20. Kon H. (1965) Natsionalizm: yoho znachennya ta istoriya [Nationalism: its meaning and history]. Revised ed. Princeton-Toronto-New York-London: D. Van Nostrahd Company, Inc [in English]. 191 p.

The phenomenon of nationalism: the history of the formation, typology and the essential characteristics

Starodub Taras Petrovych

Postgraduate Student at the Department of Political Science and International Relations
National University "Lviv Polytechnic"
Stepan Bandera Str., 12, Lviv, Ukraine

The purpose of this study is to develop own view of nationalism based on the analysis of the work of ideologists and researchers of this phenomenon.

The study used the following research methods: the method of historicism, comparative and analytical methods, structural and system analysis.

It is carried out a comprehensive analysis of the history of nationalism, the typology, the composite of this concept, it is clarified the view on nationalism in different historical epochs. The article shows that nationalism, at its core, is a complex and difficult phenomenon and at the same time, multi-faceted, which can have the characteristics of both democratic and authoritarian, can be directed or focused into the future to the past. It is analyzed a variety of classification and typologizing theories of nationalism but significant is a typology of nationalism written by a jewish researcher, to the opinion of the author of the article, a jewish scholar, philosopher Hans Kohn, who shared the nationalism in the process of its historical development, on the East and West.

It is clarified that nationalism, that the nation is a supreme value, the only binding authority that makes sense of and justifies it. It is established that the main principle of nationalism is the establishment and strengthening of national state sovereignty in which there is a nation. Many scholars believe that nationalism is a movement whose goal is the search for close ties between the state and the nation, without which nationalism loses its social and political significance. Without such a combination of nationalism could interest only folklorists. Nationalism requires a nation-state, because this process (of creating a nation-state) strengthens nationalism. Thus, there is a continuous interdependence and interaction between nationalism and the nation state. Obvious is the fact that the development and spread of nationalism contributed to the emergence of States. Many researchers combine the concept of "nation state" is closely connected with concepts of "nation" and "nationalism". Nationalism argues that the nation and the state exist for each other, and moreover, one without the other cannot exist, and the absence of one entails the tragedy for another.

Key words: nationalism, nation, nation-state, historiography of nationalism, types of nationalism, theories of nationalism.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бортнікова Алла Василівна

Місто Ковель в умовах запровадження магдебурзького права

УДК 94(477.82)«15»(092)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-29-35>

Бортнікова Алла Василівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
просп. Воли, 13, Луцьк, Україна

Адміністративно-територіальна реформа, що розпочалася в Україні, вимагає ґрунтовного вивчення вітчизняного і світового досвіду місцевого самоврядування. Серед багатьох систем організації влади на місцях найбільший інтерес з погляду демократичної практики викликає досвід міських урядів, що діяли на засадах магдебурзького права. У статті розглянуто суспільно-політичні й соціально-економічні умови заснування у Волинській землі князем В.М. Сангушко приватного міста Ковеля й запровадження там магдебурзького права. Серед волинських міст, де діяло магдебурзьке право, Ковель посідає особливе місце, пов'язане зі зміною свого правового статусу з приватновласницького на великокнязівське (1543 рік) із відповідним перерозподілом владних повноважень між власником міста, урядом старости й органами міського самоврядування, що діяли на засадах магдебурзького права. Здійснено аналіз привілею великого князя литовського 1518 року на локацію Ковеля як приватновласницького міста й запровадження там норм магдебурзького права. З'ясовано порядок формування органів міського управління на засадах магдебурзького права, їх структуру, повноваження та функції міських урядників. У дослідженні акцентовано увагу на статті вїйта як головного урядника, який разом з іншими міськими урядниками – бурмістром, радцями й лавниками, здійснювали в місті адміністративно-судові функції. Показана роль власника в управлінні містом, розкрито характер його відносин с органами міського самоврядування, вплив князя та його урядників на формування міського уряду.

Розкрито еволюцію функціонування органів міського самоврядування упродовж XVI – до початку XVII століть. З'ясувати склад міського уряду Ковеля, повноваження його урядників, субординацію й інші організаційні та правові підстави функціонування, дають змогу підтверджувальні привілеї великих князів. Найбільш докладно системі міського самоврядування в Ковелі на засадах магдебурзького права викладено у привілеї 1611 року, у якому узагальнено права й вольності міста, надані великими князями литовськими в попередній історичний період.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, місто, Ковель, магдебурзьке право, міське самоврядування, вїйт, рада, лава, привілей.

Вступ. Адміністративно-територіальна реформа, що розпочалася в Україні, вимагає ґрунтовного вивчення вітчизняного і світового досвіду місцевого самоврядування. Серед багатьох систем організації влади на місцях найбільший інтерес з погляду демократичної практики викликає досвід міських урядів, що діяли на засадах магдебурзького права. Поширення магдебурзького права на українських землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) тривало кілька століть і охоплювало період з XIV ст. включно до XVII ст. Цей процес мав свою логіку й особливості, що «вписувалися» в загальноісторичний контекст суспільно-політичного розвитку Великого князівства Литовського та Польського королівства. Він ішов шляхом урбанізації, освоєння нових територій, створення ринків внутрішньої й міжнародної торгівлі тощо. Серед волинських міст, де запроваджено магдебурзьке право, Ковель посідає особливе місце, пов'язане зі зміною свого статусу з приватновласницького на великокнязівське (1543 р.) із відповідним перерозподілом владних повноважень між власником міста, урядом старости й органами міського самоврядування. Актуалізує проблему

й брак сучасних досліджень з історії функціонування органів міського самоврядування на магдебурзькому праві в містах Волині.

Мета та завдання – на основі аналізу привілеїв Ковеля 1518 і 1611 рр. з'ясувати правові засади запровадження і функціонування в місті магдебурзького права, порядок формування органів міського управління, їх структуру, повноваження й функції міських урядників.

Методи дослідження включають сукупність принципів, підходів, загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема принципів об'єктивності, історизму, логічної послідовності та системності. Серед підходів і методів автором використано політико-правовий, неінституційний, структурно-функціональний і проблемно-хронологічний методи. У силу того, що завдання дослідження вимагає пояснення змісту політико-правових актів великокнязівської канцелярії, важливу роль у дослідженні відіграє герменевтичний метод.

Результати. Джерельна база історії Ковеля першої половини XVI ст. бідна на матеріали, які б давали змогу відтворити склад і діяльність

ковельського міського уряду, визначити особовий склад його урядників тощо. Зокрема, член Київської археографічної комісії М.Д. Іванішев зауважував, що стародавні акти «истреблены пожаромъ. Книги, хранящиеся въ архиве ратуши ковельской, начинаются съ 1565 года» [4, с. 206]. Відсутність таких матеріалів підтверджують і сучасні українські дослідники. В.Б. Атаманенко зазначає, що від першої половини XVI ст. «джерел, які б містили хоча б якісь їх кількісні характеристики, не збереглося» [2, с. 14].

Водночас правові засади функціонування в Ковелі магдебурзького права простежуються за великокнязівськими листами, починаючи від локаційного привілею Жигимонта I 1518 р. [9, № СХСІІІ, s. 181–184]. Такого типу привілеї належить до пам'яток міського права, вивчення яких сильно ускладнюється тим, що закладена в них інформація та ідеї щодо природи міського права не утворюють стрункої й цілісної системи. Як зазначав О.Л. Рогачевський, оскільки пам'ятники магдебурзького права не є політичними або філософськими трактатами, вони в багатьох випадках відображають звичаєву правосвідомість того часу. Тому вміщена в них концепція міського права потребує реконструкції [6, с. 41].

Історія міста бере свій початок від спадкового маєтку князя Василя Михайловича Сангушковича – Ковля. Село, разом із багатьма іншими поселеннями дарувалося його батькові, кн. Михайлу Сангушковичу, королем Олександром наприкінці XV ст. Тобто Ковель належав до давньої спадщини Любартовичів-Сангушків, які з розширенням князівського роду почали брати назви від своїх маєтностей. У такий спосіб наприкінці XV ст. постала «лінія ковельська» роду Сангушків [11, s. 885; 13, s. 448–455].

Суспільно-політичні умови надання Ковелю магдебурзького права пов'язані з часом завершення міждержавних відносин з Великим князівством Московським. 1518 р. для ВКЛ позначено постійними сутичками між литовськими військами, що перебували в Полоцькій землі, і московськими загонами, які вторгалися в межі Великого князівства. До війни з Жигимонтом I готувався й магістр Пруссії Альберт. На півдні, в Криму, взяли верх прихильники московського правителя, хан Махмет-Гірей уклав союз з великим князем московським Василем. ВКЛ, отже, було вимушене посилено готуватися до війни. Відповідно, уряд намагався заручитися попередньою згодою землевласників на ведення військових дій, які потребували субсидій або згоди на обкладання податкових станів воєнною повинністю: більша частина великих вальних сеймів за часів Жигимонта I скликалася саме із цією метою.

Великий князь звернувся за субсидією до своїх підданих і скликав 11.11.1518 великий сейм

у Бересті (Бресті), який тривав до 03.01.1519 [9, № СХСІІІ, s. 181–182; № СХСV, s. 187]. У цих умовах Берестейський сейм ухвалив рішення про надання кн. В.М. Сангушкові привілею на заснування міста Ковеля. Надання такого права князю виглядає логічним у контексті його досвіду осадження нових поселень на територіях Володимирського повіту. Так, ще в 1508 р. В.М. Сангушко отримав великокнязівський привілей на осадження міста Вижви [3, с. 36].

Ковель отримав магдебурзьке право дещо пізніше порівняно з іншими волинськими містами, такими як Володимир (сер. XV ст.), Луцьк (1432), Кременець (1438). У першій половині XVI ст. Ковель залишався містом, яке мало в чому відрізнялося від інших провінційних міст і містечок. Вітчизняний історик В. Кравченко, на підставі інвентарю ковельського староства 1590 р. подає короткий опис міста: наявність дерев'яної огорожі міста, власницьких ділянок. Серед ковельських вулиць на той час відомі Замкова, Мацевич, Кошерська, Жидівська, Гончарська, Володимирська, Підрічна, Лазебна. Зокрема, згаданий автор уперше визначив дату побудови ратуші (1639 г.), її зовнішній вигляд, склад і призначення приміщень і роль у діяльності органів самоврядування міста [5, с. 340–341]. Відомостей за попередні роки й десятиліття, де б містилася інформація про ковельську ратушу, поки що не виявлено.

В.М. Сангушко тримав Ковельський замок і місто Ковель з належними до них володіннями, торгами, ярмарками, надходженнями від збирання мита та утримання «корчем» і «данин», а також дворами: Мощеном, Дубном, Клевецьком, Туличовим, із селами «к тому замку» і двором Вербка. Ковельському замку й місту належали також монастир Святої Трійці з монастирськими селами: Гошин, Бахово, Лагодлево, Воля, Озерниця, Облапи, Городище; церква в Городищі також із селами: Новосади, Соколова Воля, Осовецька Воля [10, № ССLXXVI, s. 341].

Жигимонт I надав В.М. Сангушку право на осадження міста населенням різної етноконфесійної належності: русь (майбутні українці, білоруси), поляки, іудеї, вірмени, татари [9, № СХСІІІ, s. 183]. У новозаснованому місті запроваджено торги і ярмарки. Торги наказано організовувати щотижня в будь-який обраний та оголошений день. У Ковелі торги проходилися по п'ятницях, що засвідчує лист Жигимонта від 25.08.1538, яким заборонено митникам за наказом кременецького старости Дахна Васильовича перешкоджати проведенню п'ятничних торгів у Ковелі, встановлюючи на п'ятницю торги в інших «добрах наших», зокрема в місті Мельниці [9, № LXXXIII, s. 89]. Річні ярмарки: один на день Воздвиження святого Хреста наприкінці

літа, інший на четвертий день після Різдва Хрестового мали тривати «в обох випадках по три дні після свят», тобто упродовж чотирьох днів. Під час їх проведення жителям міста надавалися різні свободи, а іноземним і чужоземним купцям гарантувався вільний в'їзд до міста й виїзд з нього. Ці заходи здійснювалися «нарівні з правом і звичаєм інших наших міст». Щоправда, міста, на які відсилався правитель і які могли бути взірцем для Ковеля, не уточнюються.

Жигимонт I зазначав, що жителі Ковеля («його люди») та всі ремісники (майстри) швидше об'єднуються тоді, коли відчують себе наділеними більшою свободою, а місто зберігатиме цілісність у наявних межах. Привілей містив усталену формулу, за якою місто виокремлювалося та відмежовувалося від руського й литовського права та будь-якого іншого й переходило в право тевтонське, що зветься магдебурзьким («*ius Theutonicum, quod Maydemburgense dictur*») на вічні часи.

У привілеї 1518 р. йшлося про звільнення жителів міста, зокрема кожного «кметя», міщанина та будь-кого іншого, від влади й управління місцевих урядників: воєвод, каштелянів, старост, суддів, підсудків і великокнязівських урядовців, включно «децьких» [9, № СХСІІІ, s. 183]. Це означало те, що місто у правовому стосунку набувало особливого статусу, а міщан відтепер звільнено від присуду замкового уряду. Натомість жителі міста передавалися під урядування й присуд вїйта, якого великий князь призначав терміном «на певний час». Однак у Ковелі не всі жителі підпадали під дію магдебурзького права. Зокрема, євреї мали керуватися особливим правом, таким як «берестейські євреї».

За нормами магдебурзького права вїйта підпорядковано кн. Василеві та його нащадкам. Вїйту разом з міськими урядниками надавалася адміністративна й судова влада в місті. Привілей установлював права ковельського вїйта на судову діяльність. Вїйт мав судити, виносити вирок, карати наставляти, ганити й засуджувати на основі норм «тевтонського права». Вїйту належало право суду над міщанами в цивільних і кримінальних справах аж до винесення смертних вироків. Загалом у своїй діяльності урядник мав керуватися положеннями магдебурзького права, закладеними в усіх клаузулах, статтях, пунктах і розділах привілею 1518 р. Запроваджувався термін дії цих положень «навічно». Водночас лист не деталізує умов (прав) перебування вїйта на уряді. Зокрема, залишається відкритим питання: чи дозволялося відчуження уряду вїйта за гроші в інші руки?

За привілеєм 1518 р., ковельські торговці звільнялися від сплати мита в межах усієї держави. При цьому зазначалося, що це нововве-

дення поширюється на всі землі ВКЛ і великокнязівські міста й на землі «наших підданих», князівські та панські володіння, у яких запроваджено нові мита. Ковельчани звільнялися від усіх платежів «назавжди й непорушно».

Привілей також регламентував права та обов'язки князя, якому дозволено розбудовувати, облаштувати й розширяти новозасноване місто. Князь володів правом держання міських крамниць і торгових місць на ринку, отримання від цього прибутків, обсяг яких не визначено. Це право надавалося у спадок «для себе, дружини, і дітей, і для їхніх нащадків».

Обмеженість джерел перешкоджає дослідженню реалізації в життя міста настанов привілею 1518 р. З'ясувати склад міського уряду Ковеля, повноваження його урядників, субординацію й інші організаційні та правові підстави функціонування дають змогу підтверджувальні привілеї великих князів, які надавалися Ковелю на початку XVII ст. Найбільш докладно систему міського самоврядування в Ковелі на засадах магдебурзького права викладено у привілеї 1611 р., у якому узагальнено права й вольності міста, надані його попередниками [1, № ХХІХ, с. 109–117].

Оскільки торги і ярмарки в Ковелі, як і в багатьох інших містах ВКЛ і Речі Посполитої, були основною формою торгівлі, збережено право проведення щотижневих торгів по п'ятницях. В умовах поліконфесійного складу населення традицію проведення ярмарків на православної церковні свята в Ковелі було підтримано з тривалістю їх проведення до одного тижня. Набувала певної сталості сфера торгово-економічних відносин, зокрема в місті діяла єдина місцева міра ваги, вдосконалювалася податкова система. Усі продавці платили з яток (торгових місць) щорічний податок, так, як це робилося в Бересті, торговці сіллю платили з місць, де вони торгували цим продуктом, ті ж, хто мав корчми над греблею, давали щорічно по п'ятнадцять грошей у міську скриньку на потреби міста [1, № ХХІХ, с. 111].

Змінено порядок формування міського уряду, а також визначено права та обов'язки міських урядників. Міщани обирали зі свого середовища вісім осіб, «людей статечних, чесних, у справах досвідчених і навчених», на посади бурмистрів і радців щорічно в найближчий понеділок після нового року. Обраних осіб подавали ковельському старості або його заступнику. Староста затверджував на посади чотирьох радців із числа обраних, а одного з них призначав на посаду бурмиистра. Новообрані особи під час вступу на посаду приводилися до присяги на загальних зборах міщан. Зобов'язання міських урядовців полягали в дотриманні порядку в місті, завідуванні й розподілі надходжень, турботі про забез-

печення міських потреб, згідно зі звичаєм інших коронних міст. Старості передавалися й судові стягнення [1, № XXIX, с. 112–113]. Обраний бурмистр лише упродовж місяця мав право на управління міським урядом, після чого поступався місцем старшому з радців, а цей останній повинен був передати керування урядом наступному радцеві. Такий порядок мав тривати упродовж року до нових виборів.

Ковельський староста та майбутні старости обирали лентвійтом одного із цехових міщан, «людину чесну, богобоязливу і знаючу закони». А міщани обирали чотирьох лавників, які під час вступу на уряд складали присягу перед бурмистром і радцями. Лавники залишалися на посадах довічно, за винятком випадків, коли когось із них обирали радцею, тоді на місце лавника, який вибував, обирали іншого [1, № XXIX, с. 113]. Відповідно до магдебурзького права й на зразок інших міст, лентвійт і лавники уповноважені були в усіх справах чинити «суд і розправу». Тобто адміністративна й судова влада в місті належала лентвійтові та лавникам. Міський суд розглядав усі справи від великих до малих, судив цим правом усіх міщан. Отже, міський суд складався з чотирьох лавників на чолі з лентвійтом.

На рішення суду лентвійта й лавників дозволено апеляція до бурмистра та радців, на рішення бурмистра й радців до ковельського старости або його заступника, а далі – до великого князя й до його суду. Рада постає як перша апеляційна інстанція на рішення лентвійтівсько-лавничого суду, що вказує на посилення її ролі та розширення меж її влади. Судові збори і штрафи, що збиралися за магдебурзьким правом у суді лентвійтом і лавниками, розподілялися між його членами. «Вини» від невиконання справ або з якоїсь іншої причини, що належали урядові бурмистрівському й радецькому, ділилися між бурмистрами та радцями [1, № XXIX, с. 113].

Суворість тогочасного міського суду засвідчує інформація про застосування в місті смертної кари й існування ката. 20 січня 1569 р. ковельські та вижівські міщани постраждали в результаті нападу на них коширського урядника, що служив у кн. Льва Сангушка, Богдана Волинця під час страти в Ковелі конокрада. Володимирська ґродська книга фіксує ім'я ковельського ката Андрія, якого поранено разом із міщанами [8, арк. 17, зв. 17].

Відомості щодо постаті вйта Ковеля містяться у привілеї королеви й великої княгині Бони Сфорца на вйтівство ковельське 1548 р. міщанину ковельському, ім'я якого не вказано, оскільки призначений у 1547 р. вйт Войтех Грушинський помер. Тоді ковельський староста Богдан Семашко повідомляв, що ковельські міщани «войта для справъ и потребъ мествскихъ своихъ и для раду доброго требуютъ» і

звертався до Жигимонта I, щоб це вйтівство «дали и иншимъ войтомъ добрымъ опатрили» [12, № 20, р. 35]. Привілей не містив прямих указівок на обсяг прав та обов'язків вйта, порядок управління містом тощо, відсилаючи до минулорічного «постанов'яленья», яке було дано в Петрикове 1547 р. Як впливає зі змісту листа, головним завданням нового вйта було «тое место наше Ковельское людми яко наболеи ... осаживаль и пожитокъ наш в томъ множиль». Установлено й надходження уряду вйта і вйтівства: «два ланы рольи, и с пляцом, и корчму вольную, кромъ горельки, мети маеть, с чого намъ до скарбу нашего ничего платити не будетъ повинень». Ці надходження він мав використовувати «до воли и ласки наше г(о)с(по)д(а)рьское» [12, № 20, р. 35]. Як видно, розмір доходів від вйтівства був незначним, що визначалося розмірами Ковеля, ступенем розвитку там ремесла і промислів, а також обсягами торгівлі.

Отже, вимальовувалася система управління містом, де важливу роль відігравав староста, міський вйтівсько-лавничий суд із можливістю апеляції на його рішення до вищих інстанцій і посадових осіб. Однак виникає питання щодо відсутності у привілеї 1611 р. згадки про вйта, якого, відповідно до локаційного привілею Ковеля 1518 р., правитель мав призначати терміном «на певний час» [9, № СХСІІІ, с. 183]. Пояснень тому може бути декілька: 1) можливо, на час видання підтверджувального привілею 1611 р. вйта не було призначено; 2) повноваження вйта в місті були настільки мінімальні, що великий князь не вважав за потрібне його згадувати; 3) не виключено, що з часом, унаслідок об'єднання повноважень старости і вйта, керівництво міським урядом і судом Ковеля переходить до лентвійта. Такий прецедент зафіксовано після передачі королевою Боною луцького вйтівства луцькому старості кн. Андрію Михайловичу Сангушковичу 29 вересня 1544 р. Тоді відбулося об'єднання луцького староства і вйтівства в руках луцького старости, а повноваження вйта перейшли до лентвійта [10, № СССХХІV, с. 401–402]. За такого варіанта об'єднання ковельського староства з вйтівством могло відбутися в проміжок часу між 1603 і 1611 рр., оскільки 05.05.1603 ковельське вйтівство було надано Жигимонтом III володимирському війському Флоріану Олешко: «Воитовъство ковельское пну Флоріанови Олешкови, воискому володимерскому» [7, № 16, арк. 27, зв. 28].

Опосередкованим свідченням послаблення уряду вйта в Ковелі є незначні обсяги пільг і земельних володінь ковельського вйтівства, а відповідно, й доходів, на відміну від таких великих, як у луцького або володимирського вйтів. Тому його вага та вплив на господарські справи

міста були обмежені. Як засвідчує зміст привілеїв на магдебурзьке право, видатки від судової діяльності, а також місцеві податки і збори розподілялися між усіма членами ковельського міського уряду.

Незаперечним залишається той факт, що існував міський уряд, де працювали війт і лентвійт, бурмистри, радці й лавники. Однак міське самоврядування Ковеля значно більше, ніж у Луцьку або Володимирі, залежало від старости. У цьому контексті викликає інтерес лист Бони від 09.01.1556, що адресовано ковельському старості Ф. Фальчевському. У ньому йдеться про необхідність матеріальної компенсації міським урядникам за їхню роботу на благо міста. Як випливає з тексту листа, в Ковелі за бутність старостою Ф. Фальчевського не було відрегульовано питання оплати праці урядників міського уряду. Унаслідок цього до Бони звернулися «війт і все поспільство міста» з тим, що ковельські бурмистри й писарі «більше тих урядів посідати не хочуть» із тієї причини, що не мають із цього «жодного пожитку й забезпечення», через що несуть великі шкоди та кривди. Відповідно, вони просили встановити їм «вольності», які б їх підтримали. Погоджуючись, велика княгиня звернула увагу на досвід у цьому питанні Кременця, де бурмистри й писарі, що посідають там міські уряди, не повинні давати «чинш до скарбу від одного дому, лану або волоки, також огороду». За наказом королеви Бони такими вольностями мали користуватися й ковельські урядники, «бурмистри й писар». Такий порядок мав діяти терміном «до волі і ласки нашої» [1, № XVI, с. 57–58].

Зміст листа показує, що в Ковелі працювала міська рада, де були війт, бурмистри й писар. За формою цей лист є відповіддю на звернення війта і ковельської громади, які поза старостою зверталися до великої княгині. Це нібито засвідчує їхню незалежність і дистанціювання від старости. Однак відповідь великої княгині Бони, адресована старості з наказом залагодити справу міських урядників, однозначно вказує на те, що вони значною мірою залежали від старости.

Висновки. Отже, організація самоврядування в Ковелі мала свої особливості. На відміну від інших міст з магдебурзьким правом, у Ковелі норми цього права реалізовано не в повному обсязі. Значні владні повноваження щодо адміністрування й суду в місті належали старості Ковеля. Підтверджувальні привілеї видавалися польськими королями та великими князями литовськими саме на звернення старости від імені ковельських міщан, їх структура має вигляд «запиту-відповіді» старості ковельському.

Привілей 1518 р. започаткував локацію Ковеля як приватновласницького міста й запровадив у ньому норми магдебурзького права, а привілей 1611 р. підтвердив і розширив права

міста на магдебурзьке право. Організація міського управління на магдебурзькому праві дала поштовх прискореному розвитку міста завдяки запровадженню там торгів і ярмарків, надання податкових пільг ковельським міщанам, включенню міста в загальнодержавну систему соціально-економічних відносин. Населення міста магдебурзької юрисдикції передано під адміністративне та судове управління органів міського самоврядування. Головними відповідальними особами щодо реалізації норм магдебурзького права були війт і лентвійт, яких призначав великий князь. За настановами великого князя литовського війта і лентвійта підпорядковано власнику міста, а згодом ковельському старості. На них разом з радою й лавою покладено обов'язки забезпечення адміністративного та судового управління в місті. Згодом значення війта як головного урядника зменшувалося з одночасним зростанням ролі й впливу лентвійта і міської ради, яка ставала головним інститутом, що здійснював функції адміністрування та суду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. V. Т. 1: Акты о городах (1432–1798). Киев: Университет. тип., 1869. 636 с.
2. Атаманенко В.Б. Описово-статистичні джерела другої половини XVI – початку XVII ст. з історії міст Ковельщини. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель та Ковельщина в історії України та Волині: наук. зб. Вип. 50: Матеріали Всеукр. наук. істор.-краєзнав. конф. Ковель, 2013. С. 14–18.
3. Заяць А.Є. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів: Добра справа, 2003. 205 с.
4. Иванишев Н.Д. Сочинения, изданные иждивением Университета св. Владимира. Отд. 1–2. Киев: Унив. тип, 1876. 463 с.
5. Кравченко В. Документи до історії ратуші в місті Ковелі 30-х – 40-х років XVII століття. Український археографічний щорічник. Нова серія: український історичний збірник. Вип. 16/17. Том 19/20. Київ: Укр. Письменник, 2012. С. 337–362.
6. Рогачевский А.Л. К вопросу о концепции городского права в памятниках магдебургского права XIII–XV веков. Средневековый город: межвуз. науч. сб. Вып. 10. Саратов: Изд-во Саратовского гос. ун-та, 1991. С. 41–49.
7. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569–1773 / передм. П. Кеннеді-Грімстед. Київ: [б. в.], 2002. 983 с.
8. ЦДІАК України. Ф. 28 Володимирський ґродський суд. 1566–1756 рр. Оп. 1. Спр. 4: Володимирська ґродська записова і поточна книга 1569 р. 309 арк.
9. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wydanie przez B. Gorczaka (далі – AS). Т. III: 1432–1534. Lwów, 1890. 556 s.

10. AS. T. IV: 1535–1547. Lwów, 1890. 647 s.

11. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. T. II. Cz. 2. 1431 s.

12. Lietuvos Metrika. Kn. 32: (1548–1549). Užrašymų knyga 32 / parengė Andrii Blanutsa, Dmytro Vashchuk, Darius Antanavičius, Eglė Deviekytė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012. 144 p.

13. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku. Warszawa, 1895. 698 s.

REFERENCES:

1. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoj komissieju dlja razbora drevnih aktov, uchrezhdennoj pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore. Ch. V. T. 1: Akty o gorodah (1432–1798). Kiev: Universitet. tip., 1869. 636 s. [The archive of South-Western Russia, published by the Provisional Commission for the analysis of ancient acts, established under the Kiev, Podolsky and Volyn governor-general. V. V. V. 1: Acts of the cities (1432–1798). Kiev: University. print. house. 1869. 636 p.]

2. Atamanenko V.B. Opysovo-statystychni dzherela drugoi' polovyny 16 – pochatku 17 st. z istorii' mist Kovel'shhyny. Mynule i suchasne Volyni ta Polissja: Kovel' ta Kovel'shhyna v istorii' Ukraïny ta Volyni: nauk. zb. Vyp. 50. Materialy Vseukr. nauk. istor.-krajnav. konf. Kovel', 2013. S. 14–18. [Atamanenko V. B. Descriptive-statistical sources of the second half of the 16 th.. and early 17 th centuries from the history of the cities of Kovel' region. Past and nowadays Volyn and Polissya: Kovel and Kovel region in the history of Ukraine and Volyn: scient. collection Issue 50. Materials of All-ukr. scientific historical and ethnographical conf. Kovel', 2013. pp. 14–18].

3. Zajac' A.Je. Urbanizacijnyj proces na Volyni v 16 – pershij polovyny 17 stolittja. L'viv: Dobra sprava, 2003. 205 s. [Zayats' A.Ye. Urbanization process in Volyn in the 16 th – the first half of the 17th century. Lviv: Good thing, 2003. 205 p.]

4. Ivanishev N. D. Sochinenija, izdannye izhdiveniem Universiteta sv. Vladimira. Otd. 1–2. Kiev: Univ. tip, 1876. 463 s. [Ivanishev N. D. Works, published by the dependence of the University of St. Vladimir. Dep. 1–2. Kiev: Univ. printing house, 1876. 463 p.]

5. Kravchenko V. Dokumenty do istorii' ratushi v misti Kovel'i 30-h – 40-h rokiv 17 stolittja. Ukraïns'kyj arheografichnyj shhorichnyk. Nova serija. Vyp. 16/17. Ukraïns'kyj istorychnyj zbirnyk. Tom 19/20. Kyiv: Ukr. Pys'mennyk, 2012. S. 337–362. [Kravchenko V. Documents on the history of the city

hall in the city of Kovel, 30 s – 40 s of the 18th century. Ukrainian Archeographical Yearbook. New series. Vol. 16/17. Ukrainian Historical Collection. Volume 19/20. Kiev: Ukr. Writer, 2012. p. 337–362].

6. Rogachevskij A. L. K voprosu o koncepcii gorodskogo prava v pamjatnikah magdeburgskogo prava 13–15 vekav. Srednevekovyj gorod: mezhvuz. nauch. sb. Vyp. 10. Saratov: Izd-vo Saratovskogo gos. un-ta, 1991. S. 41–49. [Rogachevskij A. L. On the question of the concept of urban law in the monuments of Magdeburg law of the 13th – 15th. centuries. Medieval city: interuniversity. Scient. Col. Issue 10. Saratov: Publishing House of the Saratov State University. 1991. S. 41–49].

7. Rus'ka (Volyns'ka) metryka. Regesty dokumentiv Koronnoi' kanceljarii' dlja ukrains'kyh zemel' (Volyns'ke, Kyivs'ke, Braclavs'ke, Chernigivs'ke vojevodstva) 1569–1773 / peredm. P. Kennedy-Grimsted. Kyiv: [b.v.], 2002. 983 s. [Rus'ka (Volyns'ka) metrics. Regests of documents of the crown's office for the Ukrainian lands (Volyn, Kyiv, Bratslav, Chernigiv provinces) 1569–1773 / Foreword by P. Kennedy-Grimsted. Kyiv: [w. p.], 2002. 983 p.]

8. СДНАК. F. 28 Volodymyrs'kyj g'rods'kyj sud. 1566–1756 rr. Op.1. Spr. 4. Volodymyrs'ka grods'ka zapysova i potochna knyga 1569 r. 309 ark. [Central State Historical Archive of Kyiv, Ukraine (CSHAK). F. 28 Volodymyr grod's court. Op.1. Case 4. Volodymyr grod's record and current book of 1569. 309 p.]

9. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wydanie przez B. Gorczaka (dalei – AS). T. III: 1432–1534. Lwów, 1890. 556 s. [Archive of the princes of Sangushko in Sławuta / 9. Archive of Sangushko princes in Sławuta. Edition by B. Gorczak (further – AS). V. III: 1432–1534. Lviv, 1890. 556 s.]

10. AS. T. IV: 1535–1547. Lwów, 1890. 647 s. [AS. T. IV : 1535–1547. Lwów, 1890. 647 s.]

11. Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. Warszawa: Nakład i druk S. Orgelbranda, 1845. T. II. Cz. 2. 1431 s. [Baliński M., Lipiński T. Ancient Poland in terms of historical, geographical and statistical description. Warsaw: Edition and printing S. Orgelbranda, 1845. T. II. Vol. 2. 1431 s.]

12. Lietuvos Metrika. Kn. 32: (1548–1549). Užrašymų knyga 32 / parengė Andrii Blanutsa, Dmytro Vashchuk, Darius Antanavičius, Eglė Deviekytė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012. 144 p.

13. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku. Warszawa, 1895. 698 s. [Wolff J. Lithuanian-Russian princes from the end of the 14th. century. Warsaw, 1895. 698 p.]

City of Kovel' in terms of introduction of the magdeburg law

Bortnikova Alla Vasylivna

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department
of World History
of Lesya Ukrainka Eastern-European
National University
Voli av., 13, Lutsk, Ukraine

The administrative-territorial reform that began in Ukraine requires a thorough study of domestic and world experience of local self-government. Among many systems of local government organization, the greatest interest, from the point of view of democratic practice, provokes the experience of the city governments that acted on the principles of Magdeburg law. The sociopolitical and socio-economic conditions for the foundation of the city of Kovel' in Volyn land by Prince V.M. Sangushko and the introduction of Magdeburg law there have been considered. Among Volyn's cities, where Magdeburg law was active, Kovel occupies a special place, connected with the change of its status from the privately owned to the grand-ducal (1543) with the appropriate redistribution of powers between the owner of the city, the government of the headman and the authorities of the city. The analysis of the privilege of the Grand Duke of Lithuania in 1518 for the location of Kovel' as a privately-owned city and the introduction of the norms of Magdeburg Law there has been carried out. The order of formation of the bodies of the city's administration on the principles of Magdeburg law, their structure, powers and functions of the city officials have been elucidated. Attention has been focused to the figure of the Vogt as the chief administrative officer, who, together with other city officials, the burgomaster, advisers and lavnyks, carried out administrative and judicial functions in the city. The role of the owner in the city's administration, the nature of his relations with the authorities of the city government, and the influence of the duke on the formation of the city government has been proved.

The evolution of functioning of the city's self-government bodies' during the 16–18 centuries has been revealed. To elucidate the composition of the city government of Kovel', the powers of its officials, subordination and other organizational and legal grounds for the functioning, allow the confirming privileges of the Grand Dukes. The system of municipal self-government in Kovel' on the principles of Magdeburg Law was most detailed in the privilege of 1611, in which the rights and freedoms of the city provided by its predecessors had been summarized.
Key words: Grand Duchy of Lithuania, city, Kovel', the Magdeburg law, local self-government, Vogt, council, lava, privilege.

Особливості становлення та розвитку політичних систем пострадянських країн

УДК 32.01: 323.1: 329
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-36-40>

Гжибовська Тетяна Степанівна
викладач-стажист кафедри управління освітніми закладами та державної служби
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 71,
Одеса, Україна

*У статті аналізується проблема становлення та розвитку політичних систем у пострадянських країнах. Подано аналіз наукових поглядів щодо визначення поняття «політична система». Розкрито особливості становлення політичної системи в Україні й охарактеризовано проблеми, що наявні для відповідної політичної системи. **Ключові слова:** система, пострадянські країни, політична система, неформальні інститути, структура політичної системи.*

Вступ. Сучасні політичні процеси на території пострадянських країн безпосередньо пов'язані з тими політичними змінами, що відбулися протягом останніх десятиліть, зокрема розпадом соціалістичної системи й СРСР, створенням нових незалежних держав, процесами європейської інтеграції тощо. Саме такі глибокі політичні зміни були каталізаторами багатьох історично важливих змін і виявили в пострадянських державах наявність прогалин, колізій і проблем, а саме: відсутність чіткої регламентації інституту президентства, недосконалий процес формування публічної влади, низький рівень правової та політичної свідомості в суспільства, недотримання державою захисту основних прав людини та громадянина. Сукупність зазначених процесів, що відбувалися одночасно, супроводжувалися прискоренням глобалізації світового господарства й поступової демократизації суспільства.

Актуальність теми зумовлена тим, що за роки незалежності в Україні відбулася радикальна реформація суспільно-владних відносин, однак досі триває процес еволюційного розвитку в бік удосконалення політичної системи, створення прогресивних управлінських структур, інститутів громадянського суспільства на основі сучасної правової бази, ефективної економіки, високого рівня політичної культури більшості громадян, формування демократичних традицій життя суспільства.

Мета та завдання. Метою статті є спроба проаналізувати розвиток політичних систем у пострадянських країнах і визначити особливості їх становлення. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких взаємопов'язаних завдань:

- проаналізувати поняття «політична система»;
- визначити структуру політичної системи в пострадянських країнах;
- виокремити основні проблеми розвитку політичних систем у пострадянських країнах, аналізуючи одночасно кілька відповідних систем;

- розробити напрями розвитку сучасних політичних систем для пострадянських країн.

Методи дослідження. Для реалізації мети й завдань дослідження використовувалися комплекс взаємодіючих методів, а саме: аналіз і синтез, що розкривають особливості визначення поняття «система» та «політична система»; метод порівняння й зіставлення різних поглядів науковців використано для виокремлення особливостей розвитку політичних систем. Застосування методів класифікації та систематизації дало змогу надати низку рекомендацій щодо розвитку політичних систем у пострадянських країнах.

Результати. З наукового погляду проблему становлення та розвитку політичних систем розглядали такі вчені, як В. Авер'янов, Р. Арон, Г. Бергер, С. Верб, О. Власюк, Д. Істон, А. Мазіна, Т. Парсонс, М. Поліщук, А. Романюк, В. Селіванов, С. Троян, Н. Хома та ін.

Як зазначає А. Пахарєв, перехід до ринкової економіки й демократичної, правової та соціальної держави зумовлює необхідність побудови відповідної політичної системи, створення дійсно прогресивних управлінських структур, інститутів громадянського суспільства на основі надійної правової бази, ефективної економіки, високого рівня політичної культури більшості громадян, формування демократичних традицій життя суспільства. Політичний процес такої держави покликаний ураховувати інтереси окремої людини спільно з інтересами держави, поєднуючи їх у єдину ціннісну мережу [9].

Перш ніж розглядати особливості становлення політичних систем пострадянських країн, необхідно визначити поняття «система» й «політична система».

Проведений аналіз довідкової та енциклопедичної літератури свідчить про те, що поняття «система» тлумачиться як об'єднання певного різноманіття в єдине й чітко розмежоване ціле, елементи якого щодо цілого та інших частин посідають відпо-

відні місця [15, с. 254]; категорія, що позначає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системи перевищує енергію зв'язків з елементами інших систем і визначає онтологічне ядро системного підходу [10, с. 191]; семантичне поле системи включає терміни «зв'язок», «елемент», «ціле», «одичичне», «структура» (як схема зв'язків між елементами) [13, с. 987].

Зауважимо, що Дж. Клір аналізує визначення, запропоноване Б. Гейнсом: система є все, що ми хочемо розглядати як систему. Поняттю «система» відводиться верхній щабель в ієрархії понять. Це визначення підкреслює дуже важливі якості системи, але все ж таки не вирішує проблеми співвідношення понять множини та системи [18].

Словник з політології за редакцією Ю. Борцова тлумачить політичну систему суспільства як складну сукупність інституціональних структур держави й суспільства, форм взаємодії між ними, що спрямовані на здійснення політичної влади, управління, керівництва, регулювання суспільно-політичних процесів [16, с. 75–76]. Водночас, на переконання Д. Істона, політичну систему необхідно визначати через метод політичного аналізу, оскільки метод показує, що політична система – не просто система взаємодії її структур, а те, що сукупність відповідних структур постійно змінюється, функціонує, динамічно розвивається. Аналізуючи процеси, що відбуваються в політичному житті суспільства, вчений розкриває роль структур політичної системи в підтриманні безперервного її функціонування, не відокремлюючи всього цього від визначення самої політичної системи [6].

На думку Р. Чілкота, сучасна наука характеризує політичну систему як штучно створений теоретичний, міркувальний конструкт, інструмент, що дає змогу виявляти та описувати системні властивості різноманітних політичних явищ [17]. Ф. Рудич наголошує, що політична система – це сукупність державних і недержавних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють взаємовідносини між громадянами, соціальними й етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому. На думку вченого, політична система включає в себе соціальний зміст влади, її носіїв, взаємодію з економічним ладом. Саме система визначає принципи, норми, інститути, організації через, які реалізується влада в суспільстві й регулюються політичні відносини [11, с. 55–56]. В. Бебик політичну систему характеризує як сукупність політичних організацій, норм, відносин, діяльності і свідомості, що забезпечують панування правлячого стану, співіснування з ним інших суспільних груп, дають можливість іншим окремим суспільним групам виявляти свої інтереси, потреби й суспільну волю через використання загальних суспільно-політичних інструментів волевиявлення [3]. О. Ткач тлумачить політичну систему суспільства як цілісну, інтегровану сукупність політичних суб'єктів, структур і відносин, що виражають інтереси всіх полі-

тичних і соціальних сил суспільства [14]. Р. Сакве вважає, що політичні системи пострадянських держав – це «не повномасштабний авторитаризм, а, скоріше, синкретична суміш авторитарних, корпоративістських, ліберальних і демократичних елементів, які можна визначити як авторитарну демократію» [12, с. 61–65].

Отже, політичну систему ми розуміємо у двох головних контекстах: по-перше, як об'єднання певних політичних інститутів (партій, влади, громадських об'єднань, профспілок тощо); по-друге, як взаємозалежність політичних інституцій, відносин, політичних норм і свідомості.

Визначившись із поняттям політичної системи загалом, необхідно розкрити особливості становлення та розвитку політичних систем пострадянських країн.

Варто зазначити, що аналіз наукових праць дає змогу зрозуміти, що розпад СРСР та інтенсивне створення нових держав потребували осмислення принципів, за якими відбуваються відповідні процеси. Варто також звернути увагу й на те, що модель розвитку суспільства, що тільки формується, має відповідати рівню його соціально-економічного розвитку, особливостям культури, способу життя, національним традиціям тощо. Як зазначає О. Долженков, пострадянський простір став своєрідною лабораторією, у якій апробувалися різні економічні, соціально-політичні, культурно-цивілізаційні моделі. Форми політичних систем, властиві кожній з колишніх союзних республік, мали багато спільного, зокрема всі вони були суб'єктами однієї держави – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Тобто базовий початок у всіх однаковий. Однак у період розпаду СРСР на процес формування нових політичних систем суттєво вплинули національні особливості й менталітет, який багато в чому вибудовувався на основі ідеології так званої титульної нації [5, с. 55].

Так, наприклад, Україна завершила початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності та набуття атрибутів держави – і перейшла до етапу розвитку демократичних процесів, політичного й економічного облаштування.

Однак варто наголосити, що проголошення незалежності та демократичності влади ще не означає втілення такого механізму в реальності.

Незалежність Туркменської РСР проголошена ще в 1991 році, визначено, що Туркменістан є демократичною і правовою державою. Однак вищою посадовою особою є президент, який одночасно очолює й усю систему виконавчих органів, також проголошено безстроковість правління президента, що суперечить усім постулатам демократії.

На відміну від Туркменістану та деяких інших країн, в Україні відсутня така проблема. Однак радикальний характер змін, що відбуваються в сучасній Україні, не зовсім позитивно впливає на її розвиток. Тому трансформаційні процеси в Україні не варто

розглядати в лінійній площині, адже одночасно відбуваються два різновекторні процеси. Перший – пов'язаний зі змінами політичних інститутів, суспільної свідомості в напрямі демократизації. Другий – з рухом у зворотному напрямі: збереження й розвиток інститутів авторитарного режиму, що тягне за собою процес олігархізації [2]. Варто зазначити, що Г. Ісакова не погоджується з думкою О. Бабкіної й наголошує на тому, що такий відбувся перехід від командної економіки до ринкового господарства, від авторитарно-тоталітарної системи до демократичної правової соціальної держави. Усе це й зумовлює необхідність відповідної політичної культури населення, формування масового менталітету, правової свідомості тощо. І найскладнішим у цій ситуації є те, що постійно необхідно знаходити баланс між задоволенням потреб як окремого громадянина, так й інтересів держави загалом [7, с. 130–132].

До міжнародних факторів впливу на трансформаційні процеси в Україні можна зарахувати, наприклад, політику іноземних інвесторів. Їхня діяльність і діяльність міжнародних фінансових інститутів спрямовувалися переважно на створення сприятливих умов для інвестицій і запобігання певним видам корупції. До того ж міжнародні політичні інститути (ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші), фінансові й економічні структури (МВФ, ЄБРР та інші) серйозно впливали на реформування політико-правових і фінансово-економічних систем пострадянських держав [7, с. 133].

У свою чергу, Ф. Рудич, виходячи «від протилежного», зазначив, що в Україні тоталітарного режиму та його відголосків не існує. Учений стверджує, що «попри значну інерцію свого розвитку, неототалітаризм перебуває в стані протистояння з демократичною альтернативою». Перехідний стан у цьому контексті означає невизначеність остаточного підсумку змін, що відбуваються; незавершеність, суперечливість і непослідовність самої трансформації колишнього режиму, що й ускладнює розвиток економічних, політичних і соціальних складників суспільства.

Ураховуючи наукові погляди Ф. Рудича, О. Бабкіної, аналізуючи наукову працю С. Андрєва, можна виокремити певні особливості становлення політичної системи в пострадянській Україні:

1. Система з відносно низьким темпом соціальних процесів і недостатньою сприйнятністю соціальних новин.

2. Централізованість з деякими елементами регіоналізації та децентралізації.

3. Політична система сучасної України діє в умовах надзвичайної, а не нормальної ситуації – політичної та соціальної.

4. Поверхова стабільність системи (швидке трансформування в нестабільність через поглиблення конфліктів між основними політичними блоками, в тому числі й усередині державних органів) [1, с. 15].

Вищезазначені особливості водночас існують і як проблеми, що характерні для політичної системи України.

На відміну від України, для білоруської політичної системи характерним є задоволення загальнонаціональних проблем і вимог, а не окремої людини (громадянина). Як зазначає білоруський учений С. Князєв, національні інтереси є життєво важливі для особистості, суспільства й держави загалом. Центральним питанням державного управління є визначення цілей держави, досягнення яких покликане забезпечувати всі структури державного апарату.

І. Гавриленко наголошує на тому, що після розпаду СРСР держави-спадкоємиці почали існувати у формі республіканського правління, за якої вища державна влада належить виборному представницькому органу; глава держави також обирається населенням або спеціальною колегією виборців (парламентом). Скрізь проголошувався принцип народовладдя, президент відігравав визначальну роль у здійсненні внутрішньої й зовнішньої політики, аж до затвердження авторитарної влади (Туркменістан, Узбекистан, Азербайджан) [4, с. 7].

У випадку з політичними партіями як складниками політичної системи, у пострадянських країнах знов виникають проблеми. Основною є те, що важко встановити баланс між коаліцією, що утворюється з обраних до парламенту політичних сил, і новоутвореною опозицією. Характерним є те, що важко віднайти баланс і домовитися. У таких випадках на перший план виходять інтереси окремих політичних кіл, а не суспільства загалом.

Зауважимо, що для таких пострадянських країн, як Україна, Республіка Білорусь, Російська Федерація, Туркменістан, характерна ще одна спільна проблема – виникнення неформальних інститутів, заснованих на партикуляристських нормах і правилах (таких як клієнтелізм або корупція). Разом із тим підстави для виникнення переваги формальних інститутів у пострадянських суспільствах незрозумілі. Варто відзначити, що теорії демократизації, за рідкісним винятком, обходять питання про виникнення верховенства права стороною, вважаючи, що воно виникає «за замовчуванням», або успадковане від колишнього режиму, або інстальоване «ззовні» (внаслідок міжнародної дії на процеси переходу). Проте пострадянський досвід у цьому питанні заслуговує на окремий розгляд, оскільки спадщину радянського періоду сформувала стійка перевага неформальних інститутів на рівні як політичного управління, так і масової поведінки; ефекти міжнародної дії на встановлення формальних інститутів у Росії, Україні були надто суперечливі, а завдання встановлення верховенства права в Росії та інших пострадянських країнах не входило в плани західної «допомоги» [8].

Як зазначає Г. Ісакова, у 2003–2006 роках ситуація на пострадянському просторі стала мінятися в бік

усе більшої затребуваності громадянських і політичних прав і свобод, проведення чесних і прозорих виборів, реальних зрушень у демократизації суспільства. При цьому відзначається помітне зростання протестного потенціалу. Загалом на пострадянському просторі як політичному утворенні точиться серйозна політична боротьба різного рівня (як ззовні, так і зсередини) за владу та можливість впливати на стратегію розвитку й політику держав [7].

Період політичних трансформацій у країнах колишнього СРСР має певні загальні закономірності. Передусім це стосується характеру політичної системи: вона закріплена в конституційних документах держав як демократична, плюралістична й відкрита. Насправді ж більшість нових суб'єктів політичної системи – партій – фактично не впливають на хід подій. Насамперед це стосується політичних партій. За таких умов головним інститутом політичної системи є президент, який використовує інші політичні інституції лише для забезпечення та посилення власної легітимності. Політичні партії перетворюються на декларативні інститути громадських інститутів, не залучені до прийняття державних рішень. Такий стан справ призводить до некомпетентності, безвідповідальності й корумпованості політичної еліти. Постійне ж ситуативне балансування керівної верстви між принципами охлократичної, демократичної та авторитарної організацій політичного режиму надзвичайно небезпечно. Учений вважає, що основою оптимальної політичної організації суспільства мають бути:

- функціонування загальноприйнятих засад демократичного суспільства;
- урахування національної специфіки країни;
- механізми політичного та правового гарантування перед авторитарними, неототалітарними й охлократичними рефлексіями в посткомуністичному світі [4].

Висновки. У результаті здійсненого аналізу ми дійшли таких висновків: по-перше, поняття «політична система» є достатньо дослідженим у соціогуманітарних науках, також сучасна політична література в центрі уваги тримає різні аспекти функціонування політичної системи; по-друге, структуру політичних систем у пострадянських країнах становлять однакові елементи (політичні відносини, політична організація суспільства (державно-правові органи, політичні партії, політичні рухи, масові суспільні організації, трудові колективи та об'єднання), засоби масової інформації, політичні принципи й норми, політична свідомість і культура).

Аналіз політичних систем кількох пострадянських країн дає змогу зрозуміти, що існує низка спільних проблем, серед яких основними є існування неформальних інститутів, гіпертрофія інституту президентської влади, низький рівень правової культури та свідомості суспільства, наявність чітко вираженої проблеми щодо діяльності політичних партій і процесів, з ними пов'язаних.

Ураховуючи реалії суспільного життя на теренах пострадянських країн, визначимо орієнтовні напрями розвитку сучасної політичної системи. Основними напрямами мають стати:

- розширення демократичних засад управління на всіх рівнях соціально-політичної організації;
- викорінення залишків авторитарної системи, зокрема повсюдне запровадження виборів посадових осіб; удосконалення діяльності інституту президентства;
- удосконалення на законодавчому рівні можливості встановлення балансу політичних сил, яке спонукало б до рівноваги стримуючих противаг.
- формування та розширення інститутів громадянського суспільства;
- своєчасне оновлення політичної системи з урахуванням ситуації на міжнародній арені, тобто її постійна самоадаптація.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев С.С. Политические системы и политическая организация общества. Социально-политические науки. 2002. № 11. С. 14–16.
2. Бабкіна О. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства. Віче. 2007. № 13. URL: <http://www.viche.info/journal/628>.
3. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. Київ: МАУП, 2000. 56 с.
4. Гавриленко І. Політична система суспільства. Політологічні читання. 2003. № 8. С. 6–9.
5. Долженков О.О. Контекстні особливості становлення політичних систем пострадянських країн. Перспективи: соціально-політичний журнал. 2015. № 4. С. 52–56.
6. Истон Д. Политическая система. М., 1953. 350 с.
7. Іскакова Г. Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи. Політичний менеджмент. № 3. 2007. С. 128–134.
8. Ослунд А. Трансформація постсоветского пространства. Москва: Аспект-Прес, 2011. 350 с.
9. Пахарев А.Д. Політичні інститути і процеси в сучасній Україні: навчальний посібник. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 182 с.
10. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. Київ: Генеза, 1997. URL: <http://koha.tntu.edu.ua/bib/15240>.
11. Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи. Політичний менеджмент. 2003. № 1. С. 55–58.
12. Сакве Р. Режимная система и гражданское общество. Полис. 1997. № 3. С. 61–83.
13. Социология: Энциклопедия / составители А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. Минск: Книжный Дом, 2003. 1312 с.
14. Ткач О.І. Політологія: навчальний посібник. Київ: ВМУРоЛ, 2003. 254 с.
15. Губский Е.Ф. Философский энциклопедический словарь. Москва: Инфра-М, 2006. 653 с.
16. Человек и общество: Краткий энциклопедический словарь-справочник (политология) / отв. ред. Ю.С. Борцов. Р., 1997. С. 75–76.

17. Чилкот Р.Х. Теории сравнительной политологии. В поисках парадигмы / пер. с англ. Москва: ИНФРА-М; Весь мир, 2001. 560 с.

18. Шляхтун П., Куценко В. Політологія: Теорія та історія політичної науки. Київ: Либідь, 2002. 573 с.

19. Huntington S. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1991. 139 p.

REFERENCES:

1. Andreev S.S. Polytycheskiye sistemi y polytycheskaya orhanyzatsyya obshchestva [Political Systems and Political Organization of Society]. Sotsyal'no-polytycheskiye nauky. 2002.

2. Babkina O. Demokratychni determinanty transformatsiyi ukrayins'koho suspil'stva [Democratic determinants of the transformation of Ukrainian society]. Viche. 2007. № 13. URL: <http://www.viche.info/journal/628>.

3. Bebyk V.M. Bazovi zasady politolohiyi: istoriya, teoriya, metodolohiya, praktyka. [Basic Principles of Political Science: History, Theory, Methodology, Practice]. K. : MAUP, 2000.

4. Havrylenko I. Politychna systema suspil'stva [Political System of Society]. Politolohichni chytannya. 2003. № 8.

5. Dolzhenkov O.O. Kontekstni osoblyvosti stanovlennya politychnykh system postradyans'kykh krayin [Context Features of the Formation of Political Systems of Post-Soviet Countries]. Perspektyvy: sotsial'no-politychnyy zhurnal. 2015. № 4.

6. Yston D. Polytycheskaya systema. [The Political System]. M., 1953. 350 s.

7. Iskakova H. Politychni protsesy na postradyans'komu prostori: tendentsiyi, protyrichchya, perspektyvy [Political Processes in the Post-Soviet Space: Trends, Contradictions, Prospects]. Politychnyy menedzhment. 2007. № 3. S. 128–134.

8. Oslund A. Transformatsyya post-sovet'skoho prostranstva. [Transformation of the Post-Soviet Space]. M.: Aspekt-Pres, 2011. 350 s.

9. Pakharyev A.D. Politychni instytuty i protsesy v suchasniy Ukrayini. Navchal'nyy posibnyk [Political Institutions and Processes in Contemporary Ukraine]. K.: Instytut politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2011. 182 s.

10. Politolohichnyy entsyklopedychnyy slovnyk. [Political Encyclopedic Dictionary] / Za red. Yu.S. Shemshuchenka, V.D. Babkina. K.: Henezha, 1997. URL: <http://koha.tntu.edu.ua/bib/15240>.

11. Rudych F. Politychna nauka v Ukrayini : stan i perspektyvy. [Political Science in Ukraine: the State and Prospects]. Politychnyy menedzhment. 2003. № 1.

12. Sakve R. Rezhymnaya systema y hrazhdanskoe obshchestvo [Regime system and civil society]. Polys. 1997. № 3. S. 61–83.

13. Sotsyolohyya: Entsyklopedyya. [Sociology: Encyclopedia] / Sostavlytely A.A. Hrytsanov, V.L. Abushenko, H.M. Evel'kyn, H.N. Sokolova, O.V. Tereshchenko. Mynsk : Knyzhnyy Dom, 2003. 1312 s.

14. Tkach O.I. Politolohiya. Navchal'nyy posibnyk. [Political Science. Tutorial]. K.: VMURoL, 2003.

15. Hubsyy E.F. Fylosofskyy Entsyklopedycheskyy slovar'. [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. M.: Ynfra-M, 2006. 653 s.

16. Chelovek y obshchestvo: Kratkyy entsyklopedycheskyy slovar'-spravochnik (polytolohyya). [Man and Society: Brief Encyclopedic Dictionary-Directory (Political Science)] / Otv. red. Yu.S. Bortsov. R., 1997.

17. Chylkot R.Kh. Teoryy sravnytel'noy polytolohyy. V poyskakh paradyhmi [Theories of Comparative Political Science. In Search of a Paradigm] / Per. s anhl. M.: YNFRA-M: Ves' myr, 2001. 560 s.

18. Shlyakhtun P., Kutsenko V. Politolohiya: Teoriya ta istoriya politychnoyi nauky. [Political Science: Theory and History of Political Science]. K.: Lybid', 2002. 573 s.

19. Huntington S. The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1991. 139 p.

Features of Formation and Development of Political Systems of Post-Soviet Countries

Hzybovska Tetiana Stepanivna

Applicant at the Department of Management of Educational Institutions and Civil Service of South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky Staroportofrankivska str., 71, Odesa, Ukraine

The article analyzes the problem of the formation and development of political systems in post-Soviet countries. An analysis of vocabulary and reference literature has been carried out. As a result of this analysis, the basic meaning of the concept "system" is determined. In connection with the problem, which is disclosed in the article – an analysis of scientific views on the concept of "political system" is presented.

The peculiarities of the formation of the political system in Ukraine, as well as the peculiarities of the development of political systems in Belarus and Turkmenistan, are revealed. Some features of the formation of the political system in post-Soviet Ukraine are singled out:

1. A system with a relatively low pace of social processes and a lack of perceptibility of social news.

2. Centralization with some elements of regionalization and decentralization.

3. The political system of modern Ukraine operates in an extraordinary, rather than normal, political and social situation.

4. Surface stability of the system (rapid transformation into instability through deepening of conflicts between the main political blocs, including within the state government).

As a result of the analysis, certain conclusions were made. First, the notion of "political system" is sufficiently studied in socio-human sciences, and modern political literature focuses on the various aspects of the functioning of the political system. Secondly, the structure of political systems in post-Soviet countries is the same elements (political relations, political organization of society, mass media, political principles and norms, political consciousness and culture).

Key words: system, post-soviet countries, political system, informal institutes, structure of political system.

Головатий Микола Федорович
 Каракасіди Олена Федорівна

Місцеве самоврядування як важлива засада поділу влади, взаємодії людини і держави, розвитку сучасних демократичних процесів

УДК 352:321.728
 DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-41-47>

Головатий Микола Федорович
 доктор політичних наук, професор,
 проректор з наукової та виховної роботи
 ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»
 вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна
 Каракасіди Олена Федорівна
 аспірант кафедри політології
 ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»
 вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна

У статті досліджується місцеве самоврядування як феномен, що забезпечує: а) поділ влади в суспільстві й розподіл владних повноважень між окремими суб'єктами політичних відносин; б) активний розвиток демократичних процесів, субсидіарної демократії, громадянського суспільства; в) важливіші засади взаємозалежних і взаємовигідних відносин людини і держави. Кардинальні реформи в Україні, процес децентралізації влади, об'єктивні виклики часу щодо комплексного врегулювання відносин між місцевими органами державної влади й органами місцевого самоврядування для забезпечення їх єдності у вирішенні сучасних питань місцевого значення актуалізують досліджувану проблему. Метою дослідження є дослідити місцеве самоврядування як багатоаспектний феномен та елемент поділу влади на рівні, у контексті взаємин людини й державної влади в період розвитку сучасних демократичних процесів в Україні.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і філософських принципів пізнання – об'єктивності, детермінізму, системності, історизму, міждисциплінарного й соціокультурного підходу, методів структурно-функціонального аналізу, структуралізму, узагальнення та порівняння.

Результати дослідження дали підставу визначити, що місцеве самоврядування у XXI столітті постало як органічна форма самоорганізації населення в межах конкретної території, але поступ України від посттоталітарного до демократичного суспільства, до доброго урядування на місцях під контролем громадянського суспільства триватиме ще 20–30 років. Розвиток громадянського суспільства в сучасній Україні суттєво гальмували недемократичне минуле країни та суперечливі трансформації 1990-х років.

З розширенням у подальшому демократичних процесів, посиленням участі в управлінні державними справами громадянського суспільства, розвитком регіонів і територіальних громад Україна все більше ставатиме унітарною децентралізованою державою за зразком Іспанії, Франції, Італії, Данії, Китаю та інших розвинутих держав. Основу поступального розвитку місцевого самоврядування становлять широкі процеси демократизації суспільного життя, розвитку громадянського суспільства загалом.

Ключові слова: місцеве самоврядування, демократизація суспільних відносин, громадянське суспільство.

Вступ. Багатотисячолітній досвід формування сталих, динамічних суспільств і водночас високорозвинутих держав (країн) засвідчує, що в центрі цих процесів знаходиться проблема взаємин людини й держави. Це багатоаспектний процес, у якому виділимо декілька найсуттєвіших аспектів. Перший стосується характеру політичної системи суспільства і розвитку самоврядних засад управління загальнодержавними справами. Другий – пов'язаний із децентралізацією влади за рахунок розвитку місцевого самоврядування, зростання ролі у функціонуванні держави регіональних структур. І третій – зумовлений тим, що справжня демократія, самоврядування народу є можливим лише за умови максимального розвитку громадянського суспільства. Розглянемо вказані аспекти проблеми в їх послідовності.

Мета та завдання. Дослідити місцеве самоврядування як елемент поділу влади на рівні, у контексті взаємин людини і державної влади на шляху реалізації сучасних демократичних процесів в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та філо-

софських принципів пізнання – об'єктивності, детермінізму, системності, історизму, міждисциплінарного підходу тощо. Надзвичайно важливим для цілісного дослідження чинників мобілізації політичної участі, що визначають політичну активність територіальних громад у реформуванні, є системний підхід, у якому всі чинники є тісно взаємопов'язаними та взаємообумовленими. Застосування структурно-функціонального аналізу сприяло вирішенню дослідницьких завдань шляхом вивчення інтегрованих елементів місцевого самоврядування, відносин людини і влади, участі політичних партій і громадських організацій в реалізації адміністративно-територіальної реформи.

Соціокультурний підхід дозволив виявити вплив соціально-політичних і культурних цінностей як чинників залучення регіонів, територіальних громад до політичного процесу відповідно до демократичних принципів і норм. Також застосовані методи узагальнення та порівняння, структуралізму.

Результати. Політична система будь-якого суспільства перш за все закріплює його структуру

в системі державних суб'єктів, обумовлюючи специфіку центру, регіонів, їх взаємини тощо. Постає питання: якою має бути політична система сучасної України. Згідно з Конституцією України (1996 р., з наступними змінами) – це унітарна держава, республіка, що має відповідні територіальні одиниці. Тут, однак, треба брати до уваги те, що права територій у різних унітарних державах різні. У Португалії й Польщі, наприклад, унітарно-централізована форма улаштування, а у Франції та Італії – унітарно-децентралізована [2, с. 157]. Абсолютно не підходить Україні, на наш погляд, облаштування територій за моделлю, скажімо, федеративного державного устрою США, Канади, Індії, Бразилії, ФРН, де штати, землі тощо мають власні конституції, закони, законодавчі органи, специфічні й характерні для окремих територій [13].

Не варто забувати, що в сучасному житті Української держави однією зі складних проблем є загроза регіоналізації, тобто втрати централізованої держави. Для цього є достатньо причин. Так, автори Наукової записки щодо подолання проблем і кризових явищ в управлінні української держави у 2011 році писали таке: «Відомо, що окремі частини нашої держави тривалий час існували в складі інших країн та імперій, що, звичайно, не могло не позначитися на формуванні в цих регіонах певних відмінностей – історичної долі, мовно-культурних, релігійних, економічних, політичних тощо. Така ситуація призвела до того, що і Схід, і Захід, і Південь нашої держави по-різному бачать свій подальший розвиток, державний устрій, зовнішньополітичну та внутрішньополітичну орієнтацію. Отже, за умови погіршення соціально-економічної ситуації в державі та ослаблення управління державними процесами загалом може виникнути загроза дезінтеграції за етнічними ознаками окремих регіонів, особливо за умови посилення зовнішнього втручання (наприклад, підтримка русинського руху окремими російськими політичними організаціями або видача румунських паспортів офіційним Бухарестом громадянам України румунського походження)» [5, с. 36]. Спрощено, «з легкістю» розглядати ці процеси зовсім не потрібно. Проблему актуалізовано сучасними проблемами, пов'язаними з неоголошеною «гібридною» війною в Україні.

Вочевидь, що в такому випадку адміністративно-територіальна реформа й реформа децентралізації влади в Україні має здійснюватися сьогодні за рахунок (або на основі) розв'язання таких основних завдань (принципів):

- укрупнення масштабу адміністративно-територіальних одиниць з метою раціоналізації витрачання бюджетних коштів, зміцнення кадрового потенціалу місцевих органів влади, мобілізації та раціонального використання фінансово-матеріальних ресурсів;

- урахування прогнозів розвитку й розміщення продуктивних сил задля того, щоб адміністративно-територіальні утворення мали достатній потенціал для подальшого соціально-економічного розвитку;

- урахування особливостей регіональних систем розселення та прогнозування розвитку;

- комплексне врегулювання відносин між місцевими органами державної влади й органами місцевого самоврядування для забезпечення їх єдності у вирішенні питань місцевого значення;

- поетапність проведення реформ, починаючи з низової ланки та закінчуючи регіональною.

При цьому особливо варто наголосити на необхідності науково-методичного опрацювання всього комплексу питань адміністративно-територіальної реформи до початку її здійснення [5, с. 39], без чого дієва регіональна політика взагалі неможлива.

Іншими словами, за всього характеру унітарності політична система України все ж має бути відповідним чином децентралізованою. Так, в одній зі своїх наукових робіт ми вже зазначали таке: «Розбудова всієї системи державного управління в Україні має здійснюватися за умови природного і доцільного, раціонального розподілу державної влади і державного управління за територією держави – її національно-державним, територіально-державним і адміністративно-територіальним одиницям. При цьому загрозовими є спроби здійснювати в Україні будь-які адміністративно-територіальні реформи всупереч природно-історичному розвитку українського етносу та окремих субетносів. Ідеться про можливість, а то й необхідність відновлення природного етносоціального стану, структури населення й особливостей господарювання в єдиній етнонаціональній державі» [4, с. 25].

Хоча таку точку зору поділяють далеко не всі фахівці в галузі державного будівництва й управління, найперше в Україні, доцільність її розгляду, а, можливо, і практичної реалізації відхилити не можна.

Інша справа, що треба брати до уваги й основні проблеми невпорядкованості адміністративно-територіального устрою України, до яких (згруповано) варто зарахувати:

- неврегульованість статусу низки наявних адміністративно-територіальних одиниць; відсутність єдиної кваліфікації та порядку зарахування їх до відповідної категорії; невідповідність реально існуючих категорій населених пунктів визначеним Конституцією України;

- порушення принципу компактності: існування населених пунктів, територія яких відокремлена від основної території адміністративно-територіальної одиниці; недосконалість процедури та застарілість критеріїв для формування районів, зарахування населених пунктів до категорії сіл, селищ і міст; надмірна подрібненість адміністративно-територіальних одиниць на базовому рівні;

- значні диспропорції між регіонами та між районами в межах регіону: між сільськими, селищними радами, рівнями їх ресурсного забезпечення й показниками соціально-культурного розвитку; нерівномірна доступність до адміністративного центру адміністративно-територіальних одиниць і віддаленість від нього;

- відсутність у багатьох випадках точно визначених меж адміністративно-територіальних одиниць або встановлення значної частини меж таких одиниць без урахування місцевих, прикордонних, історичних та інших чинників, перспектив розвитку регіонів і населених пунктів;

- відсутність чіткого розподілу повноважень між рівнями, органами та посадовими особами місцевого самоврядування, криза кадрової політики, системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації посадових осіб, службовців органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад;

- економічна неспроможність більшості територіальних громад, органів місцевого самоврядування щодо здійснення власних і делегованих повноважень: нерозвиненість незалежного суспільного сектора соціальних ініціатив і соціальної економіки з виробництва соціальних, культурних, побутових, інформаційних та інших послуг для населення [5, с. 38].

Відтак є потреба спробувати відповісти на питання: якою за своєю структурою буде в майбутньому сучасна незалежна Україна. Згідно з Конституцією України (1996 р.), як ми зазначали, Україна – республіка (ст. 5), децентралізована унітарна держава. Мається на увазі наявність територій (Автономна Республіка Крим), що можуть створювати адміністративні автономії [6, с. 52]. Навіть якщо не брати до уваги сучасну незаконну анексію Криму Російською Федерацією, очевидно, що з розширенням у подальшому демократичних процесів, посиленням участі в управлінні державними справами громадянського суспільства, Україна все більше ставатиме унітарною децентралізованою державою за зразком Іспанії, Франції, Італії, Данії, Китаю та інших, досить розвинутих та авторитетних держав.

Другий аспект означеної проблеми – децентралізація України за рахунок усе більшого розвитку місцевого самоврядування.

Не потребує доведення найперше той факт, що рівень соціально-економічного розвитку окремих територіальних громад, ступінь реального задоволення потреб людей (громадян), організації їхнього життя вирішальним чином залежить від стану місцевого самоврядування, діяльності органів такого врядування на місцях.

Беззаперечно, що місцеве самоврядування в XXI столітті постало як органічна форма самоорганізації населення в межах конкретної території. При цьому виникає потреба відповісти на питання:

завдяки яким факторам, як і куди еволюціонує місцеве самоврядування в умовах потужного розвитку демократичних засад суспільного розвитку, яким чином трансформуються відносини між державною владою й місцевим самоврядуванням (державою та суспільством).

Країни світу існують у різних просторово-географічних середовищах, а тому й функціонування місцевого самоврядування не може не обумовлюватися низкою спільних і водночас специфічних факторів, до яких зараховуємо: а) географічне положення територіальних громад (звідси – екологічні особливості); б) величину, конфігурацію окремої територіальної громади (одиниці); в) політико-адміністративний устрій країни; г) характер і особливості територіальної організації конкретного суспільства.

Перераховані та інші фактори вирішальним чином обумовлюють формування регіональної політики держави, модель державного управління (нагляду, контролю) територіями, політику і практику ресурсного забезпечення територіальних одиниць (громад) держави. Це однаковою мірою стосується як унітарних, так і федеративних, конфедеративних держав, зрозуміло, зі своєю специфікою й особливостями.

Кожна територіальна одиниця держави, отже, нині має розглядатися не як якась інертна, підвладна центру структура, а як об'єкт, що максимально здатний до самоорганізації, самозабезпечення свого життя за мінімального впливу будь-яких зовнішніх організаційно-управлінських факторів.

Реально виникає питання: якою є роль держави у формуванні й функціонуванні місцевого самоврядування. Досить вдалою є в цьому плані думка доктора юридичних наук О. Батанова, який вважає таке: «В ідеалі держава за допомогою правових заходів має лише впорядковувати, зовнішньо формувати самоврядну активність територіальних громад, не встановлюючи її. Лише так місцеве самоврядування може стати явищем громадянського, а не державного життя» [1, с. 21].

Третя з означених на початку статті проблем, що пов'язані з місцевим самоврядуванням, – проблема демократії, розвитку громадянського суспільства.

Глибоко проробляючи питання принципу субсидіарності в сучасному демократичному розвитку, українська політолог Т. Панченко із цього приводу пише: «Світова політична теорія пропонує два шляхи збереження та зміцнення демократії перед викликом глобалізації й перетворення демократії в більших масштабах – від демократії в національній державі до демократії в транснаціональній державі (Д. Гелд, Д. Драйзек, Е. Мак-Грю та ін.), яка буде реалізована чи то в єдиному світі, чи то в багатоманітному світі світів, і зміцнення

демократії в межах національної держави за допомогою учасницької демократії (К. Мангейм, Дж. Дьюї, Б. Барбер, Р. Роудз, К. Цейтман, К.Б. Макферсон, Д. Мансбридж, Дж. Дрижек, Дж. Циммерман, Дж. Фішкін та ін.) до дорадчої демократії (Е. Гутман, Д. Томпсон, Ю. Габермас та ін.), можливості яких досі не були задіяні в повному обсязі» [10, с. 10].

Розглядаючи проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства, І. Гладуняк досить доречно вказує на те, що «успішність демократичних транзитів безпосередньо залежить від того, наскільки успішним виявляється реалізація завдання з формування поряд із державою ефективного громадянського суспільства з розвинутою інституційною структурою, що дає йому змогу не лише періодично брати участь у вирішенні найважливіших суспільних проблем, а й постійно чинити тиск на державну владу» [3, с. 167]. Додамо: ще А. де Токвіль («Про демократію в Америці») підкреслював, що фундаментом справжньої демократії є ніщо інше як громадянське суспільство, яке активно взаємодіє з державою й активно впливає на формування та практичну реалізацію державної політики [12, с. 149–194].

На думку українського вченого В. Куйбіди, утвердження демократії в багатьох країнах світу, особливо Європи, дало той позитивний результат, що «суперечність між державою і громадянином було вирішено на його користь» [9, с. 26]. Це – досить глибокий висновок, який дає підстави стверджувати, що держава в такій ситуації, а державна влада передусім, поставили інтереси людини (громадянина) на перший план. У свою чергу, це викликало потребу радикальної перебудови й муніципальних органів управління. Управління містами, іншими регіональними територіями еволюціонувало в бік більш складних, структурованих моделей, коли на перший план виходять колегіальність, самоорганізація, самоуправління. Так управління, по суті, виявилось програмно-ситуативним, проблемно-орієнтованим, а самі управлінські структури сформувалися як структури специфічного матричного типу. На цьому акцентують увагу В. Кириченко [7], В. Кравчук [8] та інші автори.

Уважаємо, що в процесі аналізу специфіки функціонування органів місцевого самоврядування, а отже, і демократичних засад такого врядування до уваги мають братися насамперед такі фактори: історичний, політичний, соціально-економічний, соціокультурний і технологічний. Останній, до речі, найпомітніше обумовлений розвитком сучасних інформації та інформаційно-комунікативних систем, зокрема впровадженням принципу субсидіарності в поділі влади, найперше державної. При цьому, що важливо відзначити, одночасно постає проблема прямої і представницької демократії. Сучасний суспільно-політичний процес в Україні потребує відповіді на питання: де межа

такої суспільно-політичної діяльності. Дуже вдало із цього приводу висловився свого часу один із батьків американської демократії Т. Джефферсон, який щиро вірив у вирішення питань самим народом, де це можливо, й органами влади – лише там, де це вкрай необхідно.

Оригінальним висвітленням означеної проблеми виглядає точка зору вже цитованого нами А. де Токвіля, який указував на те, що «політичне та адміністративне життя зосереджено в трьох основних центрах діяльності, які можна було б порівняти з різними центрами нервової системи, що керують рухами людського тіла» [12, с. 63]. При цьому в де Токвіля на першому рівні перебуває саме громада, далі – округ, штат. Якщо на першому рівні знаходиться громада, вважав видатний французький філософ, то виникає можливість забезпечити кожну людини різною частиною влади.

Підкреслимо, що процеси демократизації суспільних відносин, посилення ролі громадянського суспільства в управлінні всіма справами соціуму держави, найбільше залежать сьогодні від місця й ролі в цих процесах громадських організацій і від стану інформаційно-комунікативних систем. Тут зробимо лише два зауваження загального характеру. Перше: самі по собі громадські організації визначальною мірою не створюють належних умов для розвитку діалогу між людиною й державою в Україні, оскільки цьому перешкоджає багато факторів. Найбільш вдало, на нашу думку, такі фактори визначила й обґрунтувала українська дослідниця В. Кравчук, а саме:

- внутрішні (недостатній рівень внутрішньої демократії, непрофесійність кадрів) і зовнішні (недостатнє інформування населення про сутність діяльності громадських організацій, трудомісткість процесу державної реєстрації громадського формування);

- об'єктивні (відсутність чіткого правового забезпечення, низький економічний розвиток суспільства) та суб'єктивні (проблема кадрового забезпечення для громадських організацій, орієнтація деяких керівників громадських організацій на забезпечення власних інтересів, неефективність, неузгодженість, розрізненість діяльності громадських організацій через відсутність координації, ізолюваність функціонування);

- правові (недосконалість законодавства, надлишковий бюрократизм державних органів, зловживання статусом з боку посадових осіб та інші);

- економічні (стан виробництва, рівень продуктивності суспільної праці, благоустрій населення, необхідність капіталовкладень у реєстрацію й діяльність громадських організацій);

- соціальні (різке соціальне розшарування суспільства, недостатній рівень правової культури, недовіра громадян до діяльності громадських формувань, байдужість);

- ідеологічні (частково пов'язані з попередніми й полягають в основному в стійкості наслідків командно-адміністративної системи в Україні, історичної спадщини; консервативності національного менталітету, традиційним сприйняттям громадських організацій як формальних структур, а не як форми громадського самовияву особи) [8, с. 13].

Особливо виділимо в цьому випадку роль і значення інформації. Вочевидь, для посилення основ інформаційно-комунікативного забезпечення сучасних суспільств, особливо такого трансформаційного характеру, як українське суспільство, варто використовувати модель інформатизації, що базується на двох засадах. Перша – інформаційна взаємодія у вигляді постійного та максимально повного обміну інформацією між органами управління на конкретній території і споживачами інформаційних та інших послуг. Друга – зовнішня інформаційна взаємодія між такими органами в тому числі за рахунок всесвітньої мережі Internet.

Порушуючи питання про посилення підвищення ефективності демократизаційних процесів, розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні, варто брати до уваги те, що не лише недемократичне минуле країни, а й досить неоднозначні, суперечливі трансформації 1990-х років суттєво гальмували такі процеси. Звідси реально постає необхідність мати своєрідний і специфічний перехідний період демократизації суспільного життя. Який він, скільки часу триватиме, якими мають бути його кінцеві результати – це питання до політологів, соціологів, фахівців з державного управління та інших галузей знань.

Скільки буде тривати перехідний період України від посттоталітарного суспільства до демократичного? Уважаємо, що близько двох-трьох десятків років. При цьому погодимося з думкою українського політолога Ф. Рудича, що тут виділяються три етапи: перший – фундаментальна зміна політичних структур (уважаємо, й органів влади); другий – формування ринкової економіки, стабілізація виробництва, зміцнення демократичних процесів; третій – «політична консолідація як невід'ємна умова економічного зростання» [11, с. 33]. Зрозуміло, що це питання не одного дня чи декількох років.

Досить складно визначити, на якому з указаних етапів перебуває сучасна Україна, проте однозначним є те, що вона важко, складно, суперечливо, однак крокує до стану й характеру суверенної, правової, демократичної держави.

Висновки. Основні висновки за підсумками цього аналізу зводяться до такого:

1. Місцеве самоврядування було і є сьогодні основою формування дієвих демократичних відносин між громадянами і державою, людиною й суспільством.

2. Розвиток громадянського суспільства в сучасній Україні суттєво гальмували недемократичне

минуле країни та досить неоднозначні, суперечливі трансформації 1990-х років.

3. Основу поступального розвитку місцевого самоврядування становлять широкі процеси демократизації суспільного життя, розвитку громадянського суспільства загалом.

4. З розширенням у подальшому демократичних процесів, посиленням участі в управлінні державними справами громадянського суспільства, розвитком регіонів і територіальних громад Україна все більше ставатиме унітарною децентралізованою державою за зразком Іспанії, Франції, Італії, Данії, Китаю та інших, досить розвинутих і авторитетних держав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / відп. ред. М.О. Баймуратов. Київ: Юрид. думка, 2010. 656 с.
2. Білоус А.О. Політико-правові системи: світ і Україна: навч. посібник / Асоціація молодих українських політологів і політиків. Київ, 2000. 207 с.
3. Гладуняк І. Політичне управління як фактор підвищення ефективності держави. Наука. Влада. Політика / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса НАН України; редкол.: І.М. Михальченко (голова) та ін. Київ: Знання України, 2008. С. 149–169.
4. Головатий М.Ф. Місцеве самоврядування як дієвий засіб втілення української національної ідеї. Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування: сучасний стан та перспективи регіонального розвитку: матеріали щорічної науково-практичної конференції, 18 жовтня 2015 року: пленарне засідання. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2015. С. 16–25.
5. Засоби подолання кризових явищ у системі державного управління: світовий досвід і Україна: наукова записка / відп. ред. В.П. Горбатенко. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 68 с.
6. Конституція України. ВВР України. 1996. № 30. Ст. 92 (зі змінами).
7. Кириченко В.М., Куракін О.М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
8. Кравчук В.М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (Теоретико-правові аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень». Київ, 2008. 20 с.
9. Куйбіда В.С. Організаційно-функціональні принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: автореф. дис. ... докт. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія». Київ, 2012. 38 с.
10. Панченко Т.В. Реалізація принципу субсидіарності у сучасному демократичному розвитку: політико-культурні детермінанти: автореф. дис. ... докт. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія». Київ, 2012. 38 с.
11. Рудич Ф.М. Много ли власти нужно власти? (Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной

и Восточной Европы): учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. 2-е изд. перераб. и доп. Київ: Довіра, 1999. 199 с.

12. Токвіль де А. Про демократію в Америці. Київ: Основи, 1999. 340 с.

13. Холлис Гай, Плоккер Карин. На пути к демократической децентрализации: перестройка региональных и местных органов власти в новой Европе. Tacis services DGIA, European Commission, 1995.

REFERENCES:

1. Batanov O.V. (2010). Munitsipal'na vlada v Ukraini: problemy teorii ta praktyky: monohrafiya / Vidp. Red. M.O. Baymuratov. [Municipal authorities in Ukraine: problems of theory and practice: monograph]. K.: Yurid. opinion, 2010. 656 p.

2. Bilous A.O. (2000). Polityko-pravovi systemy: svit i Ukrayina: Navch. Posibnyk. Asotsiatsiya molodykh ukrayins'kykh politolohiv i politykiv. [Political and legal systems: the world and Ukraine: Teach. Manual. Association of Young Ukrainian Political Scientists and Politicians]. K., 207 pp.

3. Hladunyak I. (2008) Politychne upravlinnya yak faktor pidvyshchennya efektyvnosti derzhavy. Nauka, Vlada, Polityka / In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny; redkol.; I.M. Mykhal'chenko (holova) ta in. [Political Governance as a Factor for Increasing the Effectiveness of the State. Nauka, Vlada, Politika / Int. polit. and etnonats research them I.F. Kuras National Academy of Sciences of Ukraine; rare; I.M. Mikhalchenko (head) and others]. K.: Knowledge of Ukraine, 2008, 240 p., p. 149–169.

4. Holovatyy M.F. (2015). Mistseve samovryaduvannya yak diyevyy zasib vtilennya ukrayins'koyi natsional'noyi ideyi. Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya ta mistsevoho samovryaduvannya: suchasnyy stan ta perspektyvy rehional'noho rozvytku: Materialy shchorichnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. 18 zhovtnya 2015 roku : Plenarne zasidannya. Odesa. [Local Self-Government as an Effective Tool for the Implementation of the Ukrainian National Idea. Current Issues of Public Administration and Local Self-Government: Current State and Prospects for Regional Development: Materials of the Annual Scientific and Practical Conference. October 18, 2015: Plenary Session]. Odessa: ORIDU NADU, 2005, p. 16–25.

5. Zasoby podolannya kryzovykh yavlyshch u systemi derzhavnoho upravlinnya: svitovyy dosvid i Ukrayina: Naukova zapyska / Vidp. red. V.P. Horbatenko (2011). [Tools to overcome crisis phenomena in the system of public administration: world experience and Ukraine: Scientific note / Rep. Ed. V.P. Gorbatenko]. K.: Institute of State and Law of V.M. Koretsky of Ukraine National Academy of Sciences, 68 p.

6. Konstytutsiya Ukrayiny (1996). [Constitution of Ukraine]. BPR of Ukraine, № 30, 92 s. Konstytutsiya

Ukrayiny. VVR Ukrayiny. 1996. № 30. Ст. 92. Zi zminyamy.

7. Kyrychenko V.M. (2010). Teoriya derzhavy i prava: modul'nyy kurs: navch. posib. [Kirichenko V.M., Kurakin O.M. State and Law Theory: Modular Course: Teacher. Manual]. K., Center for Educational Literature, 264 p.

8. Kravchuk V.M. (2008). Vzayemovidnosyny hromads'kykh orhanizatsiy i derzhavy v umovakh formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini (Teoretiko-pravovi aspekty). Avtoref. dys. kand. yuryd. nau: spetsial'nist' 12.00.01 – teoriya ta istoriya derzhavy i prava ; istoriya politychnykh ta pravovykh vchen'. [Relations between NGOs and the State in the context of the formation of civil society in Ukraine (Theoretical and Legal Aspects). Author's abstract. dis Cand. lawyer Sciences: specialty 12.00.01. – theory and history of state and law; the history of political and legal doctrines]. K., 20 p.

9. Kuybida V.S. (2012). Orhanizatsiyno-funktsional'ni pryntsypy i metody diyal'nosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya. Avtoref. dys. doktora polit. nauk : spetsial'nist' 23.00.03 – politychna kul'tura ta ideolohiya. [Organizational-functional principles and methods of activity of local self-government bodies. Author's abstract. dis doctor flight. Sciences: specialty 23.00.03 – political culture and ideology]. K., 38 p.

10. Panchenko T.V. (2012). Realizatsiya pryntsyphu subsydiarnosti u suchasnomu demokratychnomu rozvytku: polityko-kul'turni determinanty. Avtoref. dys. doktora polit. nauk: spetsial'nist' 23.00.03 – politychna kul'tura ta ideolohiya. [Realization of the principle of subsidiarity in modern democratic development: political and cultural determinants. Author's abstract. dis doctor flight. Sciences: specialty 23.00.03 – political culture and ideology]. K., 2012, 38 p.

11. Rudych F.M. (1999). Mnoho ly vlasty nuzhno vlasty? (Ukrayna v kontekste transformatsiyi politycheskykh system v stranakh SNH y Baltyy, Tsentral'noy y Vostochnoy Evropy): Ucheb. posobyе dlya studentov vyssh. ucheb. zavedenyy. 2-e yzd. pererab. y dop. [Does the government need much power? (Ukraine in the context of the transformation of political systems in the CIS and Baltic countries, Central and Eastern Europe): Proc. allowance for students of higher education. training. institutions. 2 nd ed. recycled and additional]. K., Dovira, 1999, 199 p.

12. Tokvil' A. de. (1999). Pro demokratiyu v Amerytsi. [Tocqueville A. de. On Democracy in America]. K.: Fundamentals, 1999, 340 p.

13. Khollys, Hay. (1995). Na puty k demokratcheskoy detsentralyzatsiyi: perestroyka rehional'nykh y mestnykh orhanov vlasty v novoy Evrope. [Hollis Guy, Ploker Karin. Towards democratic decentralization: the restructuring of regional and local governments in the new Europe]. Tacis services DGIA, European Commission, 1995.

Local self-government as an important basis for separation of authority, human relationship, development of modern democratic processes

Holovatyi Mykhailo Fedorovych

Doctor of Political Sciences, Professor,
Vice-Rector for Scientific
and Educational Work
PJSC «Higher Educational Institution
«Interregional Academy of Personnel
Management»
Frometivs`ka str., 2, Kiev, Ukraine

Karakasidi Olena Fedorivna

Postgraduate Student at the Department
of Political Science
PJSC «Higher Educational Institution
«Interregional Academy of Personnel
Management»
Frometivs`ka str., 2, Kiev, Ukraine

Investigated local self-government as a phenomenon that ensures: a) the division of power in society and the distribution of power among individual subjects of political relations; b) active development of democratic processes, subsidiary democracy, civil society; c) the most important principles of interdependent and mutually beneficial relations between man and the state. The cardinal reforms in Ukraine, the process of decentralization of power, the objective challenges of time for a comprehensive settlement of relations between local government bodies and local self-government bodies to ensure their unity in solving contemporary issues of local importance, actualize the problem under investigation. The aim of the study is to investigate local government as a multifaceted phenomenon and an element of the division of powers at the level in the context of the relationship between man and state power during the development of modern democratic processes in Ukraine.

Methodological basis of the research is a set of general scientific and philosophical principles of cognition – objectivity, determinism, systemicity, historicism, interdisciplinary and socio-cultural approach, methods of structural-functional analysis, structuralism, generalization and comparison.

The results of the study have made it possible to determine that local self-government in the 21st century has emerged as an organic form of self-organization of the population within a specific territory, but Ukraine's progress from post-totalitarian to democratic society, good governance in the field under the control of civil society will last another 20–30 years. The development of civil society in modern Ukraine was significantly hampered by the undemocratic past of the country and the contradictory transformations of the 1990s.

With the further expansion of democratic processes, increased participation in the management of civil affairs of civil society, the development of regions and territorial communities, Ukraine will increasingly become a unitary decentralized state, based on the model of Spain, France, Italy, Denmark, China and other developed countries. The basis of steady development of local self-government is the broad processes of democratization of public life, the development of civil society as a whole.

Key words: local self-government, democratization of social relations, civil society.

Феномен антиістеблшментських партій як прагматичної напівлояльної опозиції у країнах Вишеградської групи

УДК 323.22+328.123+328.18
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-48-53>

Кольцов Віталій Михайлович
кандидат політичних наук, докторант
кафедри політичних наук і права
Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К.Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
м. Одеса, Україна

Політична практика країн Вишеградської групи – Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії – періоду 1989–2017 рр. засвідчує, що реалізація політичного процесу та міжінституційних відносин у них здійснюється здебільшого на підставі конструктивного діалогу політичної влади/уряду й системної політичної/парламентської опозиції. Водночас у регіоні не забезпечено всебічного та максимально надійного механізму відторгнення впливу й популярності екстремістсько налаштованих організацій, які різною мірою становлять феномен антисистемної опозиції, а відтак і загрозу демократичному політичному режиму. Однак у цьому контексті примітно, що для того, аби трактуватись антисистемною опозицією, політична сила/організація (партія чи рух) не повинна протистояти всім без винятку атрибутам відповідної (демократичної) політичної системи, а хоча б одній з них. Це означає, що будь-яка на перший погляд антисистемна політсила чи загалом антисистемна опозиція може перетворитись (або відразу сформуватись) у прагматичну політсилу і прагматичну опозицію, причому частково системну, а частково антисистемну. Вони в такому випадку мають трактуватись як сили, котрі підтримують політичний порядок денний у рамках чинної демократичної політичної системи, однак водночас зберігають свою структуру цінностей, яка дає їм ідеологічну й реляційну ідентичність. Відтак це значною мірою в тім числі й на прикладі країн Вишеградської групи актуалізує доцільність дослідження феномена прагматичної напівлояльної політичної опозиції, найчастіше реалізовуваної крізь призму так званих антиістеблшментських партій, які розташовуються на стику системності й антисистемності.

Це означає, що запропоноване дослідження має на меті детальний аналіз і роз'яснення феномена, атрибутів, ідеологічного позиціонування та наслідків антиістеблшментських партій як безпосереднього вияву прагматичної напівлояльної опозиції в країнах Вишеградської групи. Відтак у статті проаналізовано феномен прагматичної напівлояльної політичної опозиції в країнах Вишеградської групи, що найчастіше реалізовується крізь призму так званих «антиістеблшментських партій», які розташовуються на стику політичної системності й антисистемності. З'ясовано ключові синонімізації, атрибути, приклади, чинники формування, різновиди і стратегії антиістеблшментських партій у країнах регіону, а також їхній вплив на окреслення таких політичних сил як зразків прагматичної напівлояльної опозиції. Зафіксовано, що антиістеблшментські партії і прагматична політична опозиція доволі суттєво дефектують і деконструктивізують демократичність країн Вишеградської групи.

Ключові слова: антиістеблшментські партії, опозиція, прагматична опозиція, напівлояльна опозиція, країни Вишеградської групи.

Вступ. Політична практика країн Вишеградської групи – Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії – періоду 1989–2017 рр. засвідчує, що реалізація політичного процесу та міжінституційних відносин у них здійснюється здебільшого на підставі конструктивного діалогу політичної влади/уряду й системної політичної/парламентської опозиції. Водночас у регіоні не забезпечено всебічного й максимально надійного механізму відторгнення впливу та популярності екстремістсько налаштованих організацій, які різною мірою становлять феномен антисистемної опозиції, а відтак і загрозу демократичному політичному режиму. Однак у цьому контексті примітно, що для того, аби трактуватись антисистемною опозицією, політична сила/організація (партія чи рух) повинна протистояти не всім без винятку атрибутам відповідної (демократичної) політичної системи, а хоча б одній з них. Це означає, що будь-яка на перший погляд антисистемна політсила чи загалом антисистемна опозиція може перетворитись (або

відразу сформуватись) у прагматичну політсилу і прагматичну опозицію, причому частково системну, а частково антисистемну. Вони в такому випадку мають трактуватись як сили, котрі підтримують політичний порядок денний у рамках чинної демократичної політичної системи, проте водночас зберігають свою структуру цінностей, яка дає їм ідеологічну й реляційну ідентичність. Відтак це значною мірою в тім числі й на прикладі країн Вишеградської групи актуалізує доцільність дослідження феномена прагматичної напівлояльної політичної опозиції, найчастіше реалізовуваної крізь призму так званих антиістеблшментських партій, які розташовуються на стику системності й антисистемності.

Заявлена проблематика відображена в доробках таких учених, як А. Абеді [1; 2], Р. Барр [3], С. Деннісон і Д. Пардїйс [5], З. Енійеді [6], П. Ігназі [9], К. Мадде [12], Г. Неделку [13], А. Прокешова [15], А. Скедлер [17], С. Скерроу [16], Л. Торлаксон і Н. Лугосі [19], П. Уцен [20], С. Хенлі, А. Сік [7],

В. Хлоушек, Л. Копечек [8], А. Щербяк [18]. Але в них так і не вироблено комплексного розуміння з приводу теоретизації та пояснення емпіричної практики феномена антиістеблшментських партій у країнах Вишеградської групи.

Мета та завдання. Запропоноване дослідження має на меті детальний аналіз і роз'яснення феномена, атрибутів, ідеологічного позиціонування та наслідків антиістеблшментських партій як безпосереднього вияву прагматичної напівлояльної опозиції в країнах Вишеградської групи.

Результати. Огляд наукової літератури засвідчує, що поряд із феноменом антиістеблшментської партії (anti-establishment party [3; 20]) і як його синонімізації використовуються такі категорії, як антиполітично-антиістеблшментська партія (anti-political-establishment party [1; 17]), антиістеблшментська реформістська партія (anti-establishment reform party [7]), антипартія (anti-party [9; 10; 12; 16]) чи популістська партія, яка виступає проти правлячих партій та еліт. Їх поєднує те, що це політсили, яким обов'язково мають бути властиві такі атрибути: а) самосприйняття себе як опонента тим політсилами, які становлять політичний уклад й істеблшмент політичної системи; б) розуміння й використання риторики про те, що є значний розкол між політичним істеблшментом і народом, зокрема в тому сенсі, що нема різниці між істеблшментськими партіями, які при владі (в уряді) та в конструктивній опозиції, адже вони, по суті, однакові; в) намагання кинути виклик чинному статусу-кво з основних питань політики та основних атрибутів функціонування політичних систем та окремих інститутів, зокрема на підставі апелювання до їхньої неефективності [1, с. 12; 2; 12; 16, с. 301; 17]. Одним із видів таких політсил є так звані «трибунні партії», яким властиві такі атрибути: радикальне нецентристське (ліве чи праве, авторитарне чи лібертаріанське) ідеологічне позиціонування; популістський антиістеблшментський дискурс; зобов'язання представляти конкретні соціальні класи; агресивний дискурс і поведінка стосовно «політичних ворогів»; зобов'язання працювати на «відновлення справжньої демократії»; тенденції пропонувати спрощені рішення складних суспільно-політичних проблем [13].

У країнах Вишеградської групи, принаймні станом на 2017 р. (а також і раніше), вони були представлені такими політсилами (партіями та рухами): у Польщі – Конгрес нових правих/«Нові праві» (KNP), «Кукіз 15» (K), «Національний рух» (RN), «Зміна» (Z), «Національне відродження Польщі» (NOP), «Національний радикальний табір» (ONR), «Самооборона» («Наш дім – Польща») тощо [4, с. 50–54; 18, с. 15, 23]; у Словаччині – «Звичайні люди» (OL), «Звичайні люди і незалежні» (O'LaNO), Партія громадянського порозуміння (SOP), «Свобода і солідарність» (SaS) [13]; в Угор-

щині – Jobbik – «Рух за кращу Угорщину» (Jobbik), «Політика може бути іншою» (LMP), «Один мільйон за свободу преси в Угорщині» (Milla) [5, с. 2]; у Чехії – «Альянс нового громадянина» (ANO), «Зв'язки з громадськістю» (VV), «Незалежні демократи» (NEZDEM), Піратська партія (Pi), «Світанок прямої демократії» (UPD) [15] тощо. Також різною мірою, хоча й частково й умовно, до антиістеблшментських партій інколи зараховують «Право і справедливість» (PiS) та «Лігу польських родин» (LPR) у Польщі й Угорський громадянський союз (Fidesz) в Угорщині [4, с. 43; 5, с. 2].

Атрибути й детермінанти антиістеблшментських політсил у країнах Вишеградської групи зумовлені тим, що аналізовані політсили дотримуються і поширюють твердження, що владна (не важливо чи урядова, чи опозиційна) еліта та контреліта не може або ж не хоче представляти інтересів «звичайних громадян» [3]. Інакше кажучи, антиістеблшментські партії в регіоні застосовують політичний дискурс «ми проти них», тобто проти цілого класу осіб, які володіють владою. У цьому виявляється частково системна, а частково й антисистемна політична, але найперше антиелітистська прагматична напівлояльна опозиційність антипартій і політика їхнього протистояння тим, хто володіє владою.

Доволі цікаво те, що «ступінь опозиційності» в такому випадку залежить від закликів щодо антиістеблшментської політики й антиполітики [3; 17]. Але обов'язково з зауваженням про те, що заклики до аполітичності, безумовно, кидають виклик політичній системі загалом і її окремим політичним інститутам. Відтак за своєю сутністю феномен антиістеблшментських партій у країнах Вишеградської групи є частково прикладом антисистемності, але водночас і в будь-якому випадку зразком якщо не нелояльної, то принаймні напівлояльної політичної опозиції [3] або, інакше кажучи, проміжним варіантом «нормальної»/демократичної та «ненормальної»/антидемократичної (чи антисистемної) політичної опозиції [17]. Принаймні на відміну від лояльної опозиції, яка в такому випадку може висловлювати антивладні гасла й заклики, однак які не стосуються цілого політичного класу чи політичної системи, а лише чинного уряду.

З іншого боку, антиістеблшментські партії в країнах Вишеградської групи відрізняються від антисистемних партій та антисистемної політичної опозиції, адже вони (будучи в рамках партійної системи чи поза ними, тобто будучи чи не будучи релевантними – представленими в парламентах) не кидають виклик демократичному політичному режиму й не вимагають зміни демократичних інститутів, хоча й пропонують їх удосконалення [10; 16, с. 301]. А натомість функціонують через залучення такого типу політиків, у тім числі популістів [20], які вмотивовані притягненням гро-

мадянської підтримки «народу» на підставі ідеї протистояння політичній еліті як такій. Щоправда, з успіхами у формулюванні нового порядку денного, що визначається мобілізацією дифузного невдоволення та його трансформацією в підтримку конкретних реформ [16, с. 298].

Відтак, як зазначає Р. Барр [3], треба виокремлювати щонайменше три програмно-прагматичні цілі й стратегії поведінки антиістеблшментських партій і рухів, якщо вони є в прагматичній напівлояльній опозиції до політичної системи і її політичних інститутів: а) стратегія зміни політичного персоналу (політичної еліти чи політичного класу); б) стратегія зміни політичного персоналу водночас з покращенням підзвітності й ефективності влади/урядування; в) стратегія зміни політичного персоналу та збільшення залученості рядових громадян до урядування. Усі інші цілі антиістеблшментських партій є швидше тактичними й не засвідчують стратегічної спрямованості напівлояльної прагматичної опозиції. Більше того, доволі часто антиістеблшментські партії в країнах Вишеградської групи намагаються дистанціюватися від завдань і цілей влади/урядів, засвідчуючи тим самим свою лиш часткову лояльність політичній системі. Водночас украй важливо те, що чимало антиістеблшментських партій у країнах регіону доволі часто виявляють прихильність ідеям та інструментам не багаторушної представницької демократії з вертикальними стримуваннями і противагами, а передусім ідеям прямої демократії, згідно з якими рядові громадяни позиціонуються як механізми й ресурси горизонтального контролю влади. А це вкотре засвідчує часткову антисистемність антиістеблшментських партій у країнах Вишеградської групи, адже вони якщо не виступають за деінституціоналізацію політики, то хоч націлені на реінституціоналізацію міжінституційних відносин і політичного процесу.

У цьому зрізі примітно, що формування й популяризація антиістеблшментських партій і прагматичної напівлояльної опозиції в країнах Вишеградської групи зумовлені різними чинниками: високими або зростаючими рівнями корупції та безробіття [7]; популяризацією високого рівня громадянського невдоволення чинною політикою та міжінституційними відносинами [3]; можливістю таких партій переконати своїх потенційних прихильників, що вони дійсно протистоять, а не є частиною вкоріненої структури влади й міжінституційних відносин; значним зміщенням політичного процесу та міжпартійної конкуренції в напрямі ідеологічної медіани, тобто задоволення політичних інтересів середнього виборця, а не виборців на лівому й правому краях партійно-ідеологічного спектра (через те, що так звані основні або істеблшментські партії не спроможні представити виборців з ідентичністю, яка значно відрізняється від ідентичності електорату партій із доцентровим ідеологічним позиціонуванням); суттєвим збіль-

шенням поляризації міжпартійної конкуренції й розширенням політичного простору [2].

Причому феномен самої політичної опозиції антиістеблшментські партії також розуміють специфічно. Вони заперечують «бінарний код» взаємодії і протиставлення уряду та опозиції [11] як помилковий і навіть безглуздий, а натомість зазначають, що в чинній політичній системі відмінності між урядом та опозиційними партіями просто не мають значення, а тому потребують так званої «символічної де-диференціації» [17]. Її сутність – у перетворенні універсуму політичних акторів як однорідного політичного класу, у якому центральним має бути антиполітичне рівняння, згідно з яким «уряд дорівнює опозиції» [17].

Відтак це різносторонньо засвідчує, що префікс «анти» в контексті антипартій та антиістеблшментської політики в країнах Вишеградської групи є деліберативним і навмисним, оскільки такі політсили, з одного боку, рекламують образи політичної нейтральності, вдають, що вони займають неполітичні або аполітичні позиції, але, з іншого боку, мають тенденцію дискурсивно та реально (на практиці) розгортати агресивний і конфронтаційний стиль прагматичної напівлояльної опозиції. Унаслідок цього антиістеблшментські політсили висловлюють принципову політичну антипатію своїм конкурентам, максимумно можливо дистанціюються й навіть ізолюються від них, а відтак відмовляються від компромісу та співпраці з ними в рамках чинної політичної системи. Отже, вони апелюють до розуміння відносин влади/уряду й опозиції не як конкуренції, а як ворожечі, тим самим підриваючи конструктивізм опозиційності в країнах Вишеградської групи.

Річ у тім, що істеблшментські партії реагують на дії антиістеблшментських партій доволі часто майже ідентично, симетрично та дзеркально [17]. У результаті це вкотре доводить, що антиістеблшментські партії в регіоні є частково антисистемними і напівлояльними, адже вони констатують, що не належать ні до політичної еліти чи контреліти (а відтак і до політичної системи), ні до антидемократичної політичної опозиції. А також указують, що вони протистоять лише політичній еліті/контреліті, а не ліберально-демократичному режиму. Відтак антиістеблшментська опозиція – це: а) більше, ніж «нормальна»/системна політична опозиція, адже вона зосереджує свої дискурси та випадки не тільки на чинних урядах/владі, а й на всіх партіях, зокрема уряду й конструктивної опозиції; б) менше, ніж «ненормальна»/антисистемна політична опозиція, адже вона неповною мірою виступає проти принципів демократичного урядування, бо визнає основні правила конституційної гри [17]. Або, узагальнюючи, це опозиція, яка є прагматичною, тобто дискурсивно – значно більше антисистемною, а практично – значно більше системною.

Це, приміром, відображено в тому факті, що антиістеблшментські політичні сентименти виборців у країнах Вишеградської групи не означають їхнього голосування за антисистемні чи так звані екстремістські (особливо правопопулістські) політичні партії. Натомість частіше саме прихильники антисистемних/екстремістських партій голосують за більш прагматичні рішення, інкорпоровані в функціонуванні антипартій чи антиістеблшментських партій. Відображено це в таких кореляціях: виборці можуть довіряти політичній системі, але голосувати, наприклад, за правопопулістські чи лівопопулістські й антисистемні/екстремістські політичні сили; виборці можуть не довіряти політикам і політичній системі, але утримуватись від голосування за право- чи лівопопулістські й антисистемні/екстремістські політичні сили.

Станом на 2017 р. це найбільше було помітно в Чехії, у якій, замість голосування за радикальні антисистемні партії, виборці надали перевагу антиістеблшментським політсилам «Альянс нового громадянина» (ANO), Піратська партія (Pir) і «Світанок прямої демократії» (UPD). За аналогією значну популярність антиістеблшментські сили – «Свобода і солідарність» (SaS) і «Звичайні люди і незалежні» (O'LaNO) – здобули у Словаччині, маргіналізувавши радикальні антисистемні політсили. Хоча цього й не відбулось, приміром, в Угорщині, бо в ній ключова антиістеблшментська партія Jobbik – «Рух за кращу Угорщину» (Jobbik) – водночас є й антисистемною, хоча до парламенту й пройшла інша антиістеблшментська партія – «Політика може бути іншою» (LMP). Відтак популізм і популістські партії не завжди антиістеблшментські й навпаки, внаслідок чого популістські партії в умовах демократичного політичного режиму не завжди є антисистемними.

Тим не менше, антисистемність, антиістеблшмент і популізм політичної опозиції становлять значний ризик демократії й конструктивності взаємодії влади та системної опозиції у країнах Вишеградської групи. Зумовлено це значною зміною сприйняття політичної конкуренції в регіоні. Адже від моменту демократизації країн Вишеградської групи вдалось досягнути політичної рівноваги та компромісу, коли помірковані прихильники і представники влади (політичного режиму) зуміли налагодити діалог із поміркованими прихильниками та представниками опозиції, ізолювавши тим самим «жорстких» прихильників і представників влади й опозиції. У результаті вмотивовано інституційну та поведінкову консолідацію демократії, яка всіляко протистояла таким явищам, як залякування, насильство й порушення влади.

Натомість з початку XXI ст. почали простежуватись інші тенденції політичної конкуренції, зокрема відмова деяких політсил від участі у виборах, формування або реформування антисистемних (нело-

яльних і напівволярних) та антиістеблшментських партій і рухів (про які зазначено вище), які подеколи суттєво вплинули на політику, зокрема ускладнивши процеси формування урядових/владних коаліцій, апелюючи передусім не до консенсусної міжінституційної та міжпартійної конкуренції, а до інтересів слабоінтегрованого і слаборозвиненого громадянського суспільства як основного, хоча й дефектного функціонального елемента демократії. Значною мірою це зумовлено колосальною невдоволеністю громадян окремих країн Вишеградської групи функціонуванням представницької демократії та недовірою до політичних інститутів, що є умовою генерування так званої «дефектної демократії». Доповнюється це вкрай низькою політичною залученістю громадян і явкою виборців, а також незначною деліберативністю (дорадчістю) демократичних процедур, зменшенням підтримки та «дефіцитом демократії» [14] в окремих країнах регіону.

Відтак у країнах Вишеградської групи, особливо після 2010 р. (а щонайбільше – на тлі загострення європейської міграційної кризи у 2014–2015 рр.), поступово, однак поки що незмінно (принаймні станом на 2017 р.) установлюється частково антидемократичний і антигромадянський політичний дискурс, що підриває сутність, значення й довіру (особливо з боку поміркованого електорату) до представницької й ліберальної демократії (не змінюючи її інституційного оформлення), а відтак і квінтесенцію та легітимність «нормальної політики» й конструктивної політичної опозиції, означуючи їхню теоретичну та практичну «ерозію». Інкорпоровано це в тому факті, що в країнах Вишеградської групи поступово зменшується частка та впливовість соціального капіталу й залучення громадськості до обговорення політичного процесу; збільшується рівень суспільно-політичної поляризації й натомість зменшується рівень раціональності, компромісів або консенсусів у політиці [19]; ініціюється та здійснюється нормативна атака на ліберальну й представницьку демократію (причому як у формі жартів, так і цілком сплановано).

Паралелізується й унаслідковується це в тому факті, що в країнах Вишеградської групи посилюються елементи антисистемної та антиістеблшментської опозиційності, радикалізму, винятковості, мімікрії, ілліберальності й авторитаризму, ультралівого чи ультраправого радикального популізму, націоналізму та ксенофобії тощо. Відтак суттєво деконструктивізуються відносини політичної влади та політичної опозиції, адже, з одного боку, популізм та антиістеблшмент в опозиції (і проти влади) може слугувати позитивною силою для ліберальної демократії, викриваючи корупцію й інші чутливі системні проблеми; з другого боку, популізм та антиістеблшмент в уряді (і проти опозиції) може бути проблемою ліберальної демократії, розмиваючи свободу преси, автономність судо-

вої системи, захист громадянських свобод і вільну виборчу систему [19], тим самим відкриваючи простір для політичної ворожнечі й поляризації та поваги до персоналістського авторитету.

Сумарно це засвідчує, що в умовах демократичного політичного режиму, який упродовж 1989–2017 рр. здебільшого притаманний для країн Вишеградської групи, антиістеблішмент і популізм політичної опозиції й політичної конкуренції порушують демократичний дискурс дискурсом недемократичності. Зокрема, з такими компонентами, як: а) напівсистемний дискурс, що окреслюється висловлюваннями й діями, які підтримують підтримку, легітимність і довіру до демократичних (політичних і соціальних) інститутів, передусім у рамках системи стримувань, балансів і противаг, уповноваженості політичної опозиції, впливовості результатів виборів тощо; б) дискурс довіри та страху, що визначається емоційними (але не завжди фактичними) зверненнями, покликаними викликати побоювання економічної незахищеності, злочинності, тероризму; в) дискурс нетерпимості, що створює апеляції, які підтримують політичний плюралізм і повагу до прав меншин [19]; г) дискурс поляризації, що створює семантичні конструкції та обрамлення, які розділяють світ політики й міжпартійної конкуренції на «своїх» і «чужих», «друзів» і «ворогів», зумовлюючи дестабілізуючі відцентрові тенденції та дераціоналізуючу політичну боротьбу, а відтак й «ерозію» демократії [6].

У підсумку, як зауважує З. Енїеді [6], це демонструє, що ризик консолідації демократії й конструктивізації політичної опозиції, а натомість запоруку її частковому перетворенню/зміщенню до антисистемності/антиістеблішменту в країнах Вишеградської групи становлять такі процеси та їх комбінації: апелювання й використання партіями популістських стратегій; надмірна поляризація й відцентрова спрямованість міжпартійної конкуренції; надмірна інерція міжпартійної конкуренції та загалом партійної системи; рідше – недостатня інституціоналізованість і надмірна фрагментованість конфігурацій партійної політики.

Висновки. Перераховані процеси й атрибути міжпартійної конкуренції в умовах популістської поляризації у країнах Вишеградської групи доволі часто призводять до своєрідного деконструктивістського «радикального перемикавання ролей», коли колишні урядові партії не стають просто членами конструктивної опозиції, а натомість значною мірою – антиістеблішментськими напівволяльними партіями. У результаті цього політична опозиція ймовірно втрачає свій формалізований вплив на формування і здійснення політики, бо, з одного боку, опозиція радикалізується й позиціонується якщо не цілком антисистемною, то принаймні антиістеблішментською, прагматичною й напівло-

яльною, а з іншого боку, влада/уряд, відповідаючи «жорсткості» опозиції, трактує її як «невдачу» й навіть свого «публічного ворога».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Abedi A. *Anti-Political Establishment Parties: a Comparative analysis*. London: Routledge, 2004. 204 p.
2. Abedi A. Challenges to established parties: The effects of party system features on the electoral fortunes of anti-political-establishment parties. *European Journal of Political Research*. 2002. Vol. 41. P. 551–583.
3. Barr R. Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics. *Party Politics*. 2009. Vol. 15. No. 1. P. 29–48.
4. Cordell K., Jajecznik K. *The Transformation of Nationalism in Central and Eastern Europe: Ideas and Structures*. Warsaw, 2015. 214 p.
5. Dennison S., Pardijs D. The World According to Europe's Insurgent Parties: Putin, Migration and People Power. *European Council on Foreign Relations (ECFR)*, 2016. 40 p.
6. Enyedi Z. Paternalist populism and illiberal elitism in Central Europe. *Journal of Political Ideologies*. 2016. Vol. 21. No1. P. 9–25.
7. Hanley S., Sikk A. *The Rise of Liberal Populism in Central and Eastern Europe? Using QCA to understand the Emergence of Anti-Establishment Reform Parties* Paper prepared for ECPR Joint Sessions of Workshops, Reykjavik. 25–27 August 2011. 33 p.
8. Hloušek V., Kopeček L. Different ways of institutionalizing entrepreneurial parties : Czech Public Affairs party and ANO. 24th World Congress of Political Science. Poznan: IPSA. 23–28 July 2016. 28 p.
9. Ignazi P. The Intellectual Basis of Right-Wing Anti-Partyism. *European Journal of Political Research*. 1996. Vol. 29. No 3. P. 279–296.
10. Kenney C. Outsider and Anti-Party Politicians in Power : New Conceptual Strategies and Empirical Evidence from Peru. *Party Politics*. 1998. Vol. 4. No 1. P. 57–75.
11. Luhmann N. *Theorie politischer Opposition*. *Zeitschrift für Politik*. 1989. Vol. 36. No 1. P. 13–26.
12. Mudde C. The paradox of the anti-party party : Insights from the extreme right. *Party Politics*. 1996. Vol. 2. No 2. P. 265–276.
13. Nedelcu H. *Disturbing The Peace: A Typology of European Antiestablishment Political Parties in The 21st Century*. Presented at the ECSA 10th Biennial Conference «Europe and Peace». 8–10 May 2014. 31 sp.
14. Pop-Eleches G. *Communist Development and the Post-Communist Democratic Deficit*. Beissinger M. *Historical Legacies of Communism in Russia and Eastern Europe* / M. Beissinger, S. Kotkin. New York: Cambridge University Press, 2014. P. 28–51.
15. Prokešová A. *Explaining Electoral Success of Anti-Establishment Parties: The Case of ANO 2011*. Brno, 2016. 98 p.
16. Scarrow S. *Politicians Against Parties: Anti-Party Arguments as Weapons for Change in Germany*. *European Journal of Political Research*. 1996. Vol. 29. No 3. P. 297–317.
17. Schedler A. *Anti-political-establishment parties*. *Party Politics*. 1996. Vol. 2. No 3. P. 291–312.

18. Szczerbiak A. An anti-establishment backlash that shook up the party system? The October 2015 Polish parliamentary election. SEI Working Paper. 2016. No 140. 37 p.

19. Thorlakson L., Lugosi N. Anti-Democratic Discourse : Meaning and Measurement. Paper for

the workshop «Political Incivility in Parliament, Party Competition and Political Communication», ECPR Joint Sessions of Workshops. Nottingham, April 2017. 30 p.

20. Ucen P. Parties, Populism, and Anti-Establishment Politics in East Central Europe. SAIS Review. 2007. Vol. 27. No 1. P. 49–62.

The Phenomenon of Anti-Establishment Parties as a Pragmatic Semi-Loyal Opposition in the Countries of the Visegrad Group

Koltsov Vitalii Mykhailovych

PhD in Political Science,
 Doctoral Student at the Department
 of Political Science and Law
 of State Institution «South Ukrainian
 National Pedagogical University
 named after K.D. Ushynsky»
 Staroportofrankivska str., 26,
 Odesa, Ukraine

The political practice of the countries of the Visegrad Group, i.e. Poland, Slovakia, Hungary and the Czech Republic, during the period of 1989–2017 confirms that the implementation of the political process and inter-institutional relations is carried out on the basis of a constructive dialogue between political authorities/governments and systemic political/parliamentary opposition. At the same time, the region does not have comprehensive and reliable mechanism for rejecting the influence and popularity of extremist organizations, which to varying degrees form the phenomenon of anti-system opposition and hence a threat to a democratic political regime. In this context, however, it is noteworthy that, in order to be interpreted as an anti-system opposition, political organization (party or movement) should not resist to all (without exception) the attributes of a corresponding (democratic) political system, but at least to one of them. This means that any anti-system political party or movement or, in general, anti-system opposition may turn into (or immediately be formed) a pragmatic political organization and a pragmatic opposition – partly systemic and partly anti-systemic. In this case, they should be treated as forces that support a political agenda within a current democratic political system, but at the same time retain their structure of values, which gives them an ideological and relational identity. Therefore, this largely, especially in the countries of the Visegrad Group, expedites the practicality of studying the phenomenon of a pragmatic semi-loyal political opposition, which is often implemented through the prism of the so-called anti-establishment parties that are at the junction of systemacy and anti-systemacy.

This means that the proposed study aims to a detailed analysis and explanation of the phenomenon, attributes, ideological positioning and consequences of anti-establishment parties as a direct manifestation of pragmatic semi-loyal opposition in the countries of the Visegrad Group. Therefore, the article is dedicated to analysing the phenomenon of a pragmatic semi-loyal political opposition in the region, which is most often realized through the prism of so-called «anti-establishment parties», which are located at the junction of the political system and antisystem. The author identified the key synonyms, attributes, examples, factors of the formation, types and strategies of anti-establishment parties in the countries of the region, as well as their influence on the outline of such political parties as the examples of a pragmatic and semi-loyal opposition. It was recorded that anti-establishment parties and pragmatic political opposition substantially defect and deconstruct the democracies of the countries of the Visegrad Group.

Key words: anti-establishment parties, opposition, pragmatic opposition, semi-loyal opposition, the countries of the Visegrad group.

Сучасний стан та ефективність взаємодії інститутів громадянського суспільства в Україні

УДК 323.75

DOI [https://doi.org/](https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-54-60)

10.24195/2414-9616-2018-1-54-60

Лясота Аліна Євгенівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
вул. Наукова, 13, Дніпро, Україна

Стаття присвячена актуальній проблемі інституційної взаємодії громадянського суспільства й органів державної влади в сучасній Україні. Автор має на меті проаналізувати сучасний стан, акцентуючи увагу на відповідних засобах та інструментах впливу на ефективність взаємодії інститутів громадянського суспільства й держави. Використання структурно-функціонального аналізу та системного методу як основних у дослідженні дало змогу дійти висновку, що в чинному в Україні механізмі залучення інститутів громадянського суспільства до процесу прийняття політичних рішень наявні різноманітні структурні й функціональні недоліки. Результатом роботи є практичні рекомендації щодо усунення цих перешкод і вдосконалення комунікації громадянського суспільства та держави.

Ключові слова: громадянське суспільство, інституційна взаємодія, органи державної влади.

Вступ. Громадянське суспільство – це соціокультурне поле, в рамках якого здійснюється реалізація універсальних прав і свобод людини – соціальної, економічної, політичної, правової, культурної, що забезпечують активну позицію громадянина. Метою громадянського суспільства є сфера соціальної інтеракції, взаємодія, взаємовплив, установлення міжособистісних відносин, добровільні об'єднання громадян, соціальні рухи, які здійснюються за допомогою комунікації. Взаємовигідне партнерство між державою та елементами громадянського суспільства можливе лише за умови паритетного діалогу, тому вкрай актуальним є питання винаходження новітніх засобів комунікації і відповідної інтеракції.

Мета та завдання. Дослідження сучасного стану громадянського суспільства України й відповідних засобів та інструментів впливу на ефективність інституційної взаємодії громадянського суспільства й держави.

Методи дослідження. Використання структурно-функціонального аналізу та системного методу як основних у дослідженні дало змогу розглянути сам механізм залучення інститутів громадянського суспільства до процесу прийняття політичних рішень органів державної влади.

Результати. У дискурсі цієї проблеми варто звернути увагу на визначальні для ідентифікації правосуб'єктності інститутів громадянського суспільства їхні правові форми діяльності в Україні. Так, особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. Забезпечення адекватного рівня взаємодії між державою та громадянським суспільством є нарізним і необхідним складником політичної модернізації й демократизації України, що є прямим шляхом до досягнення суспільної стабільності в майбутньому [11, с. 134].

У сучасній Україні ця взаємодія відбувається в таких правових формах: участь у розробленні та

обговоренні проектів нормативно-правових актів, залучення інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг, здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади, проведення органами державної влади моніторингу й аналізу громадської думки тощо [1, с. 7].

У нашій державі на цей момент серед найбільш вагомих програм варто зазначити Національну концепцію розвитку громадянського суспільства в Україні, яка розроблена Інститутом місцевої демократії ще в 2004–2005 рр. У 2005 р. Центр політико-правових реформ розробив Концепцію взаємодії держави і громадянського суспільства. У 2005 і 2006 рр. Український незалежний центр політичних досліджень, Мережа громадських організацій ОПОРА, Центр політико-правових реформ, Інститут громадянського суспільства, Українська Гельсінська спілка з прав людини, Інститут успішних громад, Міжнародний центр перспективних досліджень розробили доктрину громадянського суспільства [7, с. 15]. Проблема формування й розвитку інституту громадянськості зумовлена потребами практики. Така глобальна тенденція, як демократизація суспільних процесів, поступово, але невідворотно охоплює собою все більш помітне масив народів і країн світу, розгортається на території України все з більшою активністю й перспективою. Для України вирішення проблеми взаємодії суспільства і держави постає як складник визначення загальної перспективи суспільного розвитку. Необхідно відзначити, що головною проблемою у сфері розвитку інституту громадянськості є низька активність неурядових організацій і нездатність реально впливати на ситуацію в регіоні та країні. Однак коло причин набагато ширше, поряд із зазначеними це відсутність достатніх коштів для їхньої діяльності, слабкість організаційного управління, невідповідний професійний рівень членів організацій, відсутність широкої інформації про їхню діяльність, фінансові

зловживання керівного складу цих об'єднань, їх залежність від одного джерела надходжень (держави, підприємства, спонсора, міжнародного донорського агентства), відсутність підтримки їхньої діяльності з боку населення, неготовність суспільства до широкого поля діяльності цих об'єднань [9, с. 9].

Певні зрушення в розвитку громадянського суспільства почалися ще період 2004–2005 рр. Українське суспільство після Помаранчевої революції зробило висновок про необхідність відходу від патерналістської моделі. Частина активістів отримали політичні посади, а деякі громадські групи та партії, прагнучи до кардинальних змін у політиці, почали власну розбудову на основі міжнародного досвіду. Виникло також загальне почуття зацікавленості в політичному житті. Однак після Революції Гідності з'явилися серйозні загрози, пов'язані з політичною нестабільністю країни, соціально-економічною кризою, а також відсутністю механізмів оперативної й ефективної взаємодії між суспільством і владою. На думку експертів, у налагодженні таких механізмів ключову роль має відігравати громадське саме суспільство [4, с. 37].

У взаємовідносинах держави з інститутами громадянського суспільства можна виділити два основні види взаємодії – співробітництва й панування, хоча досить часто в реальності використовуються комбінації цих типів стосунків. Відповідно до свого призначення, держава виконує певні функції, охоплює основні напрями діяльності, через які реалізується соціальне призначення держави – забезпечення прав і свобод усіх громадян загалом і кожного зокрема. Усе це дає змогу розглядати державу як всеохопний, універсальний елемент політичної системи суспільства. Держава має відповідні механізми, за допомогою яких організовує комплекс відповідних установ і забезпечує виконання своїх функцій.

Варто відзначити, що для забезпечення ефективної взаємодії громадянського суспільства та державних владних структур необхідна наявність відповідних інститутів і норм. По-перше, мова йде про наявність безпосередньої інституційної основи такої співпраці, а саме відповідних діючих структур-посередників (наприклад, такими посередниками можуть бути різноманітні громадські ради) у державному механізмі. По-друге, важливим фактором є нормативна база, що передбачає правову оформленість участі громадянського суспільства та його інститутів у суспільно-політичних процесах. По-третє, дуже важливу роль відіграють соціально-психологічні та культурні передумови, а саме відповідна суспільна свідомість та утвердження демократичних ідеалів.

У сучасних умовах взаємодія між державою і громадянським суспільством реалізується за допомогою відповідних засобів та інструментів:

- створення й подальша робота громадських рад при державних структурах, а саме міністерствах,

окремих відомствах, силових і безпекових структурах (зазвичай цей метод характерний для співпраці між державою та громадськими об'єднаннями);

- складення угод між державою, з одного боку, та інститутами громадянського суспільства – з іншого;

- реалізація спільних управлінських, дослідницьких, інформаційно-аналітичних та інших соціально значимих проектів. Приклад: розроблення і практичне втілення Міністерством інформаційної політики й волонтерами проектів «Інформаційні війська» (i-army.org) та «Інформаційний щит»;

- проведення спільних наукових і просвітницьких заходів, а саме конференцій, семінарів, круглих столів, присвячених питанням інформаційної безпеки із залученням представників державних органів і громадськості;

- громадські слухання, консультації та реалізація громадських ініціатив [4, с. 104].

Серед напрямів впливу інститутів громадянського суспільства на державну соціальну політику виділяють такі:

- безпосередній вплив – розв'язання актуальних проблемних питань, які не можуть бути вирішені державою;

- консультативний – спрямування державної політики в конструктивне русло, пошук шляхів артикуляції інтересів і проблем недостатньо репрезентованих груп через переговори з владними структурами;

- інноваційний – розроблення та демонстрація нових шляхів вирішення проблем;

- наглядовий – контроль за правильним виконанням державної політики [3, с. 320].

Взаємодія держави з громадянським суспільством повинна бути спрямована на посилення процесу демократизації органів влади, розвиток і зміцнення інститутів громадянського суспільства, посилення їхнього зв'язку, є вираженням бажання органів влади і громадянського суспільства налагодити співробітництво з метою подальшого вдосконалення й розвитку партнерських відносин.

Разом із тим варто відзначити, що натеper українські реалії свідчать про те, що в чинному механізмі залучення інститутів громадянського суспільства до процесу прийняття політичних рішень наявні різноманітні структурні та функціональні недоліки, а саме:

1. Недосконалість і недовірливість законодавчої основи взаємодії громадянського суспільства та держави. Велика кількість так званих «білих плям» в українському законодавстві, небажання суб'єктів (як державних, так і недержавних) дотримуватись чинних правил і норм, низький рівень правової культури – це далеко не повний перелік проблем нормативно-правової сфери, які стоять на заваді ефективній взаємодії між суспільством і владою.

2. Низька ефективність і занадто формалізо-

ваний характер роботи громадських рад. Сучасна вітчизняна політико-управлінська практика свідчить про ілюзорний і дорадчий характер функціонування громадських рад. На практиці на ці структури покладаються суто консультативні функції, реального впливу на процес розроблення та прийняття політичних рішень вони не мають.

3. Відмежованість державного апарату від суспільства. Ще однією проблемою тут є ізоляваність державних структур від громадськості. Часто управлінські/організаційні/законотворчі процеси є закритими від зовнішніх впливів і не спираються на інтереси українського соціуму.

4. Загальний скептицизм населення щодо можливості реального впливу на процес прийняття політичних рішень. Відсутність суттєвих змін у процесі українського державотворення після численних масових акцій протесту («Помаранчева революція», «Вставай, Україно!»), а особливо після «Революції Гідності»/Євромайдану спричинило появу скептичних настроїв в українському суспільстві щодо можливості достатнього впливу на процес прийняття політичних рішень в Україні, тим більше в секторі національної безпеки.

5. Відсутність дієвого механізму циркуляції політичних еліт. Сучасний український політикум характеризується відсутністю ефективних процесів оновлення політичної еліти. Це часто призводить до монополізації влади окремими політичними групами, а отже, якоюсь мірою є причиною попередніх проблем.

Водночас, незважаючи на певні досягнення в напрямі демократизації української політичної системи, існують і серйозні загрози: «локалізація», чи «регіоналізація», суспільного життя проявляється в зростанні активності органів регіональної й місцевої влади для розширення участі громадян у прийнятті рішень, котрі зачіпають їхні інтереси. Таке «розмивання» суверенітету не може не позначитися на функціонуванні демократії та її інститутів, для якої національна держава була опорою більше ніж двісті років. З одного боку, інтернаціоналізація економічного й політичного життя унеможливило ефективне демократичне управління в межах окремої держави. З іншого боку, зростає розчарування громадян у можливостях традиційних демократичних систем, котрі не забезпечують необхідне представництво та захист інтересів місцевих колективів у масштабі держави» [3, с. 37].

Одним із песимістичних показників, що характеризує політичну залученість українців у соціально-економічні процеси в країні, є надзвичайно низький рівень обізнаності з ключовими правовими документами, що регулюють життя громадян, а також наявність лише часткового уявлення про чинну політичну систему.

Лише кожен десятий громадянин повністю знайомий з текстом Конституції, майже половина

(49%) громадян знають, що в Україні діє парламентсько-президентська форма державного правління. 20% опитаних вважають, що в країні діє президентсько-парламентська модель. 25% відповіли, що не знають. Чинну парламентсько-президентську модель вважають за найкращу для України 37% респондентів (у листопаді 2014 р. – 44%). Президентсько-парламентську модель вважають найкращою 16% (у листопаді 2014 р. – 17%). Інші моделі користуються меншою підтримкою: тільки 4% підтримують модель президентської республіки, 5% – парламентської республіки і 3% – диктатури. Третина опитаних не змогли відповісти (у листопаді 2014 р. – 27%) [6, с. 22–24].

Формування в Україні громадянського суспільства відбувається досить повільним і заплутаним шляхом. Причиною такого повільного розвитку є те, що значна частина суспільства просто не усвідомлює нагальну необхідність демократичних реформ, а інша значна частина тяжіє до повернення тоталітарної моделі управління радянського зразка. Країни Західної Європи, на відміну від нашої держави, вже пройшли цей процес значно раніше.

Характеризуючи становище громадянського суспільства в сучасній Україні, варто зазначити, що для нашого суспільства є характерним маргіналізація громадського життя. Так, за декілька останніх років значна частина громадян узяла участь у страйках, демонстраціях. При цьому участь людей у зазначених громадських акціях пов'язана насамперед із соціальними проблемами (невиплата заробітної плати, пенсій тощо). Отже, залишається низька активність громадян у громадському житті, що негативно впливає на становлення демократичного суспільства [2].

Прогрес громадянського суспільства в Україні в сучасних умовах можливий не тільки через включення в процес суспільного розвитку всіх можливостей і потенціалу демократичної держави, а й через використання всіх досягнень сектору громадянського суспільства. Усі політичні спроби здійснити в нашій країні радикальні зміни, передусім проводити реформи в економіці й соціальній сфері, будуть марними без урахування людського фактора і ступеня розвитку громадянського суспільства та його інститутів.

У Конституції й Законі України «Про місцеве самоврядування», який прийнятий ще в травні 1997 р., чітко визначені і сформульовані права й обов'язки органів місцевого самоврядування. Відповідно до цього Закону, держава надає широкі права територіальним об'єднанням громадян за рішенням різноманітних місцевих завдань в інтересах населення на власну відповідальність і в рамках закону [5, с. 18].

Місцеве самоврядування – це публічна влада громадян, заснована на самоорганізації їхньої полі-

тичної активності. Місцеве самоврядування – це один із найважливіших інститутів громадянського суспільства, який забезпечує автономію громадян щодо держави.

Сутність місцевого самоврядування як виду політичної активності громадян пов'язана з тим, що місцеві проблеми краще й ефективніше вирішувати не із центру, а на місцях, за допомогою включення місцевого населення в процес самоврядування. Місцеве самоврядування – один із найважливіших складників демократичної системи управління, який функціонує шляхом висловлення влади народу на низовому рівні.

Діяльність органів місцевого самоврядування регулюється на трьох рівнях: загальнодержавному, регіональному та місцевому. Основними формами здійснення місцевого самоврядування є місцеві ради депутатів, а формами здійснення влади місцевого самоврядування – місцеві референдуми, муніципальні вибори, зборів громадян, народна правотворча ініціатива, звернення громадян до органів місцевого самоврядування, територіальне громадське самоврядування тощо [10, с. 159]. Інститут місцевого самоврядування закріплює за громадянами права на індивідуальні й колективні звернення до органів місцевого самоврядування та певних посадових осіб, які зобов'язані дати відповідь у місячний термін.

Місцеве самоврядування як важливий інститут громадянського суспільства, що виражає та захищає права й соціальні запити громадян на місцевому рівні, розвивається в Україні недостатньою мірою й навіть зазнає суттєвих викривлень останніми роками. Така ситуація призводить до ослаблення ініціативи громадян і формування повноцінного громадянського суспільства.

Весь світовий досвід переконливо свідчить, що саме місцеве самоврядування створює ті самі сприятливі умови для зближення влади та населення, функціонування чинної системи управління, яка б урахувала всі місцеві умови, специфіку та особливості. Для здійснення своїх повноважень органи місцевого самоврядування повинні виконувати такі основні функції:

- захищати населення від невиправданого тиску з боку центральних органів влади;
- активізувати населення з тим, щоб воно брало безпосередню участь у вирішенні місцевих питань, місцевих проблем тощо.

Безперечним є той факт, що формування в Україні сучасної та ефективно діючої системи місцевого самоврядування стає одним із найважливіших факторів побудови правової, демократичної держави. Водночас розвиток громадянського суспільства і його взаємодія з правовою, демократичною державою багато в чому буде залежати від оптимального співвідношення центральних органів виконавчої влади та роботи органів місцевого самоврядування.

Для України позитивним буде досвід європейських країн у сфері розвитку інститутів громадянського суспільства, а також щодо зміцнення довіри до уряду. У Віденській декларації про зміцнення довіри до уряду його учасники розробили низку рекомендацій щодо шляхів зміцнення довіри до державних органів: забезпечення легітимності уряду; встановлення пріоритетів у наданні послуг і забезпеченні доступу до них; підвищення прозорості й підзвітності з метою боротьби з корупцією; розширення доступу до інформаційно-комунікаційних технологій; підтримка ефективного залучення громадянського суспільства; заохочення конструктивної зацікавленості вільних засобів масової інформації; створення умов для розвитку партнерських зв'язків між державним, неурядовим і приватним секторами. Ці рекомендації ще раз підтвердили ті головні принципи й методи, яких варто дотримуватися в процесі зміцнення довіри. Вони також продемонстрували зростаюче розуміння всіма провідними міжнародними організаціями необхідності та механізмів подолання дефіциту довіри між громадянами й урядами, а також їхню політичну синергію [8, с. 259–260].

Отже, аналіз європейського досвіду у сфері становлення й розвитку громадянського суспільства чітко демонструє нам, що інститути громадянського суспільства є безпосереднім засобом самовираження індивідів, їх самоорганізації та самостійної реалізації ними своїх інтересів, вирішення значної частини суспільно важливих питань, полегшуючи виконання державою її функцій, а також виступаючи гарантом непорушності особистих прав громадян, даючи їм можливість захищати свої інтереси і права. Громадянське суспільство у країнах Західної Європи перебуває на значно вищому щаблі розвитку, ніж в Україні, тому держава має здійснювати процес його створення шляхом поєднання українського та європейського досвіду.

На наш погляд, громадянське суспільство в Україні має перспективи помітного і свідомого розвитку, що виявляється, як уже зазначалось, в акціях і протестах, починаючи зі здобуття незалежності України, але більш зрівноважене та чітке уявлення й бажання змінити наявний стан речей на краще починається лише з 2004 року, після чого лише поглиблюється. Сьогодні громадяни, які мають активну політичну позицію, свідомо висувують свої вимоги до державних структур, виступають проти необдуманих дій владних органів, активно відстоюючи свої інтереси й нагальні потреби. Прогнозовано розбудова громадянського суспільства в Україні буде орієнтуватися на європейські демократичні стандарти.

Висновки. З усього вищезазначеного можна зробити такі висновки. Незважаючи на те що Україна й по сьогоднішній день вважається досить молодою державою, вона вже пройшла

великий шлях від здобуття незалежності до побудови нового державного устрою, а також такого громадянського суспільства, що досить повільно розвивається, але існує. Протягом багатьох років країна повільно формувала умови для створення взаємодії та підтримання діалогу між державою й населенням. Але, окрім прийняття законів, що регулюють цю взаємодію, на процес формування цього діалогу з громадськістю впливала низка інших факторів. Одним із факторів уповільнення розвитку й роботи інститутів громадянського суспільства довгий час була не тільки недосконалість правова та нормативна база держави, а й досить мала активність серед населення: проблема полягала в відсутності самої культури самоорганізації та здатності вмільо артикулювати свою інтереси й захищати свою свободи перед державою та владою. Перші значні зрушення в цьому питанні відзначаються саме в період 2004–2005 років, який безпосередньо пов'язаний із подіями, які увійшли в історію під назвою «Помаранчева революція». Дійсно, на той час відзначалося різке зростання політичної активності різних громад, організацій і рухів, що змогли об'єднатись з метою донесення до владних структур власних думок, інтересів і вимог. Після цього процес формування громадянського суспільства в Україні значно пришвидшився. Громадські діячі, представники організацій і рухів отримали можливість стати безпосередніми учасниками політичного процесу, багато партій, які так само є інститутами громадянського суспільства, також почали процес перетворення, в основі їхньої діяльності почалась тенденція відображення інтересів тих чи інших соціальних груп тощо. Однак навіть тоді процес розвитку та організації інститутів громадянського суспільства не відзначався якісними і швидкими перетвореннями. Безперечно, бурхливе зростання кількості різноманітних громадянських організацій, партій і рухів ще не означає розвинення самосвідомості суспільства і громадськості, а отже, і не підвищує якості самого громадянського суспільства. Протягом усього часу існування незалежної держави відбувався і процес створення незалежних засобів масової інформації, які покликані для того, щоб бути одним із основних засобів артикуляція громадських інтересів. Україна зіштовхнулася з проблемою нестачі матеріальної й духовної свободи ЗМІ від своїх джерел фінансування, що певним чином відобразилось і на сутності діяльності цього інституту громадянського суспільства не найкращим чином.

Підсумовуючи, необхідно констатувати, що між громадянським суспільством та органами державної влади немає надійних механізмів взаємодії. Комунікація перебуває в зародковому стані навіть зараз і потребує системного вдосконалення.

Справді демократичні перетворення ще тільки розпочалися, адже громадянське суспільство нещодавно вступило у фазу самоусвідомлення. Однак варто відзначити, що нові виклики, перед якими зараз постала наша держава, спричинили бурхливий розвиток та активізацію громадянського сектору. Отже, Україна має певні оптимістичні прогнози щодо розвитку й ефективного функціонування громадських інституцій і реалізації впливу населення на державну політику.

Політична участь громадян України на цьому етапі може бути охарактеризовано як стан своєрідного «пробудження» громадянського суспільства, що будується на об'єднанні окремих громадян у невеликі, але ефективно діючі колективи, здатні до швидкого приєднання нових учасників і реалізації свої цілей. Разом із тим до сих пір не вирішеною залишається доволі суттєва проблема, яка може здійснювати вплив на перспективи розбудови інститутів громадянського суспільства й надалі середній рівень обізнаності окремих громадян у політичних реаліях, рівень політичної культури залишається досить низьким, що найближчим часом буде головним стримувальним фактором для розширення політичної участі громадськості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бутирська Т. Оптимізація взаємодії державної влади і громадянського суспільства (управлінський аспект): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 / Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса, 2004. 20 с.
2. Гаджиев К.С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования. *Вопр. философии*. 1991. № 7. С. 19–20.
3. Головка А.А. Взаємодія громадянського суспільства та держави в умовах сучасних інформаційних викликів. *Гілея: науковий вісник*. 2016. № 111. С. 319–321. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_1182.
4. Головка А.А. Громадянське суспільство як суб'єкт забезпечення інформаційної безпеки України. Україна в процесах глобального інформаційного обміну (м. Львів, 26–27 травня 2016 р.). Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2016. С. 103–105.
5. Про місцеве самоврядування: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
6. Зміни до конституції та конституційний процес очима громадян. Конституційний процес в Україні: нові реалії, нові виклики, нові підходи: інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу «Конституційний процес в Україні: відповідь на нові виклики чи повторення старих помилок?» 9 липня 2015 р. Київ: Центр Разумкова, 2015. С. 22–32.
7. Лацуба М., Бойко Т. Уряд формує політику сприяння розвитку громадянського суспільства України. *Громадянське суспільство*. 2008. № 1 (3). С. 13–20.

8. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. Київ: Фенікс, 2012. 336 с.

9. Пащенко В.І. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства: методологія дослідження та стан в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 2005. С. 16.

10. Співак Д.П. Форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства (політико-правовий аналіз). Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія «Політологія». Севастополь, 2011. № 123. С. 158–161.

11. Чумаков Д.Д. Проблема розвитку громадянського суспільства в Україні в контексті його взаємодії з інститутом держави. Грані. 2014. № 6. С. 131–135.

REFERENCES:

1. Butyrskaya T. Optymizatsiya vzayemodii derzhavnoi vlady i gromadjanskogo suspilstva (upravlinskiy aspekt): Avto-ref. dys. kand. nauk z derzh. upr.: 25.00.02 / Odes. rehion, in-t derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Odesa, 2004. 20 s.

2. Gadzhiev K.S. Kontseptciya grazhdanskogo obshchestva: idejnye istoki i osnovnye vehi formirovaniya. Vopr. filosofii. 1991. № 7. С. 19–20.

3. Golovka A.A. Vzajemodija gromadjanskogo suspilstva ta derzhavy v umovah suchasnyh informatsiynih vyklykiv. Gileja: naukovyj visnyk. 2016. № 111. С. 319–321 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2016_I_1182.

4. Golovka A.A. Gromadyanske suspilstvo yak sub'yekt zabezpechennya informatsiynoyi bezpeky Ukrainy.

Ukraina v procesah globalnogo informatciynogo obminu (m. Lviv, 26–27 travnya 2016 p.). Lviv: Natsional'nyy universytet «Lvivska politehnika», 2016. S. 103–105.

5. Zakon «Pro misceve samovriaduvannya». Vidomosti Verhovnoji Rady Ukrainy. 1997. № 24. St. 170.

6. Zminy do konstytutcii ta konstytutciyniy proces ochima gromadjan / Konstytutciyniy proces v Ukraini: novi realii, novi vyklyky, novi pidhody: Informacijno-analitychni materialy do Kruglogo stolu «Konstytutciyniy proces v Ukraini: vidpovid na novi vyklyky chi povtorennja staryh pomylok?» 9 lyprnja 2015 r. Kyiv: Centr Razumkova, 2015. S. 22–32.

7. Lacyba M., Boiko T. Uryad formue polityku spryannja rozvytku gromadjanskogo suspilstva Ukrainy. Gromadjanske suspilstvo. 2008. № 1 (3). S. 13–20.

8. Nacionalni ta mizhnarodni mehanizmy finansuvannya gromadjanskogo suspilstva. Mizhnarodni zahody zmicnennja dovery mizh derzhavoju ta gromadjanskym suspilstvom. K.: Feniks, 2012. 336 s.

9. Pashchenko V.I. Neuryadovi orhanizatsiyi jak instytut gromadyanskogo suspilstva: metodologiya doslidzhennja ta stan v Ukraini: avto-ref. dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.02 / NAN Ukrayiny. In-t polit. i etnonats. doslidzh. K., 2005. S. 16.

10. Spivak D.P. Formy vzayemodii derzhavy ta instytutiv gromadjanskogo suspilstva (polityko-pravovy analiz). Visnyk SevNTU: zb. nauk. pr. Serija: Politologija. Sevastopol', 2011. № 123. С. 158–161.

11. Chumakov D.D. Problema rozvytku gromadjanskogo suspilstva v Ukraini v konteksti jogo vzayemodii z instytutom derzhavy. Grani. 2014. № 6. S. 131–135.

Current state and efficiency of interaction of civil society institutes in Ukraine

Liasota Alina Yevhenivna

Ph.D in Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Science
of Oles Honchar
Dniprovsk National University
Naukova str., 13, Dnipro, Ukraine

The article is devoted to the actual problem of institutional interaction of civil society and state authorities in modern Ukraine. The author aims to analyze the current state, focusing on the appropriate means and tools for influencing the effectiveness of the interaction of civil society and state institutions.

The use of structural and functional analysis and the systematic method as the main ones in the study made it possible to conclude that the mechanism of involvement of civil society institutions in Ukraine in the process of political decision-making has various structural and functional disadvantages. The result of the work is practical recommendations for eliminating these obstacles and improving communication between civil society and the state.

Ensuring an adequate level of interaction between the state and civil society is an urgent and necessary component of Ukraine's political modernization and democratization, which is a direct way to achieve social stability in the future. Mutually beneficial partnership between the state and elements of civil society is possible only in the context of a parity dialogue; therefore, the issue of inventing the latest means of communication and the corresponding interactions is extremely relevant

The state's interaction with civil society should be aimed at strengthening the process of democratization of the authorities, developing and strengthening civil society institutions, strengthening their communication and expressing the desire of the authorities and civil society to establish cooperation with the aim of further improving and developing partnership relations.

At the same time, it should be noted that to date Ukrainian realities indicate that in the existing mechanism of involvement of civil society institutions in the process of political decision-making there are various structural and functional disadvantages.

Progress of civil society in Ukraine under current conditions is possible not only through the inclusion in the process of social development of all opportunities and potential of a democratic state, but also through the use of all achievements of the civil society sector. All political attempts to implement radical changes in our country, and above all to carry out reforms in the economy and social sphere, will be useless without taking into account the human factor and the degree of development of civil society and its institutions.

In summary, it should be noted that there are no reliable mechanisms for interaction be-

tween civil society and state authorities. Communication is embryonic even now and requires systematic improvement. Indeed, democratic transformations have just begun, because civil society has recently entered a phase of self-awareness. However, it should be noted that the new challenges faced by our state have prompted the rapid development and activation of the civil sector. Thus, Ukraine has some optimistic forecasts regarding the development and effective functioning of public institutions and the implementation of the public's influence on state policy.

Political participation of Ukrainian citizens at this stage can be characterized as a kind of "awakening" of a civil society, which is based on the association of individual citizens in small but effectively functioning groups capable of rapidly joining new members and realizing their goals. At the same time, a rather significant problem remains unresolved, which may have an impact on the prospects for the development of civil society institutions in the future: the average level of awareness of individual citizens in political realities and the level of political culture remains rather low, which in the near future will be a major deterrent to increasing political participation of the public.

Key words: *civil society, institutional interaction, state authorities.*

Ляшенко Тетяна Михайлівна

Профспілки в Україні як політичний інститут: криза чи трансформація

УДК 323.32.019.52
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-61-65>

Ляшенко Тетяна Михайлівна
доктор політичних наук,
провідний науковий співробітник
відділу теоретичних та прикладних
проблем політології
Інституту політичних
та етнопольових досліджень
імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України
вул. Генерала Алмазова, 8, Київ,
Україна

Складні завдання створення системи демократичних соціально-трудоових відносин, формування механізмів узгодження суспільних інтересів, що спроможні запобігати масштабним внутрішнім потрясінням і забезпечувати соціальний мир, визначають актуальність дослідження.

Метою дослідження є виявлення особливостей процесу розвитку профспілкового руху в Україні та його перспектив. У роботі використані такі методи: класифікаційний, ретроспективний, порівняльно-аналітичний.

Дослідження проведене на прикладі двох найбільших профспілкових організацій країни. Також розглядається загальний стан профспілкових організацій у країнах Заходу та на пострадянському просторі. Результатом є виявлення причин низької довіри до цього інституту, таких як надмірна заполітизованість, корупція й тіньова економіка.

Ключові слова: профспілки, Федерація профспілок України, Конфедерація вільних профспілок України, наймані працівники, політичні партії, корупція, масові протести, тіньова економіка.

Вступ. Профспілки як політичний інститут сучасного суспільства уособлюють риси основних політичних інститутів: партій, громадських організацій і груп інтересів. «Модель політичного статусу профспілок ґрунтується на впливі двох груп чинників: це загальний стан політичної системи українського суспільства, який усе ще має перехідний характер, а також сукупність вимог до політичного статусу профспілок у демократичному суспільстві. Стан внутрішньополітичної системи обумовлює нестійкість основних параметрів моделі оптимального політичного статусу, плинність і динамізм відносин між основними політичними акторами» [4, с. 262].

Тобто профспілки розуміються як громадська організація, покликана захищати права та інтереси найманих працівників, використовуючи всі форми й методи діяльності, включаючи й політичну функцію.

Мета та завдання. Метою статті є визначення особливостей профспілок як складника політичної системи українського суспільства, ролі професійних організацій у сфері представництва інтересів найманих працівників.

Для досягнення мети визначено такі завдання:

- установити основні функції профспілок у політичній системі сучасного суспільства;
- проаналізувати вплив політичних партій України та державних структур на діяльність профспілок;
- визначити комунікаційні засоби впливу профспілок на масову політичну свідомість електорату.

Методи дослідження. Застосовані автором методи класифікаційного аналізу, порівняльного та аналітичного дати змогу дослідити структуру, форми та вплив профспілкового руху, рівень залученості найманих робітників, а також спрогнозувати його подальший розвиток.

Результати. Сучасний профспілковий рух в Україні започатковано в жовтні 1990 р., коли на I з'їзді профспілок утворено Федерацію профспілок України, яка стала правонаступницею Української республіканської ради профспілок. Декларацію про заснування Федерації підписали 25 республіканських галузевих профспілок і 24 регіональних профоб'єднань.

Федерація профспілок України (далі – ФПУ), яка нині домінує на просторі організованої робочої сили, спираючись на свій радянський досвід, підтримує тісні зв'язки з роботодавцями. Це створює серйозні труднощі для організації та діяльності незалежних профспілок. Наприклад, у 2009 р. ФПУ намагалася провести закон, хоча й безуспішно, який би серйозно обмежив повноваження Конфедерації вільних профспілок України (далі – КВПУ) – найбільшої незалежної організації працівників, що представляють сферу медицини, освіти, видобування корисних копалин, транспорту тощо.

КВПУ створена 23 грудня 1998 р., з листопада 2003 р. – член Міжнародної конфедерації профспілок. 26 квітня 2012 р. Національна служба посередництва і примирення своїм рішенням № 015/12-00-П визнала Конфедерацію вільних профспілок України репрезентативною. Проте, незважаючи на найбільшу динаміку зростання кількості членів, ця організація все ще є відносно невеликою.

У більшості країн Західної Європи профспілки підтримують контакти із соціал-демократичними та соціалістичними партіями, внаслідок перемоги останніх на виборах удається закріпити в законодавстві багато важливих соціальних надбань. Тому лобювання інтересів своїх членів в органах державної влади є звичайною світовою практикою. Проте зв'язок профспілок з великим бізнесом завжди розцінюється як прояв корупції.

Сьогодні в Україні політичні уподобання стають на заваді реалізації природних функцій профспілок. Політична заангажованість викликає сумніви щодо того, чиї саме інтереси обстоюють профспілки – найманих працівників чи представників великого бізнесу.

Після розпаду Радянського Союзу ФПУ стала власником великої кількості майна. Так, в Укра-

їні залишилося 327 санаторіїв і профілакторіїв на суму 3,5–4 млрд дол. США. Натепер їх є 127 (на 200 млн дол. США) [2]. Така активна «фінансова діяльність» профспілок не сприяє зміцненню їхнього авторитету.

Науочно демонструють вплив профспілкових організацій на населення результати соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова в різні роки [5].

Динаміка довіри до профспілок 2006–2013 рр. і 2016 р.

Рік	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Повністю довіряю	Важко відповісти
2016	26,6	31,1	19,5	2,7	20,2
2013 березень	20,8	25,7	24,9	5,9	22,8
2012 вересень	23,6	22,3	25,4	5,9	22,9
2011 квітень	17,5	29,7	27,3	6,3	19,3
2009 березень	31,2	32	17,6	2,6	16,6
2009 жовтень	21,5	28,1	27,7	5,1	17,6
2008 грудень	5,3	27,1	24	2,5	20,9
березень	14,3	29,4	26,9	5,8	23,5
2007 березень	23,3	29,5	20,2	4,4	22,6
2006 вересень	24,2	27,6	21,6	5,1	21,6
2005 жовтень	24,4	25	21,9	4,5	24,2

Таблицю укладено за: Чи довіряєте Ви профспілкам? (динаміка, 2000–2013). URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84; Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. Результати соціологічного дослідження. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf.

Середня частка тих, хто не визначився («Важко відповісти»), становить 21,1% громадян. Наприклад, у 2016 р. більший показник мала лише новостворена патрульна служба (23,2%). Тобто, незважаючи на те що об'єднання робітників в Україні нараховують понад півторасторічну історію, українці мають доволі нечітке уявлення щодо органу, покликаного захищати їхні права.

Привертають увагу дані за 2008 та 2009 рр. Економічна криза в цей період негативно вплинула на стан соціально-трудова відносин у колективах підприємств, кількість акцій соціального протесту суттєво зросла. Наприклад, 17 жовтня 2009 р. Федерація профспілок України провела в Києві Всеукраїнську акцію протесту проти бідності з нагоди Міжнародного дня боротьби з бідністю. Кількість учасників акції протесту – близько 3,5 тис. осіб. Гасла мітингуючих: «Кожному – робоче місце!», «За роботу – гідну зарплату!», «Скажемо бідності – НІ!», «Ветеранам – гідну пенсію!»

Як видно з таблиці, відсоток повної довіри до профспілок у жовтні 2009 р. зріс вдвічі порівняно з березнем того самого року (5,1% проти 2,6%). Тобто громадяни звертають увагу на профспілки лише в разі проведення ними гучних масових акцій.

Ставлення громадян до професійних спілок формується не лише об'єктивними факторами, зумовленими загальносвітовими тенденціями, а й суто внутрішньоукраїнськими проблемами. Так, Центр Разумкова у 2013 р. провів опитування «Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер?» Думки респондентів щодо профспілок розподілилися так: усе охоплено корупцією – 18,7%, корупція досить поширена – 26,5%, трапляються окремі випадки корупції – 18,4%, корупції практично немає – 9,7%, важко відповісти – 26,8% [6].

Інший важливий фактор – тінізація економіки. Державна служба статистики України останніми роками визначає обсяги тіньової економіки в середньому від 15% до 18% ВВП. На думку міністра економіки Олександра Данилюка, рівень тіньової економіки в Україні становить близько 30%. Проте й ці дані значно відрізняються від даних науковців і міжнародних організацій. Директор економічних програм Центру Разумкова Василь Юрчишин зазначає: «Я думаю, що 30% – це такий рівень, до якого Україна, можливо, підійде, якщо в нас хоч якийсь час протримається більш-менш стабільна ситуація. Я думаю, що зараз офіційна тіньова економіка

десь на рівні 50 на 50» [1]. Відповідно до досліджень Ю. Харазішвілі, проведених із використанням функцій сукупного попиту й пропозиції, рівень тінзації економіки України коливається в діапазоні від 30% до 40% ВВП. Згідно з розрахунками австрійського економіста Ф. Шнайдера, рівень тіньової економіки в Україні становить 52,8% від офіційного ВВП. Саме цей показник широко використовується в міжнародних порівняннях [3].

За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%. За даними Інституту економіки і прогнозування, у 2012 р. частка працюючих у тіні становить 16,61% від усіх працюючих. За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн українців. За січень-жовтень 2013 р. співробітники Міністерства доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями.

Разом із тим специфікою тінзації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які передбачають часткову виплату заробітної плати «у конвертах». За підрахунками профспілок, обсяг тіньової зарплати в Україні становить орієнтовано 200 млрд грн, а за оцінками податківців – 170 млрд грн щорічно [3].

Залучення найманих працівників у сферу тіньової економіки ускладнює захист їхніх соціально-економічних прав, унеможливує розв'язання соціальних проблем у майбутньому. До того ж тіньова економіка призводить до такого явища, як «легальне ухилення від сплати соціальних внесків» [10], що завдає шкоду як економіці України загалом, так і в подальшому й безпосередньо

найманим працівникам. Детінізація економіки може позитивно вплинути на збільшення та зміцнення профспілкових рядів, а це, у свою чергу, дасть профспілкам змогу захищати трудові права більш широкого кола людей, поліпшити якість їхнього захисту, рівень їхніх соціальних гарантій.

На суто суб'єктивний фактор, що впливає на невисоку популярність профспілок серед українських громадян, указує О. Тупиця: «Етноментальний вимір політичної ідентифікації українського населення також певним чином детермінує перспективи політичного впливу профспілок і підвищення їх статусу в політичній системі. Тяжіння українців до родинних кланових зв'язків і територіальної колективної ідентичності істотно стримує солідарність і підтримку профспілок з боку широких верств трудящих» [6, с. 266].

У результаті бачимо, що нині йдеться про сталу тенденцію до зменшення кількості первинних профспілкових організацій і профспілкового членства.

Ситуація зі скороченням кількості профспілок характерна не лише для України. Відігравши чималу й визначальну роль у розвитку цивілізованого ринку робочої сили, профспілки в розвинених країнах світу в міру становлення соціальної економіки поступово втрачають свою визначну роль. Життя довело, що чим багатша країна, тим вищого рівня добробуту вона досягла, тим спокійніші в ній відносини на ринку праці, тим менш гострою стає боротьба праці й капіталу, не такими частими й коротшими страйки.

Так, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку, кількість членів профспілок від загальної кількості найманих працівників у різних країнах становить таке [7].

Показники кількості членів профспілок у різних країнах світу

Країна	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Австрія	34,9	33,9	31,6	30,5	29,7	29,4	29,0	28,4	28,0	27,8	-
Велика Британія	9,0	28,6	28,2	28,1	27,3	27,3	26,6	25,8	26,0	25,8	25,1
Естонія	1,0	9,7	8,4	7,6	6,2	7,6	8,2	7,0	6,1	5,7	-
Німеччина	2,2	21,7	20,7	9,9	19,1	18,9	18,6	18,5	18,3	18,1	-
Польща	9,0	8,1	6,3	5,6	5,1	4,6	4,6	3,6	2,7	-	-
Словаччина	3,6	22,8	20,6	8,8	7,2	6,0	5,2	14,1	3,6	13,3	-
США	2,0	2,0	1,5	1,6	1,9	1,8	1,4	11,3	0,8	10,8	10,7
Угорщина	7,9	7,5	6,1	5,1	4,6	3,9	2,9	11,8	0,7	10,5	-
Франція	7,7	7,7	7,6	7,5	7,6	7,7	7,7	7,7	7,7	7,7	-
Чехія	21,0	19,7	18,7	17,9	17,4	17,2	16,6	15,8	14,3	12,7	-
Швеція	78,1	76,5	75,1	70,8	68,3	68,4	68,2	67,5	67,5	67,7	67,3

Таблицю укладено за: Organisation for Economic Co-operation and Development. Trade Union Density. URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN.

Як видно з таблиці, майже всі представлені країни, незважаючи на тип трудових відносин у кожній, мають стійку тенденцію до зниження кількості членів профспілок. Навіть у Франції – країні з найбільш усталеними профспілковими традиціями – спостерігається фактичний спад активності. При-

чина такої кризи – в зміні традиційної структури економіки, що викликана динамічним розвитком галузі ІТ та переходом до нової постіндустріальної моделі розвитку. У таких умовах змінюється й статус працюючого персоналу, який уже не є традиційним. До речі, в деяких країнах, таких як Об'єднані

Арабські Емірати і Саудівська Аравія, взагалі відсутні профспілкові організації.

Незважаючи на суттєві проблеми та важливі завдання, які стоять перед професійними спілками в Україні, на міжнародній арені вони мають досить презентабельний вигляд не лише кількісно, а і якісно.

У 2010 р. Freedom House опублікував доповідь «Ситуація з правами робітників у світі: свобода праці в недружньому оточенні», в якій розроблено класифікацію країн у сфері дотримання прав найманих працівників, за якою держави визначались як «вільні», «переважно вільні», «частково вільні», «репресивні» та «дуже репресивні».

Відповідно до цієї класифікації, серед 12 пострадянських країн, не враховуючи країн Балтії, лише Україна отримала достатньо високий бал як «переважно вільна» країна, тоді як інші визнано «репресивними» або «дуже репресивними» [8].

Висновки. Отже, на тлі світового процесу рецесії профспілкового руху українські організації, які ще остаточно не відійшли від свого радянського минулого, мають подвійне завдання: не лише утримати наявні позиції, а й уперше стати справжніми представниками та захисниками найманих працівників.

До того ж в Україні з'являються перші паростки незалежних профспілкових рухів, які не мають негативного радянського досвіду. Ці новітні профспілкові рухи обирають інші цілі й інші способи впливу. До таких насамперед належать галузеві та студентські профспілки.

Країни колишнього Радянського Союзу і Центральної та Східної Європи

Дуже репресивні	Репресивні	Частково вільні	Переважно вільні	Вільні
Білорусь	Азербайджан	Албанія	Болгарія	Хорватія
Туркменістан	Казахстан	Вірменія	Литва	Чехія
Узбекистан	Таджикистан	Боснія і Герцеговина	Чорногорія	Естонія
		Грузія	Румунія	Угорщина
		Косово	Сербія	Латвія
		Киргизстан	Україна	Польща
		Македонія		Словаччина
		Молдова		Словенія
		Росія		

* Таблицю укладено за *The Global State of Workers' Rights: Free Labor In a Hostile World*. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/The%20Global%20State%20of%20Workers%20Rights.pdf.

Але поки що ці новостворені рухи є нечисленними, а старі профспілки залишають Україну на узбіччі справжнього робітничого руху. Лише коли профспілки позбавляться політичної та фінансової залежності й почнуть по-справжньому опікуватися проблемами найманих працівників, вони зможуть на рівних виступати поряд із європейським профспілковим рухом, а не лише обмінюватися досвідом з аналогічними застарілими організаціями пострадянського простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Детінізація української економіки вимагає прозорих і зрозумілих правил гри. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=6203.
2. Профспілки і профспілкові олігархи. URL: <http://www.unian.ua/politics/403936-profspilki-i-profspilkovi-oligarhi.html>.
3. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.
4. Тулиця О.Л. Профспілки в політичній системі сучасного суспільства: виміри функціонування: моно-

графія. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2008. 352 с.

5. Чи довіряєте Ви профспілкам? (динаміка, 2000–2013). URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84; Оцінка громадянами ситуації в країні, ставлення до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. Результати соціологічного дослідження. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf.

6. Якою мірою поширена корупція в кожній з наведених сфер? URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903.

7. Organisation for Economic Co-operation and Development. Trade Union Density. URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN.

8. The Global State of Workers' Rights: Free Labor In a Hostile World. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/The%20Global%20State%20of%20Workers%20Rights.pdf.

REFERENCES:

1. Detinizatsiya ukrayinskoyi ekonomiky vymahaye prozoryh i zrozumilyh pravyl hry [The De-shadowing of the Ukrainian Economy Requires Transparent and Understandable Rules Of Game]. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=6203.
2. Profspilky i profspilkovi oligarhy [Trade Unions and Trade Unions' Oligarchs]. URL: <http://www.unian.ua/politics/403936-profspilki-i-profspilkovi-oligarhi.html>.
3. Tynyova ekonomika v Ukrayini: prychny ta shlyahy podolannya [The Shadow Economy In Ukraine: Roots and Ways To Overcome]. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf.
4. Tupytsya O.L. Profspilky v politychniy systemi suchasnoho suspilstva: vymiry funktsionuvannya. Monografiya [The Trade Unions In Political System Of Modern Society: Functioning Dimensions. Monograph].

Dnipro: Vydavnytstvo Dnipropetrovskoho Natsionalnoho Universytetu, 2008. 352 p.

5. Chy doviryayete Vy profspilkam? (dynamika, 2000-2013) [Do You Trust Trade Unions? (The Dynamics, 2000–2013)]. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=84; Otsinka hromadyanamy sytuatsiyi v krayini, stavlennya do suspilnyh instytutiv, elektoralni oriyentatsiyi. Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennya [Citizens' Assessment Of the Situation In the Country, Attitudes Towards Social Institutions, Electoral Orientation. Results of the Sociological Research]. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1463122497_file.pdf.

6. Yakoyu miroyu poshyrena koruptsiya v kozhniy z navedenyh sfer? [To What Extent Is the Corruption Widespread In Each Of the Mentioned Areas?]. URL: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903.

7. Organisation for Economic Co-operation and Development. Trade Union Density. URL: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN.

8. The Global State of Workers' Rights: Free Labor In a Hostile World. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/The%20Global%20State%20of%20Workers%20Rights.pdf.

The Trade Unions in Ukraine as a Political Institution: Crisis of Transformation

Liashenko Tetyana Mykhailivna

Doctor of Political Science,
Leading Research Fellow
Department of Theoretical and Applied
Problems of Political Science
I.Kuras Institute of Political
and Ethno-National Studies
The National Academy of Sciences
of Ukraine
Generala Almazova Str., 8, Kyiv, Ukraine

The topicality of the study is determined by complicated tasks of creation of democratic social and labor relations system, formation of mechanisms for public interests harmonization that can prevent large-scale internal turmoils and guarantee social peace.

The study is aimed at defining peculiarities of development of trade union movement in Ukraine and its perspectives. The classification, retrospective as well as comparative and analytical methods have been used in the study.

The research has been conducted on the example of the two largest trade union organizations of the country. General conditions of trade unions in the West and in the post-Soviet space have been examined, too. The outcome of the study is in the identifying the reasons that have caused a low trust in this institution, such as excessive politicization, corruption and the shadow economy.

Key words: trade unions, the Federation of Trade Unions of Ukraine, the Confederation of Free Trade Unions of Ukraine, employees, political, parties, corruption, collective protests, shadow economy.

Makarenko Liliia Petrivna

Political performance as a technology of influence

UDC 321.728

DOI [https://doi.org/](https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-66-70)

10.24195/2414-9616-2018-1-66-70

Makarenko Liliia Petrivna

Candidate of Political Science,
Doctoral Student at the Department
of Political Science
of the Taras Shevchenko National
University of Kyiv

Volodymyrska Str., 64/13, Kyiv, Ukraine

The article examines political performance as a form of social protest, as well as a means of supporting mostly epic image of politicians. It is clarified the features and conditions of efficiency of the political performance. Among the features, the key place is devoted to the entertainment. It appeals to the emotions and involvement in the performance of the audience. Among the conditions of effectiveness – the relevance of the action, as a rule, the protest nature of the act with a certain aesthetics and shock, the clarity of the content of the campaign for the audience. The conclusion is that theatricalization and “designing” of political reality will become increasingly important for the modern political process, and the perception of political events through the prism of entertainment will inevitably come to new forms and scales.

Key words: political performance, technology of influence, protest, image, theatricalization of politics.

Introduction. Political performance – is a relatively new subject of study in Ukrainian political science, despite the fact that it has been used in political practice since ancient times. Some aspects of the problem are highlighted in the works of U. Ilnitskaya, T. Kremen, G. Pocheptsov, N. Khomi.

Goal of the article. However, in recent years, political performance has firmly established itself as a form of social protest, as well as a means of forming and maintaining an image, thereby proving its effectiveness as a technology of influence. In consequence of this aspect we intend to analyze it.

Main material. The concept came from the art sphere, which denotes the form of action-oriented art, in which the work is the actions of the author, which viewers are watching in the real time.

In English, the term “performance” has many meanings: action, spectacle, ritual sight, performance, concert, as well as trick and focus.

Professor of New York University R. Schehner defines it as a certain purposeful action, which is demonstrated by representatives of one social group to another and is realized, as a rule, through game and ritual elements of communication [10, p. 28].

He tries to find out the general features of the performance, bringing them either from the rituals, or from the behavior of animals.

By the types of the rules, he distinguishes between three varieties of performances. A *game* is characterized by the fact that the rules are offered by the one playing. Regarding a *sports game* or theater, the rules determine what can be done and what can't be done. A *ritual* has rules that are higher than the person who obeys them. R. Schehner brings together the ritual and the game in contrast to sports games and theater.

The boundary between performance and ordinary life is rather conditional. In this opinion, R. Schehner is close to the theories of M. Evreinov and his idea of theatricality of our lives. He saw this theatricality both in the usual reception of guests, and in the colorful dress of the natives.

By dividing the audience into an integrated and random, R. Schehner noticed that a random audience is more interested in acting for the following reasons:

1) the random audience had a choice; it came, paying the money for the performance;

2) its members came by themselves, so mass actions are impossible, because the viewer feels strangers among the others;

3) an integrated audience knows in advance what will happen;

4) ritual performances often last so long that it is simply not enough to be interested all the time, performances for a random audience are arranged in special time intervals [10, c. 37].

We can get the knowledge about the performance in the writings of the theorists and practitioners of the early 20th century theater, especially M. Yevreinov and V. Meyerhold. They sought to intensify the theatrical performance by the efforts of the actors, and the active participation of the viewer, thinking them as the only communicative structure, that led to the foundation of the today's performances.

M. Yevreinov defended “theatrokratia” (“dominating the theater above us”), seeking everywhere signs of creative change of the world by man. A child can play, for example, with a button, adults are interested in a new form of playing cards. The permission of Emperor Paul to wear round hats, M. Yevreinov notes, has caused more pleasure in St. Petersburg than the abolition of the secret police.

On the pages of his three-volume study “Theater for yourself”, he cites a large number of examples of “theatrical instinct” of people. We all are – actors, even for ourselves, says M. Evreinov [4].

German political scientists T. Meier and M. Kampmann [14; 15], say that the key role in theatricalization of political activity is directed by the media, which in the era of the globalization of communicative processes have become, in fact, electronic developments for politicians-actors.

An American researcher, A. Borecca, notes that politics becomes a theater when it politicians are

given a stage where they can observe the audience, and when the participation of the spectator - the requirement of the production on the stage, becomes the norm of political interaction [13, c. 66].

Many researchers believe that politics and theater are similar because there is a need for an audience in both cases, an attempt is being made to conquer this audience. Therefore, the result of the unity of purpose is the unity of means. And a very important role in this is played by the mass media, which are turning into a stage for performances. An example of this is the speeches of politicians on television: an appeal to the people, participation in political talk shows, election debates, etc. The main goal of political performance is not the communicative act itself, but the gain of the audience's attention. After all, political choice by many is carried out not after a weighed analysis, but under the influence of an emotional impression.

U. Ilnitska calls a certain theatricalization of reality as an important aspect of political performances spectacle [1, c. 194]. Among the examples are the inauguration of the president, the coronation of the monarch, military parades, airshows, the assignment of military ranks, solemn meetings of parliaments, festive rallies, demonstrations, court hearings (with judge mantle), etc.

N. Homa denies the ideas of the previous author, believing that it is necessary to distinguish between political performance and political ritual, which include the given examples. Unlike rituals in the performance, the boundaries between the viewer and the actor are erased, creative zigzags are encouraged (for example, passers-by are involved). The emphasis is made on the interaction between the scene and the audience hall, which is impossible in the event of a solemn political ritual. Performance is a complex communicative action, in which the role of actors and the audience themselves are equally important. The essence of the performance is manifested in its function of manifestation of political ideas and the demonstration of the role of its supporters [11].

T. Kremen believes that through the performances of political mobilization reaches apolitical strata of the population, involves them in political activity by providing political participation of elements of the game [2, c. 72]. The researcher gives an example of effective political mobilization through social networks, due to their emotional background. She believes that performance does not hand spontaneity. It has an organization and a clear hierarchy. It pursues certain goals and is not intended for casual viewers. Organizers choose a place and time with the purpose of the greatest influence on the audience. Using political performance gives a certain guarantee of attracting the audience to political problems, predictability, the basis modeling of political activity.

Performance has always played a special role in society: for example, in ancient times it was thought that it would be crop failure if do not hold the ritual and do not call for the help of the force of nature.

The performance can be considered as the ritual of the dedication to the Cossacks. Official enrollment in the Cossacks was carried out through the ritual of admission. The newcomer, who passed all the tests, turned to the ataman, bowed to him and asked to be accepted into a partnership. According to the custom, the ataman asked for the consent of the chef of the Kuren, and when he agreed, the newcomer paid the cook a certain amount of money and had to bring to the ceremony guarantors – the prominent Cossacks who knew him well. The ruling of the ceremony commission was asserted by the Ataman.

Today, a lot of real events are dramatized so that they can get on TV screens. These are terrorist acts, theft, demonstrations, even press conferences. Unidentified individuals and usually silent groups have the opportunity to get communicative power when they do something worthy of news. Negotiations between them and the authorities always take place in the eyes of the third party – the viewer.

Performances are used for any political regime. "Performance is becoming a central form both during the period of "decay" of society and in the period of rapid changes. And in both cases, performances allow us to produce a unified interpretation of the reality" [11].

If we talk about totalitarianism, the most common varieties of performance were demonstrations, parades, solemn gatherings. They existed as the only model of correct mass behavior. The space where the performance took place, clearly distinguished between "simple" and "special". The right to the last (the tribune, the presidium) was only elected. Demonstration and parade used the movement as its component. Accordingly, the symbolic significance acquired the direction of movement, the column could go only as it was defined. When in Kiev the direction of the movement of colonies passed by the rostrum was changed, a joke appeared immediately: they say, 70 years we went by incorrect way. The solemn assembly reproduced the same model of demonstration, but it unfolded in the report proclaimed by the member of the Politburo. It was devoted exclusively to the successes and represented the verbalization of the column that was passing by the rostrum.

In totalitarian performances all participated. Interestingly, everyone understood the insincerity and artificiality of these structures. But performance is possible only when the audience adopts its rules.

Totalitarian performances were replaced by non-totalitarian – there were rallies and demonstrations. But it's interesting that the laws of the performance do not change. New presidential performances began to be developed – receptions of ambassadors, appeals to the people, etc. The non-verbal sphere is rather quickly ritualized, repeating the same patterns.

A new type of performance became parliamentary battles. On the one hand, they demonstrate elements of independence from the authorities, sometimes

arguing with the president, ministers. On the other hand, all real decisions are clearly defined before voting in the session hall.

Let's recall the first parliamentary meetings in the USSR, that were a really good performances. People did not get of the TVs. Subsequently, the same attention was paid to the election of the Speaker of the Verkhovna Rada when former dissidents who became deputies claimed to be leaders. But it was an expressive performance, since they had no real chances. The theater has surpassed politics at the same time.

One of the varieties of performance was the Party congresses. This is the sample of the performance, because its end is clearly defined and necessarily fulfilled. There is an integrated audience. Existing and habitual behavior patterns, clear structuring of space and time. This is political communication, where the issues of power processes are solved. And since the power falls into one hand – the masses are sometimes needed only to legitimize this process. Indeed, the processes of decision-making and legitimation are different, and at the last time is easier to implement, directing it to the performance.

Political performance is an essential element of a democratic structure, since it allows one to join democracy to a wide circle of people. Political performances sometimes bring up a new type of personality. After all, most of our people's deputies "grew up" from such a form of political performance as a rally. It was there that they got their new "face" to which voters voted. It was a verbal rehearsal of power behavior. The development of democracy is impossible without a sufficient number of language-developed personalities. The epoch of reading from the paper is over. It is no accident that the writers gave a significant number of people's deputies.

Performance is the most massive processes, the most massive strategies of information exchange. And without political performances it is impossible to enter democracy for the population. Here, of course, it is desirable to have another correlation of ritual and improvisation than that which was considered the norm in times of totalitarianism. This program can be displayed based on what is known or unknown to the communicator and the audience about the eventual development of events.

During the election campaigns, the performances are political rallies, meetings with voters, artistic events, sports events, toloches, organized with the support of politics or political forces, etc. The advantage of such non-traditional communication tools for conducting an election campaign is to appeal to the irrational components of social consciousness. They create the illusion of the openness and availability of candidates for voters, use the psychological mechanisms of infection and suggestions that influence the formation of an installation to vote in a way that is necessary for a political entity.

Theatrical performance at all times occupied an important place in public policy. It is no coincidence

that political discourse is often described as theatrical metaphors: in the case of doubt in the politics' sincerity assert it as a political farce or "well-rehearsed performance"; failure communication is called the theater of the absurd etc.

According to S. Shomova, the task of political performance is to present a bright, memorable information. Performance is rather a way of aesthetizing politics, rather than a means of serious political struggle; it popularizes the leader (party) and, moreover, creates a beautiful image for the media [12, c. 79].

With the help of a political sight, the "jump-off of politics" is carried out through the rational-political component of the consciousness of citizens directly at the level of the irrational-emotional component ("removing the mind straight to the heart"). The spectacle creates the necessary emotional (and not political) state of the spectator-participant and emotional (not political) attraction to political action. Therefore, this effect is short-lived and operates at the level of emotions, and not at the level of stable political attitudes.

Let's recall that political performances are an integral part of the activities of representatives of the parliamentaries and political parties. Striking examples are O. Lyashko (who made shocking destruction of an illegal fence by a tractor, made a slaughter of an illegal casino, brought a cow under the KM, within the framework of an action to raise milk purchasing prices), the "Right sector" (popular lustration of officials using garbage tanks). These are examples of the formation and maintenance of a certain image by politicians.

Performances-protests are widespread in Ukraine today.

Independence Square has twice played the role of a large scene for mass protests-performances. In 2004, the symbols-props of the first Maidan ("Orange Revolution") were orange ribbons, oranges and the pre-election logo of V. Yushchenko - under the name "Tak!". In 2014, the protests of the second Maidan ("EuroMaidan") were followed by "Molotov's cocktail", barricades and tires. The second Maidan demonstrated a whole range of emotional states – everyday life, folk festival, night-time car tire fires, tear gas, military actions, concerts and art exhibitions, flash mobs, the presence of cameras – all this with the help of television and the Internet turned into a real power collision in "total installation", "performance sized as the city".

Special forces "Berkut" were pour on by the soft toys, activists stand in front the special forces with mirrors instead of posters. A distinct bright page belongs to numerous performances with a yellow-and-blue piano decorated with the stars of the European Union, which first appeared at the Presidential Administration at the corner of Bankova Street and Lutheran Street on December 7, 2013. The young Lviv musician Markian Matcheh put the instrument on the border of the special forces and played the 64th opus of Chopin. The idea was to answer art and kindness to violence.

Maidan, as a major protest political participation, has become a large collection of diverse actions-projects of political performance.

Organizing performances by foreign art groups, with the participation of Ukrainian activists and the public, was characterized by the latest political practice in Ukraine. For example, the Israeli art-group "Public Movement" arranged weekly performances under the general name "Crossroads" devoted to tense political events in Ukrainian society [4].

In 2013, political performances usually had one theme – support for the European integration of Ukraine. For example, the activists of the EuroMaidan city of Odessa built huge letters "We Are" by their bodies holding the Bengal lights lit up in their hands, on the Potemkin Stairs [5]; In Ternopil, 60 participants in the yellow raincoats and with umbrellas performed the dance "Rhythm of Europe" on the central square of the city [6].

In 2014 and early 2015, the most popular theme of political performances was aggression from the side of the Russian Federation. It is worth noting that there is an attempt to attract attention not only Ukrainians but also the whole world to the problems concerning Ukraine. For example, the performance in defense of the Crimea in Ukraine, organized by the writer S. Zhadan and artist V. Klyuzko. The organizers shot a series of photographs with the emblem "Crimea is Ukraine" on the background of works by Van Gogh, Picasso and other famous artists [7]; The delegation of Ukraine to the OSCE made a performance and demonstrated as a protest a photo from the canceled exhibition on Russian aggression in Crimea at the meeting of the Permanent Council of the organization [8].

In the territory of the Museum of the Great Patriotic War in June 2015, a group of people performed the performance "Ukraine without a chains of the Russian world". The naked girl was painted in a yellow-blue color and tied on ropes to the tanks. The girl was wrapped in St. George's ribbons, her mouth was glued with red tape [9].

A large number of breathtaking performances, including politically directed, is conducted by FEMEN's women's organization, which violates certain symbolic frontiers, use the female body to interest a wide range of problems.

Conclusions. It is important to study the possibilities of performance political communication, advantages and opportunities for its use. Based on the latest trends in the development of public policy, theatricalization and "design" of political reality will become increasingly important for the modern political process, and the perception of political events through the prism of entertainment will inevitably come to new forms and scales.

In our view, political performance in order to effectively achievement of its goals should have the following characteristics:

- development of action in time;
- increasing emotionality;

- game moment of action;
- availability of a script;
- presence of the ultimate goal of the promotion;
- relevance of action;
- as a rule, the protest character of the act;
- certain aesthetics and shocks;
- comprehensibility of the content of the campaign for the audience, etc.

Consequently, at this stage of its formation, political performance as an actual technology of political influence is highly valued and requires its systematization and determination of its laws. According to some researchers, it may not be just a channel of communication, not just a method of influence, but a "third force" in relations between government and society.

REFERENCES:

1. Il'nyts'ka U.V. Performansna komunikatsiya yak politychna tekhnolohiya ta skladova imidzhevoyi PR-stratehiyi zbroynnykh syl [Performance communication as a political technology and a component of the image PR-strategy of the armed forces]. *Nauk. visn. L'viv. in-tu Sukhoput. viys'k im. het'mana P. Sahaydachnoho Nats. un-tu – L'viv. politekhnika.* 2009. № 12. S. 189–200.
2. Kremen' T. Emotsiyna skladova politychnoy mobilizatsiyi cherez sotsial'ni media [Emotional component of political mobilization through social media]. *Naukovi pratsi. Politolohiya. Vyp. 192. Tom 204. C. 72–74.*
3. Pocheptsov H. Pablyk ryleyshnz dlya professyonalov [Public relations for professionals]. : http://htbiblio.yolasite.com/resources/Pocheptsov_PR.pdf
4. Public Movement: Performans. 2015. URL: <http://artukraine.com.ua/a/public-movement--performans--cepostiyne-doslidzhennya>.
5. Performans «My ye». 2015. URL: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3280750-my-ye-napotemkynskoi-lestnytse-proshel-performans-v-podderzhkuevroynhtehratsyy>.
6. Performans u Ternopoli. 2015. URL: <http://korrespondent.net/ukraine/1619029-v-ternopole-ustroili-performans-v-podderzhku-es>.
7. Performans «Krym – tse Ukrayina». 2015. URL: <http://nagg.in.ua/news/100049/%22Krym---etoUkraina%22%3A-Zhadan-ustroil-performans-v-odnom-iz-samykhizvestnykh-muzeyev-Nyu-Yorka>.
8. Performans v OBSYe. 2015. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/03/20/7032077/>.
9. Performans «Ukrayina bez put rosiys'koho svitu». URL: <http://www.theinsider.ua/multimedia/557ec13d80368/>.
10. Semkyn A. Teatr dlya sebya Nykolaya Evreynova [Theater for Nicholas Evreinov]. URL: <http://magazines.russ.ru/neva/2005/7/se18.html>.
11. Khoma N. Politychnyy performans yak postmoderna forma sotsial'noho protestu [Political performance as a postmodern form of social protest]. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/viewFile/31199/27808>.
12. Shomova S.A. Rytual yly performans? (K voprosu o teatral'nykh formakh polytycheskoy kommunykatsyy) [Ritual or performance? (On the question of theatrical

forms of political communication)]. Zhurnalist. Sotsyal'nye kommunykatsyy. 2011. № 4. S. 73–83.

13. Borreca A. Political dramaturgy: a dramurg's (re) view. The Drama Revie. 1993. № 2.

14. Meyer T. Die Inszenierung des Scheins. Voraussetzungen und Folgen symbolischer Politik. Frankfurt/M., 1992. 423 p.

15. Meyer T., Kampmann M. Politika als Theater. Die neue Macht der Darstellungskunst. Berlin, 1998.

16. Schechner R. Performance Studies. London: Routledge, 2006. 356 p.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ільницька У.В. Перфомансна комунікація як політична технологія та складова іміджевої PR-стратегії збройних сил. Військ.-наук. вісн. Львів. ін-ту Сухопут. військ ім. гетьмана П. Сагайдачного Нац. ун-ту – Львів. політехніка. 2009. № 12. С. 189–200.

2. Кремень Т. Емоційна складова політичної мобілізації через соціальні медіа. Наукові праці. Серія «Політологія». Вип. 192. Том 204. С. 72–74.

3. Почепцов Г. Паблик рилейшнз для професіоналов. URL: http://htbiblio.yolasite.com/resources/Rochepstov_PR.pdf.

4. Public Movement: Перформанс. 2015. URL: <http://artukraine.com.ua/a/public-movement--performans--sepostiyne-doslidzhennya>.

5. Перформанс «Ми є». 2015. URL: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3280750-my-ye-napotemkynskoi-lestnytse-proshel-performans-v-podderzhkuevroynhtehratsyy>.

6. Перформанс у Тернополі. 2015. URL: <http://korrespondent.net/ukraine/1619029-v-ternopoleustroili-performans-v-podderzhku-es>.

7. Перформанс «Крим – це Україна». 2015. URL: <http://nagg.in.ua/news/100049/%22Kрым---etoUkraina%22%3A-Zhadan-ustroil-performans-v-odnom-iz-samykhizvestnykh-muzeyev-Nyu-Yorka>.

8. Перформанс в ОБСЄ. 2015. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/03/20/7032077/>.

9. Перформанс «Україна без пут російського світу». URL: <http://www.theinsider.ua/multimedia/557ec13d80368/>.

10. Семкин А. Театр для себя Николая Евреина. URL: <http://magazines.russ.ru/neva/2005/7/se18.html>.

11. Хома Н. Політичний перфоманс як пост-модерна форма соціального протесту. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/viewFile/31199/27808>.

12. Шомова С. А. Ритуал или перфоманс? (К вопросу о театральных формах политической коммуникации). Журналист. Социальные коммуникации. 2011. № 4. С. 73–83.

13. Borreca A. Political dramaturgy: a dramurg's (re) view. The Drama Revie. 1993. № 2.

14. Meyer T. Die Inszenierung des Scheins. Voraussetzungen und Folgen symbolischer Politik. Frankfurt/M., 1992. 423 p.

15. Meyer T., Kampmann M. Politika als Theater. Die neue Macht der Darstellungskunst. Berlin, 1998.

16. Schechner R. Performance Studies. London: Routledge, 2006. 356p.

Політичний перформанс як технологія впливу

Макаренко Лілія Петрівна

кандидат політичних наук, докторант кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна

У статті розглядається політичний перформанс як форма соціального протесту, а також як засіб формування та підтримки іміджу політиків, здебільшого епатажного. З'ясовуються його особливості й умови ефективності. Серед особливостей ключове місце належить видовищності, апеляції до емоцій і залученню до дійства глядачів. Серед умов ефективності – актуальність дії, як правило, протестний характер акту, певна естетичність і епатажність, зрозумілість змісту акції для аудиторії. Робиться висновок: театралізація й «конструювання» політичної дійсності набуватимуть зростаючої значущості для сучасного політичного процесу, а сприйняття політичних подій через призму видовищності та розважальності неминуче набудуть нових форм і масштабів.

Ключові слова: політичний перформанс, технологія впливу, протест, імідж, театралізація політики.

Філатов Борис Альбертович

Патріотизм як форма політичної участі: інституційні практики на макрорівні

УДК 329.8/329.11
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-71-76>

Філатов Борис Альбертович
кандидат юридичних наук, заслужений
журналіст України,
член Опікунської ради Європейської
асоціації українців
м. Дніпро, Україна

У статті розглядається розвиток інституційної структури держави сучасної демократії. Вивчено особливості еволюції політичного сегмента громадянського суспільства. Установлено, що в контексті атомності політичної ідентичності, посиленої слабкістю форм демократичного представництва та управління, політичний патріотизм може розглядатися як новий підхід до визначення напрямку об'єднання громадян. Асоціація повинна базуватися на загальних принципах і спільному баченні перспектив розвитку держави. У статті застосовуються як загальнонаукові, так і професійні підходи та методи політології. Зокрема, описовий (описує практику соціальної діяльності), ретроспективний (аналізує політичний досвід демократичних і трансформаційних країн), порівняльний (порівнює різні інституційні форми реалізації політичного патріотизму на мікрорівні) методи належать до загальної науки. Професійні методи включають систематичний підхід і структурно-функціональний метод. Вони допомагають визначити компоненти системи громадянських відносин у місцевих громадах, а також конкретні структурні зв'язки трансформаційних політичних систем, у яких проявляється вплив політичного патріотизму на специфіку політичної участі. Увага приділяється змісту патріотизму як рушійної сили соціальних ініціатив і соціальних мереж. Установлено зростання значення політичного патріотизму на мікрорівні через необхідність конкретних політичних дій у трансформаційному суспільстві й прогресу на шляху реформ. Доведено, що в країнах сталої демократії політичний патріотизм призвів до сфокусування багатьох соціальних груп на фатальні та значущі суспільні проблеми. Установлено, що в сучасній Україні патріотичні громадські ініціативи та мережі знаходяться на першому етапі свого розвитку, вони намагаються діяти як у проблемних горизонтах органів місцевого самоврядування, так і в рамках усього спектру соціальних проблем країни. Крім того, їх подальший розвиток потребує консультативної допомоги у зв'язку з їх організаційними формами та розвитком ідейних принципів патріотичної ідентичності, що дасть змогу об'єднати якнайбільш широке кола громадян. З'ясовано, що патріотичні спільноти й мережі мікрорівня якнайменше перебувають під впливом прямих медіаманіпуляцій, оскільки мають альтернативну комунікаційну мережу й джерела поширення інформації.

Ключові слова: партисипаторна демократія, громадянське суспільство, політичний патріотизм, демократичні ініціативи, громадські об'єднання.

Вступ. З кінця XX – початку XXI століття в багатьох політологічних дослідженнях простежується тенденція до вивчення якісних засад розвитку громадянсько-політичного підґрунтя демократії. Уже із середини 1980-х років в американській політичній науці виникло розуміння, що демократія як політична форма має неоднаковий рівень розвитку в різних регіонах світу. Багато зусиль у цьому плані, як відомо, доклали Ларі Даймонд і Семюел Хантінгтон. На цій основі важливим питанням стала можливість укріплення демократії за рахунок розвитку її процедур і практик на рівні міжіндивідуальної та групової взаємодії. Концепції соціального капіталу й «коренів трави» забезпечили теорію громадянського суспільства підходами до розуміння можливостей політичних перетворень, активізації діяльності громадян, спрямованої на утвердження цінностей захисту прав людини, раціонального політичного вибору, громадської ініціативи тощо. Однак дослідження політичного сектору громадянського суспільства зумовлюють сприйняття різноманіття політично-орієнтованих громадських об'єднань, різновекторності їхньої дій і неможливості їх об'єднання з певною метою. Особливо це

характерно для трансформаційних країн, у яких атомарність політичної ідентичності закріплюється слабкістю форм демократичного представництва й управління. У цьому контексті політичний патріотизм може стати новим підходом для визначення напрямів об'єднання громадян не на основі партійної ідеології, а на основі принципів спільного ставлення до державності й бачення перспектив свого розвитку в процесах демократизації. Політичний розвиток України в період і після Євромайдану довів, що масова політична участь на основі патріотичних почуттів дає можливість соціального єднання різних громадських груп незалежно від рівня доходів, соціального походження, конфесійних та етнічних ознак. Патріотизм на мікрорівні громадянсько-політичної діяльності вилився в інституційній формі волонтерства в численних організаціях допомоги Майдану, які не мали формально визначених координаційних центрів. Це, зрештою, призвело до успіху всієї Революції Гідності, оскільки влада не могла протидіяти децентралізованій громадській протестній діяльності. Зазначений досвід заслуговує на розгляд у більш широкій панорамі розвитку форм громадської діяльності на макро-

рівні. Також він є важливим у загальносвітовому контексті – з метою виокремлення тих інститутів, які можуть стати перспективними для подальшого розвитку громадянського суспільства, а також утвердження демократії в Україні.

Процеси інтерналізації патріотичного самовизначення в перехідних суспільствах активно досліджують сучасні зарубіжні автори. Зокрема, Ф. Біллари [8], А. Чакраварти [9], Дж.-Е. Лейн та С. Ерссон [12], автори праці «Політика і розвиток в Індії» [13]. Істотний внесок до розгляду проблем політичного патріотизму зробили вітчизняні науковці: О. Іваницька [2], Н. Грицюк [1] та інші. Попри значні досягнення, патріотизм як форма політичної участі потребує подальшої наукової розробки.

Мета та завдання. Метою статті є визначення особливостей патріотизму як чинника громадсько-політичної активності на мікрорівні. Завданням статті є розкриття значення патріотизму в конкретних формах громадсько-політичної діяльності в сучасній Україні й світі.

Методи дослідження. У статті застосовано як загальнонаукові, так і фахові політологічні підходи та методи. Зокрема, до загальнонаукових належать дескриптивний (здійснюється опис практик громадської діяльності), ретроспективний (аналізується політичний досвід демократичних і трансформаційних країн), порівняльний (порівнюються різні інституційні форми втілення політичного патріотизму на мікрорівні). До фахових методів належать системний підхід і структурно-функціональний метод. За їх допомогою визначаються компоненти системи громадських відносин у локальних спільнотах, а також конкретні структурні ланки трансформаційних політичних систем, у яких виявляється вплив політичного патріотизму на специфіку політичної участі.

Результати. Поняття громадської та політичної участі в сучасному демократичному суспільстві дає змогу розв'язувати низку проблем, пов'язаних із соціетальними потребами громадян. Розкриття форми політичної участі на мікрорівні допомагає встановити етап процесу демократичних перетворень у перехідних країнах. Для сталих демократій громадська активність – це важливий параметр реалізації прав і свобод людини в конкретному суспільстві, також індикатор стану громадської думки, який свідчить про напрями діяльності урядів і їх сприйняття в конкретній країні. Політичний патріотизм є чинником мотивації поведінки індивідів і дрібних груп. Водночас мікрорівень громадської діяльності є рівнем відображення конкретних інтересів і прагнень громадян. Варто погодитися з позицією фахівців ІПЕД імені І. Кураса, що діяльність бізнес-груп і наявність регіональних інтересів актуалізує питання про їх політичне представництво й лобювання через партії. У більш широкій постановці питання – про роль партій або як пред-

ставників широких верств населення, а відтак медіаторів міжгрупових протиріч, або як представників тільки фінансово-економічних груп [6, с. 97].

Політичний патріотизм надає ознак певної ідеологічної належності політичним і громадським діячам, які пов'язані з проактивними маніфестаціями особистісної позиції громадян. Остання, як правило, виявляється на основі соціологічних досліджень або інших форм діагностики стану громадської думки. Водночас та частина політичної громадськості, яка у своїх мотиваціях виходить з відстоювання власних прав і свобод на рівні конкретної спільноти (місцевої громади, вулиці, мікрорайону), може ідентифікуватися як патріотична, навіть якщо самі громадяни прямо не заявляють про несприйняття означених настанов. Ідентифікація місцевих громадсько-політичних дій як патріотичних забезпечується за умови наявності відповідної символічної картини, сюжету в інформаційному просторі. Особливо наочно це демонструється на рівні групового представництва. На думку фахівців ІПЕНД ім. І. Кураса, «не меншої уваги заслуговує здатність інших інститутів суспільства бути механізмами узгодження міжгрупових протиріч. Йдеться про такі інститути, як неурядові організації, професійні спілки» [6, с. 97].

До форм громадсько-політичної участі на мікрорівні належать також дії або бездіяльність, які можуть прямо мати політичний характер. Це мітинги, страйки, демонстрації, пікети тощо. Вони, як відомо, мають обмеженість за часом і простором (і за цим визначенням є локальними) або мають обмежені вимоги, які стосуються місцевих і навіть індивідуальних питань. Крім того, переважна частина громадських дій, яка може бути врахована до політичної участі на мікрорівні, передусім охоплює функціональну діяльність, яка не є пов'язаною з конкретними політичними інститутами. Ними є перегляд політичних новин, коментарі політичної інформації, утворення самоврядних органів на рівнях конкретних кварталів, будинків тощо.

Прагматична мотивація участі в громадських діях викликає довіру до їх учасників, оскільки здійснюється за межами риторичного ідеологізованого супроводу. Залучення громадян до таких акцій відбувається органічно, природно, без конфліктів і протистоянь. Залучення до громадсько-політичних спільнот на мікрорівні «своїх», тобто індивідів, які ототожнюють себе з певною групою або територією, робить цю громадську діяльність патріотичною, але побудованою на принципах «знизу-догори», що забезпечує її стійкість. Як добре відомо, у сучасних ЄС і США форми громадської діяльності на мікрорівні є різноманітними: від локальної охорони суспільних домоволодінь («Neighborhood watch» [14]) до благодійних гуртків.

Усе більшого поширення в сучасному світі набуває екологістський патріотизм. Вирішення

проблем навколишнього природного середовища в конкретних населених пунктах або місцевостях набувають широкого поширення за наявності адекватної системи судочинства. Формування громадських кампаній щодо захисту прав певної місцевості проти корпоративних суб'єктів, які дошкряляють природному середовищу, є поширеним явищем у США [11]. Іншим напрямом політичної участі на мікрорівні є релігійні спільноти, які мають значну внутрішню єдність та орієнтовані на ідентифікацію «свій-чужий».

Розвиток політичних і громадських форм діяльності на мікрорівні свідчить про рівень розвитку демократії в тій чи іншій конкретній країні. Мікрорівень визначає специфіку політичної поведінки в локальних громадах, надає можливість первинної політичної соціалізації в місцевих організаціях молоді, ветеранів, інших соціально-демографічних груп, клубів за інтересами тощо. У такий спосіб природним шляхом забезпечуються процес первинної протопатріотичної ідентифікації громадян. Оскільки вони себе ототожнюють із певною спільнотою, вони мають спільний соціальний досвід і спільну картину політичного світу.

Одним із ключових чинників інтерналізації до трансформаційного суспільства форм політичної участі на мікрорівні, властивих демократичним країнам, є принципи довіри й соціального капіталу. Ці відносини є безпосередньою емпіричною основою невимушеної комунікації між громадянами та їхньої спільної діяльності. Також рівень довіри залежить від патріотичних почуттів, які формуються на основі міжперсональної взаємодії на мікрополітичному рівні. На цьому рівні також створюється явище локальної громадськості. Дії в рамках соціальної співпраці мають безпосередній і відкритий характер. Вони позбавлені маніпулятивного контексту, тому отримують широку підтримку та формують органічну основу патріотизму, що не вимагає ідеологічної індоктринації або цілеспрямованих інституційних дій. Згідно з позицією представників ІПЕНД ім. І. Кураса, «у сучасних умовах розвитку суспільного самоврядування і передачі частини функцій державного управління в регіони чи не прийшов час ліквідувати їх і передати їхні розпорядчі функції на рівень обласних і районних органів самоврядування? Якщо в областях потрібні якісь представництва Президента в світлі тих повноважень, які будуть визначені новою Конституцією України в парламентсько-президентській республіці, то можна призначити префектів, за зразком Франції, які будуть стежити за виконанням Конституції в регіонах» [7, с. 21].

Значення політичного патріотизму на мікрорівні зростає через необхідність конкретних політичних дій у трансформаційному суспільстві та прогресу на шляху реформ. Якщо у сталих демократіях соціальний капітал є явищем природної координа-

ції та самоорганізації громадян, то у транзитивних країнах патріотизм може стати основою для подолання кризи довіри між владою та широкими верствами населення. Єдність політичних уподобань на макро- й мікро- рівнях (усередині еліт та основних соціально-демографічних груп) забезпечує стабільність демократичних перетворень, спільного переживання суспільством реформ як шляху до певної мети. В умовах, якщо патріотизм на макрорівні не укріплюється, патріотичні гасла перебирають на себе маргінальні політичні сили, які намагаються розхитати ситуацію, захопити політичну владу. Як відомо, одним із гасел просоціалістичного мілітаризованого режиму у Венесуелі став захист національних інтересів, який мав дуже значний попит у суспільстві. Подібна практика тривалий час була характерною й для українських реалій. На думку вітчизняних учених, «основою влади в українському суспільстві стали комплексні клани (регіональна і центральна бюрократія плюс олігархічно-фінансово-промислові групи, плюс патерналістські політичні партії, плюс криміналітет), які створили псевдодемократію (псевдопредставництво народу у владі). І така ситуація стала сьогоденням в Україні» [7, с. 401].

За умови слабкості мікроструктур політичної співпраці як первинних елементів діючої та стабільної демократії проявами встановлення зв'язку між групами населення стають групи в інформаційному та кібернетичному просторі. Соціальні мережі, як відомо, охоплюють різні групи людей і висвітлюють провідні потреби громадян на макрорівні. Їх патріотична налаштованість за ідеологічними критеріями є досить ситуативною, однак до періоду кризи представники середнього класу більш схильні до пропатріотичних тверджень, ніж до універсалістських або мультикультуралістських. Також варто зазначити, що соціальні мережі є площиною багатьох мікродискурсів, у яких формується практика й досвід публічних виступів у суспільствах, де ці практики були тривалий час обмежені. Згідно з даними українських учених, «у подіях 2003–2004 року свою негативну роль відіграли два фактори: а) несталість, неукоріненість в український ґрунт напівдемократичних політичних інститутів держави; б) слабкий кадровий склад громадянського суспільства України... Поєднання нестабільності політичних інститутів і слабого політичного лідера, який заохочував політичні інтриги у владі і між владою і опозицією, – призвели до поразки так званих «помаранчевих» і забезпечили перемогу раніше переможеним «донецьким» [7, с. 14].

Трансформація віртуальних соціальних мереж на частину дієвої політичної системи відбувається за умови певної синхронізації уявлень і потреб віртуальної та реальної спільноти. За цих умов громадяни можуть висловлювати свої уподобання чи критику в онлайн-режимі, а потім доповнити свої

дії оффлайн. Саме соцмережі є одним із провідних регуляторів формування громадських рухів на локальному та регіональному рівнях, оскільки вони вказують на потенційну масовість цих утворень. Також ідеться про кількість їх прибічників і можливість реалізації певних громадських проєктів та ініціатив.

Формування мережного інформаційного середовища, в якому громадяни та їхні дрібні групи чітко усвідомлюють свої інтереси, прагнення й уподобання, є необхідною умовою для творення патріотичного середовища локального рівня. Збирання груп однодумців і прибічників певних програм і доктрин у соціальних мережах стали прикметною особливістю політичних подій в Україні. Згідно з авторитетним вітчизняним науковцем М. Кармазіною, «сучасність змушує дослідників відмовитися від аналізу політичної ідентичності лише як партійної, а розглядати її як феномен, що постійно ускладняється, у якому, приміром, національна ідентичність, втрачаючи вагу у системі ідентифікаційних орієнтирів, виступає лише різновидом політичної, але при цьому, як зазначалося вище, актуалізується етнічна» [3, с. 25].

Останніми роками соціальна мережна структура є також аналогом діагностики громадської думки. Але головною її функцією для формування політики мікрорівня є досяжність громадянами громадських ініціатив та отримання ними підтримки в спосіб, який би не був можливий без відповідного інформаційно-комунікаційного забезпечення. В умовах агресії на Сході України волонтерський рух отримав значну підтримку на основі мережної взаємодії. Як уважає М. Кармазіна, «еліта демонструвала аморальність, бажання максимізації прибутків, непатріотичність, колабораціонізм, зрадництво тощо. Такі характеристики можна розглядати як своєрідні сучасні ідентитети значної частини представників української еліти, які не є проявом кризи ідентичності» [3, с. 148].

Отже, мікрорівень політичної діяльності в Україні й світі важко переоцінити в контексті просування патріотичних цінностей, захисту національної державності й інтересів у сучасному суспільстві. Формування повноцінних і самодостатніх місцевих громад створює широке поле для різноманітних громадських ініціатив. У них громадяни набувають досвіду спільної діяльності та досягнення політичних цілей своїх уподобань і захисту прав. Як уважає вітчизняний політолог, «громада, що функціонує на недемократичних засадах, не є власне громадою. Простір міста – форма, яка допомагає упокорити «живий ресурс» і забезпечити його відтворення у вигляді, який найбільше придатний для використання елітою» [3, с. 47].

Мікрорівень політичної діяльності наповнює поняття політичного патріотизму конкретними заходами, прикладами громадської активності,

сценаріями та моделями поведінки. Діяльність політичних сил, партій і рухів на мікрорівні також набирає певних обертів, тому патріотичний зміст громадських дій є важливим ресурсом для поширення відомостей, зростання популярності й забезпечення політичної мобілізації. Згідно з авторами аналітичної доповіді, «популізм – явище антисистемне. З одного боку, він стає можливим і помітним, коли функціонуюча система інститутів не справляється із запитом, що надходить від соціуму. З іншого, популізм сам активно атакує цю інституційну систему, посилюючи її кризу, а часом приводячи й до колапсу. Саме в цьому сенсі європейські популісти і є найбільш ефективними союзниками Кремля у його «священній війні» із Заходом» [5].

Політичний патріотизм на мікрорівні має досить далекосяжні наслідки на рівні міжнародної інтеграції. «Національні патріотизми» спричиняють появу тенденцій до електоральної підтримки політичних сил, які виступають за обмеження політики щодо міграції та розширення ЄС. Політичні уподобання громадян на рівні окремих громад формують загальноєвропейську картину, зумовлюють напрями еволюції всього Союзу. На думку аналітики, «саме популістами оскаржуються основи функціонування Європейського Союзу. На національному рівні популісти вражають своєю діяльністю інститути і цінності демократії, стандарти соціальної та економічної стабільності, основи міжнародної взаємодії, посилюють імовірність і глибину конфліктів на різних рівнях соціальної системи. Популізм, наповнений постулатами євроскептицизму, атакує як ідеали об'єднаної Європи, так і спроби їхнього практичного втілення у вигляді інституцій Європейського Союзу. І хоча євроскептицизм проявляє себе вже тривалий період, кілька десятиліть, однак саме в останні роки його звучання стало особливо помітним та електорально результативним. Крім усього, він демонструє здатність жити з різних джерел і адаптуватися до змінюваних умов. Серйозний поштовх зростанню можливостей євроскептицизму дала світова економічна криза. Однак і реакції на неї європейських урядів та загальноєвропейських структур теж були використані для розвитку і розгортання євроскептичного руху. Слушною є думка, що, протидіючи популізму-євроскептицизму, «не слід підважувати ідеал Європи» [5, с. 199].

Патріотизм на макрорівні фіксується як причина рішень і дій, які приймаються на рівні еліт і гілок влади. Мезорівень як рівень конкретних інститутів визначає ідеологічні уподобання та напрями трансформації громадянського суспільства. Мікрорівень визначає шляхи політичної самопрезентації конкретних громадян. Водночас ці форми політичної участі закладають основу для широких тенденцій електорального самовизначення. В Україні макрорівень патріотичної громадсько-політичної

активності все ще залишається незадіяним ресурсом демократичних трансформацій і євроінтеграційних реформ.

Висновки. У розвитку сучасної демократії спостерігається трансмісія творчої політичної активності громадян на низовий або мікрорівень взаємодії конкретних груп. Вони можуть вступати у взаємодію через посередництво електронних засобів комунікації, поширювати інформацію та координувати свої дії. На відміну від другої половини ХХ століття, на зміну масовим політичним рухам (як, наприклад, руху за захист прав людини в США) приходить мережа порівняно нечисленних мережевих структур. Вони здійснюють захист конкретних питань, що хвилюють або дрібні територіальні громади, або спільноти людей, об'єднані за інтересами. Ця діяльність має назву «адвокаси» (advocacy [10]), або «відстоювання» й посідає проміжне становище між формальною діяльністю неурядових організацій і груп інтересів. Патріотичні засади громадсько-політичної діяльності є чинником формування громадсько-політичної ідентичності й наближення неполітичної діяльності до сфер формального політичного управління та демократичного представництва.

У країнах сталої демократії політичний патріотизм став причиною фокусування багатьох громадських груп на таких значущих проблемах, як вихід Великобританії зі складу ЄС, проблеми міграції на рівні конкретних громад у Франції й Німеччині тощо. Ставлення до цих та інших резонансних суспільних проблем стало основою об'єднання громадян у політично-орієнтовані спільноти, які діють як у мережі Інтернет, так і поза її межами. Патріотизм як соціальне почуття дає змогу об'єднуватися громадянам поза межами формального членства в політичних партіях і незважаючи на їхню посадову належність до органів державної влади або місцевого самоврядування. Патріотичні громадські мережі та громадські ініціативи стають дедалі більш привабливими для просування політичних меседжів основних партійних гравців напередодні та під час виборчих кампаній. Водночас патріотичні спільноти й мережі мікрорівня якнайменше перебувають під впливом прямих медіаманіпуляцій, оскільки мають альтернативну комунікаційну мережу та джерела поширення інформації. У сучасній Україні патріотичні громадські ініціативи й мережі лише набувають свого розвитку. Вони намагаються діяти як у проблемному горизонті місцевого самоврядування, так і в межах усього спектру соціальних проблем країни. Їх подальший розвиток потребує як консультаційної допомоги щодо організаційних форм, так і розроблення ідейних засад вітчизняного патріотизму, який би дав змогу об'єднувати якнайширше коло громадян. Перспективою подальшого розвитку проблеми, порушеної в статті, є вивчення значення політичного патріотизму в сучасних світових теоріях політичної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грицюк Н.О. Фактори впливу на податкову політику макрорівня. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4869/3/Grytsyuk_VIEM.pdf.
2. Іваницька О.М. Заощадження населення як джерело розвитку інноваційної діяльності на мікрорівні. URL: <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/5894>.
3. Кармазіна М.С. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. 232 с.
4. Михальченко Н.И. Великий цивилизационный взрыв на рубеже XX–XXI веков. Киев: Парламентское издательство, 2016. 504 с.
5. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання: аналітична доповідь. URL: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=11&action=monograph_detail&monograph_id=197.
6. Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження: аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. 192 с.
7. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / авт. колектив: М.І. Михальченко (керівник) та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.
8. Billari F.C. Integrating macro- and micro-level approaches in the explanation of population change. *A Journal of Demography*. 2015. Vol. 69. P. 11–20.
9. Chakravarty A. Political Science and the «Micro-Politics» Research Agenda. URL: <https://www.omicsonline.org/open-access/political-science-and-the-micropolitics-research-agenda-2332-0761.1000e103.php?aid=11481>.
10. Civic Engagement: The Civic Advocacy Network. URL: <https://doingsocialstudies.com/2016/10/10/civic-engagement-the-civic-advocacy-network/>.
11. Environmental Patriots of the New River Valley. URL: <https://www.facebook.com/pg/EnvironmentalPatriotsNewRiverValley/notes/>.
12. Lane J.-E., Svante E. Macro and micro understanding in political science: What explains electoral participation? *European Journal of Political Research*. 1990. Vol. 18. Issue 4 July. P. 457–465.
13. Politics and Development in India: A micro-level study of who gets what, when, and how. URL: <http://www.nupi.no/en/About-NUPI/projects-centres-and-programmes/Politics-and-Development-in-India-A-micro-level-study-of-who-gets-what-when-and-how>.
14. What is Neighborhood Watch? URL: <http://www.sjpd.org/BFO/Community/Crimeprev/neighborhoodwatch.html>.

REFERENCES:

1. Hrytsyuk N.O. Faktory vplyvu na podatkovu polityku makrorivnya [Factors influencing macro-level tax policy]. URL: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4869/3/Grytsyuk_VIEM.pdf [in Ukrainian].
2. Ivanyts'ka O.M., Borsuk V.H., Yakovenko V.V. Zaoshchadzhennya naselennya yak dzherelo rozvytku innovatsiynoyi diyal'nosti na mikrorivni [Population savings as a source of innovation development at the

micro level]. URL: <http://ecobio.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/5894> [in Ukrainian].

3. Karmazina M.S. Politychni identychnosti v suchasniy Ukraini: mis'ka hromada Donets'ka. [Political Identities in Contemporary Ukraine: City Community of Donetsk]. K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2016. 232 s. [in Ukrainian].

4. Mykhal'chenko N.Y. Velykyy tsyvylyzatsyonnyy vzryv na rubezhe XX–XXI vekov / [Great civilizational explosion at the turn of the XX–XXI centuries]. K.: Parlament•skoe yzdatel'stvo, 2016. 504 s. [in Ukrainian].

5. Politychni aspekty kryzy na Donbasi: diahnostyka stanu ta napryamy vrehulyuvannya. Analitychna dopovid' [Political aspects of the crisis in the Donbass: diagnosis of the state and directions of settlement. Analytical Report]. URL: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=11&action=monograph_detail&monograph_id=197 [in Ukrainian].

6. Suspil'ni interesy v Ukraini: hrupovyy vymir, zmist, shlyakhy uz•hodzhennya. Analitychna dopovid' [Public interests in Ukraine: group dimension, content, ways of harmonization. Analytical Report] / za red. O.M. Mayborody. K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2016. 192 s. [in Ukrainian].

7. Transformatsiya politychnykh instytutiv Ukrainy: problemy teorii i praktyky / Transformation of Political Institutions in Ukraine: [The Problems of Theory and Practice] / Avt. kolektyv: M.I. Mykhal'chenko (kerivnyk)

ta in. K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2016. 440 s. [in Ukrainian].

8. Billari F.C. Integrating macro- and micro-level approaches in the explanation of population change. *A Journal of Demography*. 2015. Vol. 69. P. 11–20.

9. Chakravarty A. Political Science and the «Micro-Politics» Research Agenda. URL: <https://www.omicsonline.org/open-access/political-science-and-the-micropolitics-research-agenda-2332-0761.1000e103.php?aid=11481> [in English].

10. Civic Engagement: The Civic Advocacy Network URL: <https://doingsocialstudies.com/2016/10/10/civic-engagement-the-civic-advocacy-network/> [in English].

11. Environmental Patriots of the New River Valley. URL: <https://www.facebook.com/pg/EnvironmentalPatriotsNewRiverValley/notes/>.

12. Lane J.-E., Svante E. Macro and micro understanding in political science: What explains electoral participation? *European Journal of Political Research*. 1990. Vol. 18. Issue 4 July. P. 457–465 [in English].

13. Politics and Development in India: A micro-level study of who gets what, when, and how. URL: <http://www.nupi.no/en/About-NUPI/rojects-centres-and-programmes/Politics-and-Development-in-India-A-micro-level-study-of-who-gets-what-when-and-how> [in English].

14. What is Neighborhood Watch? URL: <http://www.sjpd.org/BFO/Community/Crimeprev/neighborhoodwatch.html> [in English].

Patriotism as a form of political participation: institutional practices at the micro level

Filatov Borys Albertovych

Candidate of Law, Honored Journalist of Ukraine,
Member of the Board of Trustees of the European Association of Ukrainians Dnipro, Ukraine

The development of the institutional structure of the state of modern democracy is considered. The features of the evolution of the political segment of civil society are studied. It is determined that, in the context of the atomicity of political identity, strengthened by the weakness of the forms of democratic representation and governance, political patriotism could be considered as new approach for determining the direction of citizens' association. The association must be based on the common principles and common vision of the prospects of the state development. The article applies both general scientific and professional political science approaches and methods. In particular, descriptive (describes the practice of social activities), retrospective (analyzes the political experience of democratic and transformational countries), comparative (compares different institutional forms of the implementation of political patriotism at the micro level) belongs to general sciences. Professional methods include a systematic approach and structural-functional method. They help to identify the components of the system of civic relations in local communities, as well as specific structural links of transformational political systems, in which the influence of political patriotism on the specificity of political participation is manifested. Attention is paid to the content of patriotism as driving force of social initiatives and social networks. It is proved that in the countries of sustainable democracy, political patriotism has led to focusing of many social groups on fateful and significant public problems. Established, that in today's Ukraine, patriotic civic initiatives and networks are at the first stage of their development, they are trying to act both in the problematic horizons of local self-government authorities and within the whole spectrum of social problems of the country. In addition, their further development requires consulting assistance in connection with their organizational forms and the development of ideological principles of patriotic identity, which would allow unite as wide circle of citizens as possible.

Key words: participatory democracy, civil society, political patriotism, democratic initiatives, public associations.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Калініченко Богдан Михайлович

Сучасні ЗМІ як інструмент інформаційної війни

УДК 327.8

DOI <https://doi.org/>

10.24195/2414-9616-2018-1-77-82

Калініченко Богдан Михайлович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри державної служби,
публічного адміністрування та
політології
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
бульвар Шевченка, 81,
Черкаси, Україна

У статті висвітлено вплив ЗМІ на інститути влади в постіндустріальну добу. Він полягає у збиранні, пошуку, обробленні, модифікації, збереженні та поширенні інформаційних потоків у планетарних масштабах. Суб'єкт, відповідно до поставлених завдань, вдається до інформаційних операцій, що полягають в оперуванні відомостями з метою досягнення стратегічних переваг над супростатом. Канали ЗМІ в цьому випадку виявляються ефективним інструментом інформаційної війни, а поширені ними повідомлення є інформаційною зброєю.

ЗМІ від самого початку були важливим елементом пропаганди, дезінформації, реклами, поширення ідеології тощо. Упродовж ХХ століття їх вплив зростає експоненціально внаслідок розвитку комунікацій та інформаційних технологій. Їх вплив на суспільство, політику, економіку всіх без винятку країн світу постійно зростає, неоднозначно впливаючи на національні держави. Урядам таких держав усе важче буде тримати ситуацію під контролем, оскільки вони перебувають під цілодобовим тиском зовнішніх і внутрішніх інформаційних каналів. Спецслужби та військовий сектор намагатимуться посилювати свій тиск на цивільні ЗМІ для використання їх потенціалу у своїх мілітаристських цілях. Очевидно, що громадянське суспільство буде чинити опір таким намаганням, і в майбутньому можливо досягне в цьому питанні відповідного балансу. Оскільки сучасні війни ведуться за знання та інформаційне домінування, то фактор інформаційних воєн виходить на перший план.

Автор переконаний, що одним із критеріїв прогресивного розвитку сучасної цивілізації є протидія інформаційним війнам, гібридним загрозам. Владним структурам потрібно забезпечити захист власних інформаційних каналів, розвиток вітчизняних ЗМІ, завданням яких є збереження цілісності власного інформаційного поля та позбавлення супростата можливості впливу на нього.

Інакше кажучи, протидія ворожому інформаційному впливу на суспільство повинна здійснюватися державою шляхом напрацювання системи захисту й протидії, а за необхідності інформаційних атак.

Ключові слова: ЗМІ, інформаційна війна, інформаційний вплив, засоби масової комунікації, пропаганда.

Вступ. Світ упевнено прямує до нової історичної фази розвитку людства – інформаційної. Так, американський соціолог Елвін Тоффлер назвав її Третьою хвилею, стверджуючи, що всі люди вже живуть у ній. Він зазначає: «Усвідомлюємо ми це чи ні, але більшість із нас уже перебуває в новій цивілізації, чинячи їй спротив або створюючи її» [8]. Основними продуктами виробництва постіндустріальної епохи стають інформація і знання. Сировинний та енергогенеруючий сектори втрачають провідні позиції з часу глобальної світової кризи 2008 року. На зміну їм (наприклад, Bloomberg, Forbes, Fortune, Interbrand, Brand Finance тощо) вже десятий рік поспіль приходять компанії, пов'язані з розробленням і виробництвом комп'ютерної техніки, програмного забезпечення до нього й упровадженням технологій, що забезпечують функціонування процесів збирання, збереження, пошуку, передачі, накопичення, безпеки, захисту, тиражування інформації, а також доступу до неї.

Лідерами ринку комп'ютерних інформаційних технологій є переважно американські компанії: Apple, Facebook, Amazon, Microsoft, Alphabet, IBM, Intel. Вони становлять суттєву конкуренцію нафто-

та газовидобувним гігантам. Ще однією сенсацією стала поява в першій десятці світових рейтингів маловідомої в Україні китайської компанії State Grid, що займається альтернативною енергетикою (сонячні батареї, вітрові генератори тощо). Незважаючи на те що основний прибуток цієї компанії припадає на традиційні види палива, стійка тенденція до переходу на відновлювані джерела енергії вже очевидна.

Ці факти можуть свідчити про зміщення світової економічної кон'юнктури від вуглеводнів до сфери інформаційних технологій (ІТ), що бачиться важливою ознакою постіндустріального суспільства. Це підтверджує стрімкий розвиток криптовалют, які базуються на відкритому вихідному коді системи Bitcoin тощо. Так, китайські банки: Industrial & Commercial Bank of China Ltd, China Construction Bank, Agricultural Bank of China, що посіли в рейтингу Forbes Global 2000 за 2016 рік три перші місця, активно працюють над доцільністю й ефективністю застосування у власних інтересах електронної валюти [10].

Відповідна ситуація загострила фінансові протиріччя в Китайській Народній Республіці, влада

якої змушена запровадити низку обмежень щодо обігу криптовалюти [11]. Уряди інших держав також напружено вивчають можливі наслідки фінансово-інформаційної революції.

Сучасні інформаційні технології сприяють глобальній інформатизації, що об'єднує всі країни світу в один цілісний інформаційний простір. Демасифікація суспільства означає, що між соціальними інститутами має відбуватися обмін значно більшим обсягом інформації, включаючи корпорації, щоб підтримувати рівноважні взаємозв'язки між ними. Методи виробництва підсилюють прагнення корпорацій отримувати більше інформації у вигляді вихідного матеріалу. Оскільки інформація стає стрижнем виробництва, то кількість «інформаційних менеджерів» в індустрії стрімко зростає, а корпорація в разі потреби впливає на інформаційне оточення так само, як на фізичне й соціальне [8]. Очевидно, що в таких умовах особливого значення набувають засоби масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що наукові пошуки в сфері інформаційного протистояння, пропаганди, гібридних загроз і ролі в них ЗМІ представлені в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників. Серед вітчизняних науковців, відомі дослідження В.П. Беха, В.Ф. Іванова, А.С. Каверіної, Л.Ф. Компанцевої, Є.М. Магди, В.В. Остроухова, В.М. Петрика, Г.Г. Почепцова, В.В. Різуна, В.О. Хорошко. Вагомими для вивчення відповідної проблематики є дослідження зарубіжних учених: Е. Берзнейза, Ж. Елюля, Г. Кіссінджера, Г. Лассуела, М. Лібікі, Д. Маквейла, Т. Рона, Ф. Тейлора, Е. Тоффлера та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Вплив ЗМІ на інститути влади полягає в збиранні, пошуку, обробленні, модифікації, збереженні та поширенні інформаційних потоків у планетарних масштабах. Суб'єкт, відповідно до поставлених завдань, вдається до інформаційних операцій, що полягають в оперуванні відомостями з метою досягнення стратегічних переваг над супротивником. Канали ЗМІ в цьому випадку виявляються ефективним інструментом інформаційної боротьби, а поширені ними повідомлення є інформаційною зброєю. Відповідна проблематика є актуальною та недостатньо дослідженою у вітчизняній науці.

Мета та завдання. Метою статті є уточнення концепту ЗМІ як інструмента інформаційної боротьби.

Результати. Роль ЗМІ у світовій політиці від початку їх виникнення була особливою, оскільки аудиторія найбільших інформаційних каналів не обмежувалася кордонами власної держави. Мас-медіа прагнули поширити свій сигнал на максимальну можливу відстань, територією інших країн. Під впливом їх повідомлень змінювалася й людина.

Нові засоби масової інформації збільшили обсяг своїх відомостей, передавали зображення та звук на далекі відстані. Під впливом змін, що відбувалися, зникало містечкове сприйняття світу, пробуджувалася національна свідомість [8]. Розширюючи своє мовлення, вони отримали інструмент впливу на внутрішні процеси в інших державах через свою лояльну аудиторію. Наступним етапом стало збільшення кількості каналів, із яких споживач формував власне бачення (сприйняття) стану навколишнього середовища і світу. Наприклад, дитина поповнювала свій образний ряд не лише з природи та від людей, а й із газет, популярних журналів, радіо й згодом з телебачення. У всьому іншому церква, держава, сім'я та школа продовжували говорити в унісон, тобто, по суті, одне й те саме. З плином часу засоби масової інформації стали гігантським «гучномовцем». Їхня потужність використовувалася в регіональних, етнічних, родових і лінгвістичних напрямках для стандартизації образів у розумовому потоці суспільства [8].

Можливості ЗМІ як інструмента впливу на об'єкт почали використовувати в Першій світовій війні для розповсюдження пропаганди. Пресу й кіно пристосували для військових потреб у Європі та США. Результати, які були отримані, породили ідею, що ЗМІ є потужним інструментом агітаційної діяльності [1].

Окремо в цьому питанні доцільно згадати виникнення потужних державних радіостанцій і, відповідно, систем радіоцензури й радіоборотьби.

Принципово важливим завданням стало донесення власного сигналу в закриті ворожі інформаційні системи, руйнуючи їх зсередини. Протилежна сторона, навпаки, намагалася не допустити розповсюдження інформаційних потоків супротивника своєю територією.

Отже, з виникненням радіостанцій набуло сучасних рис інформаційне протистояння. Проблематику радіоборотьби розкриває в роботах литовський науковець і журналіст Р. Плейкіс. Він зазначає, що на початку минулого століття в Європі спалахнула справжня інформаційна радіовійна. Першість у сфері приглушення належить Німеччині й Радянському Союзу. Так, наприкінці 1920-х років Берлін блокував радіо Комінтерну, а в 1931 році СРСР приглушував передачі Румунського радіо. З 1934 року Австрія транслювала шуми на хвилі Берліна. У 1936 році Італія глушила передачі з Лондона, спрямовані на Абіссінію. У 1937 році спалахнула радіовійна між Москвою та Мадридом. У 1938 році СРСР глушив іномовлення радіо Німеччини, а німецький Рейх придушував передачі Московського радіо та Бі-Бі-Сі (British Broadcasting Corporation – BBC) німецькою мовою [2].

Потенціал впливу медіа на маси продовжили застосовувати комуністи в Радянському Союзі та нацисти в Німеччині під час Другої світової війни [7].

У 1940 році Радянський Союз почав систематичне приглушення радіо Ватикану. У 1941–1945 роках відбувалися ефірні битви між СРСР і Німеччиною. Наприклад, Берлін передавав на хвилях Москви й Лондона короткі ворожі коментарі, на що опоненти відповідали симетрично. У 1946 році тривало обопільне заглушування передач Москви та Мадрида. З 3 лютого 1948 року почалося широкомасштабне заглушування передач «Голосу Америки» (Voice of America – VOA), а 13 квітня – передач BBC з Лондона [2].

Роль і функцію пропаганди, а отже, й ЗМІ у військовому протистоянні чітко окреслив на початку ХХ століття Г. Лассуел. Він зазначав: історія війни свідчить, що сучасна війна повинна вестися на трьох фронтах: військовому, економічному і пропаганди. Пропаганда, що застосовується одночасно з іншими знаряддями боротьби, підтримує основи військових і цивільних сил ворога та розчищає шлях залізному кулаку з людей і металу. Пропаганда є в цьому випадку пасивним допоміжним знаряддям, головна функція якого полягає в тому, щоб знищити у ворога бажання боротьби, вселяючи зневіру, розчарування й розбіжність [5, с. 214–215].

Розвиток інформаційних технологій ХХІ століття розширив можливості пропаганди й дав змогу широко використовувати інформацію як зброю. Так, М. Лібікі в книзі «Що таке інформаційна війна?», яка вважається в наукових колах класичною, визначив сім форм інформаційної війни:

1. Командування та управління (command-and-control – C2W) – це військова стратегія, яка реалізує інформаційну війну на полі бою та об'єднує фізичне знищення. Його мета полягає в тому, щоб ізолювати командну структуру супротивника від можливості віддавати накази.

2. Військова розвідка (intelligence-based warfare IBW) – збирання важливої та захист власної інформації.

3. Електронна війна (electronic warfare EW) – спрямована проти засобів електронних комунікацій – радіозв'язку, телевізійних мереж, комп'ютерних мереж, радарів. Радіоелектронна та криптографічна війна спрямована на погіршення фізичної основи для передачі інформації, а криптографічна війна працює між бітами та байтами.

4. Психологічна війна (psychological warfare PSYW) охоплює використання інформації проти людського розуму. Існує чотири категорії психологічної війни: (i) операції проти національної волі, (ii) операції проти командувачів, (iii) операції проти військ, (iv) культурний конфлікт. Сюди можна включити кожен аспект війни, оскільки придушення волі супротивника загалом є основною метою військових операцій.

5. Хакерська війна (hacker warfare) – диверсійні дії й атаки проти ворога шляхом створення спеціальних програм, атаки на комп'ютерні мережі.

6. Економічна інформаційна війна (economic information warfare EIW) – інформаційна блокада й інформаційний імперіалізм.

7. Кібервійна (інформаційний тероризм, семантичні атаки (генерування помилок у системі), симуляція та війна Гібсона (учасники протистояння, позитивні й негативні, живуть у віртуальному світі) [6].

Ця класифікація дала поштовх подальшим дослідженням теорії інформаційних війн у світі, у тому числі й в Україні.

Термін «інформаційна війна» вперше застосований співробітником компанії «Боїнг» (The Boeing Company), однієї з найбільших світових аерокосмічних і оборонних корпорацій США, Томасом П. Роною в секретному звіті «Системи зброї та інформаційна війна» в 1976 році (Thomas P. Rona. Weapon Systems and Information War. Boeing Aerospace Co.) в контексті новітньої концепції сучасних війн. Майбутній радник міністерства оборони та Білого дому під керівництвом президентів Р. Рейгана і Дж. Буша в поточному документі виклав своє бачення концепції інформаційних війн. Вона зводиться до ідеї «зниження інформаційного потоку супротивника й, навпаки, захисту або вдосконалення свого власного». Автор підкреслює, що швидкість реакції в інформаційній війні є вирішальним елементом для перемоги. При цьому виникають значні можливості, які надає маніпулювання інформаційним потоком у сенсі порушення та обману. Якщо зміни в нашій позиції зацікавленості відбуваються швидше ніж цикл інтелекту/реакції супротивника, то його відповідь виявиться менш адекватною, а його шанси на успіх, відповідно, зменшаться [9, с. 3].

У контексті поставленої проблеми дослідник не заперечує значний маніпуляційний вплив великих ЗМІ на громадську думку. У цьому сенсі вразливими є всі, без винятку, країни світу. Автор зазначає, що США в тому числі можуть стати об'єктом інформаційної атаки. При цьому випадкові, зрозумілі упередження не дорівнюють послідовній здатності маніпулювати поданням подій у певному напрямі. Міжнародні засоби масової інформації є потужним і систематичним впливом у війні, проте вони не послідовно виступають за ту або іншу сторону. Супротивники Сполучених Штатів можуть переконати американську громадськість у «своєї правді» шляхом розумного маніпулювання засобами масової інформації [9].

Отже, інформаційний фактор цивільної сфери аналогічно важливий для військової сфери. Це відображає рух інформаційного потоку, оскільки він впливає на результат військових завдань. Інформаційний потік має відбутися всередині та між системами озброєння як дружніх, так і недружніх сторін. Це відбувається в багатьох випадках, на багатьох ієрархічних рівнях і в різноманітних часових доменах. Через його над-

звичайний вплив на ефективність систем зброї, а відповідно, на кінцевий результат військових завдань, супротивники будуть докладати значні зусилля, щоб втручатися в ворожі інформаційні потоки або експлуатувати їх у своїх цілях.

Американський військовий аналітик понад 40 років тому поставив низку гострих питань, що стосуються методів і засобів протидії інформаційній війні та реакції на них інститутів громадянського суспільства. Зокрема, він передбачив труднощі, з якими зіткнулися за кілька десятиліть країни світу, в тому числі Україна. До них належить ставлення суспільства щодо жорстких заходів, які використовує влада, щоб протидіяти зовнішнім інформаційним атакам. Так, уряд країни отримав два фронти протидії інформаційним загрозам, щодо яких мав дати адекватну відповідь: зовнішній вплив дружніх і недружніх країн; внутрішній вплив, що виражається у ставленні громадянського суспільства до дій влади. При цьому важливо зрозуміти:

- як концепція інформаційної війни стосується переговорів про обмеження озброєнь, включаючи пов'язані з ними перевірки чи моніторинг;

- як «відкрите» суспільство, з огляду на свободу інформації та громадський контроль, надаючи перевагу своїм інтересам, у ворожому світі відреагує на довготермінові заходи з протидії інформаційній війні;

- як працюватиме сукупність засобів і правил цивільної пропаганди та психологічної війни [9. с. 4].

Зважаючи на це, військово-політична верхівка стала заручником громадської думки та була змушена задіяти весь арсенал заборон, щоб протистояти зовнішньому деструктивному впливу, що могло викликати занепокоєння громадянськості. Важливо зазначити, що національні інтереси – понад усе.

Публікація звіту Т. Рони стала відправною точкою дослідження інформаційних війн як важливої проблеми сучасності. Спочатку нею зацікавилися американські фахівці, а потім і широке коло зацікавлених сторін.

Уважається, що термін «інформаційна війна» застосували засоби масової інформації США під час війни в Перській затоці 1990–1991 років. Низка вітчизняних і зарубіжних дослідників переконані, що це була остання «класична» та перша масштабна «інформаційна війна», в якій нові інформаційні технології масово застосовані як засіб ведення бойових дій. Термін «інформаційна війна» вперше офіційно застосували в Міністерстві оборони США в директиві від 21 грудня 1992 року (DoD Directive TS-3600.1, "Information Warfare (U)", December 21, 1992) [3].

У 1996 році військові вдосконалили питання ведення інформаційної війни та видали новий документ DOD Instruction S-3600.2, "Information Warfare Security Classification Guidance (U)," February 6,

1996. У ній класифікували й уточнили загрози, що виникають від використання інформаційної зброї для США, фактично ототожнивши терміни «інформаційна війна» та «інформаційна операція».

Цей документ цікавий для дослідження згадкою цивільного чинника в контексті ведення інформаційної війни, оскільки в суто військовому документі зазначено переваги застосування невійськових засобів для забезпечення переваги над супротивником в інформаційній сфері, а також захисту від ворожих атак. У ньому зазначається, що зв'язок із громадською адміністрацією та населенням важливий в інформаційних операціях завдяки своїй здатності взаємодіяти з основними організаціями та окремими особами в інформаційному середовищі. Він може сприяти досягненню цілей інформаційних операцій, координуючись із центром, розвиваючи й контролюючи інфраструктуру корінних народів у зарубіжних оперативних сферах.

Так були легітимізовані питання законності проведеної військових операцій у мирний час, використовуючи цивільні засоби масової інформації. Отже, можна вважати, що із цього часу ЗМІ перестають бути просто джерелом інформації, а «перетворюються» на літак, танк, човен, субмарину або будь-який інший засіб доставки боєприпасів на поле бою.

Маніпулятивні можливості сучасних ЗМІ постійно розширюються з розвитком інформаційних технологій. Це безперервний процес, який уже неможливо зупинити. Відтак зростають загрози для всіх країн світу, оскільки нова глобальна система комунікації ще більше відкриває та робить вразливою кожну націю для впливу ззовні. Наприклад, у Канаді були стурбовані тим фактом, що близько 70 американських телестудій передавали програми для Канади. Важливо розуміти, що ця форма вторгнення ніщо порівняно з можливостями систем комунікації, заснованих на застосуванні супутників, комп'ютерів, телетайпів, кабельних систем.

Як зазначає американський сенатор Джордж Макговерн, один зі способів завдати удару по нації – це обмежити потік інформації, обірвавши контакти між квартирами та іноземними гілками міжнародних фірм, спорудити інформаційну стіну. Так в інтернаціональній лексиці увійшла нова сутність – «інформаційний суверенітет» [8]. Водночас спроби окремої нації перекрити потік даних ззовні можуть сприяти не розвитку, а підриву її економіки. Крім цього, кожен технологічний зрив відкриває націю для вторгнення ззовні.

Розвинена система комунікацій розширює можливість для маніпуляційних технологій ЗМІ, що стали доступні не лише для економічно потужних держав світу, а й інших суб'єктів політики з відносно скромними фінансовими можливостями.

Так, під час експлуатації супутникового мовлення (DBS) лідерів однієї держави не потрібен дозвіл від зарубіжних колег на пряме спілкування з громадянами інших країн. Ця опція доступна кожному за прийнятною ціною. Супутникове телебачення 150-канального DBS, що розпочало мовлення на Північну Америку наприкінці 1994 року, коштувало приблизно 1 мільярд доларів США, а наступні версії, можливо, коштуватимуть дешевше. Наприклад, транспондер DBS над Азією може бути орендований за 2 мільйони доларів США на рік, що перебуває в межах фінансових можливостей курдів, радикальних шиїтів, сикхів, бірманських гірських племен, які можуть забезпечити трансляцію своїх повідомлень на величезну аудиторію цілодобово [9].

З розвитком інформаційних технологій змінюється й підхід до розуміння власне інформаційної війни. Дослідники розкривають це явище в сучасному сенсі так. Інформаційна війна (information warfare – IW) – це концепція, що включає використання та управління інформаційними й комунікаційними технологіями (information and communication technology – ICT) для досягнення конкурентних переваг над супротивником. Інформаційна війна може включати в себе збирання тактичної інформації, перевірку на дійсність власної інформації, розповсюдження пропаганди або дезінформації для деморалізації чи маніпуляції ворогом і громадськістю, підриваючи якість інформації про супротивників, а також унеможливлення отримання інформації недружніх сил. Інформаційна війна тісно пов'язана з психологічною війною (psychological warfare) [7].

Висновки. Здійснене дослідження доводить, що засоби масової інформації від самого початку були важливим елементом пропаганди, дезінформації, реклами, поширення ідеології. Упродовж XX століття їх вплив зростає експоненціально внаслідок розвитку комунікацій та інформаційних технологій. Сучасні ЗМІ стали потужним інструментом ведення інформаційних війн. Їх вплив на суспільство, політику, економіку всіх країн світу постійно зростає, різноспрямовано впливаючи на національні держави. Урядом держав усе складніше буде тримати ситуацію під контролем, оскільки вони перебуватимуть під наростаючим цілодобовим тиском зовнішніх і внутрішніх інформаційних каналів. Спецслужби та військовий сектор намагатимуться посилювати свій тиск на цивільні ЗМІ з метою використання їх потенціалу для досягнення цілей національної безпеки (забезпечення національних інтересів).

Отже, важливими критеріями ефективного ведення інформаційної війни є протидія інформаційним атакам, гібридним загрозам, захист власних інформаційних каналів, розвиток вітчизняних

ЗМІ, завданням яких є збереження цілісності власного інформаційного поля та позбавлення супротивника можливості впливати на нього.

Перспективи подальших наукових розвідок можуть полягати в дослідженні можливостей засобів масової інформації в забезпеченні та просуванні національних інтересів держави за її межами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ / пер. с англ. Москва: Издательский дом «Вильямс», 2004. 432 с.
2. Плейкіс Р. Радіоцензура. Baltijos kopija, 2002. 71 с.
3. DoD Directive TS-3600.1, "Information Warfare (U)", December 21, 1992.
4. Kiyuna A., Conyers L. Cyberwarfare sourcebook. Lulu. com, 2015. 312 p.
5. Lasswell H. Propaganda Technique in the World War. New York: Knopf, 1927. 233 p.
6. Martin C. Libicki. What is information warfare? Washington, 1995. 104 p.
7. McQuail D. Mass Communication Theory. London: Sage Publications, 2005. 620 p.
8. Toffler Alvin. The Third Wave. Bantam Books, 1989. 537 p.
9. Thomas P. Rona. Weapon Systems and Information War. Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976. 73 p.
10. URL: <http://forbes.net.ua/ua/business/1416864-forbes-global-2000-najbilshi-kompaniyi-svitu>.
11. URL: <https://www.reuters.com/article/us-markets-bitcoin-china-mining/china-central-bank-can-tell-local-governments-to-regulate-bitcoin-miners-power-use-source-idUSKBN1ES0TD>.

REFERENCES:

1. Braj'ant Dzh., Tompson S. Osnovy vozdejstvyja SMY (Fundamentals of Media Effects). Kyiv, Moscow, 2004. 432 p.
2. Pleikys R. Radiojamming. Baltijos kopija, 2002. 71 p.
3. DoD Directive TS-3600.1, "Information Warfare (U)", December 21, 1992.
4. Kiyuna A., Conyers L. Cyberwarfare sourcebook. Lulu. com, 2015. 312 p.
5. Lasswell H. Propaganda Technique in the World War. New York: Knopf, 1927. 233 p.
6. Martin C. Libicki. What is information warfare? Washington, 1995. 104 p.
7. McQuail D. Mass Communication Theory. London: Sage Publications, 2005. 620 p.
8. Toffler Alvin. The Third Wave. Bantam Books, 1989. 537 p.
9. Thomas P. Rona. Weapon Systems and Information War. Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976. p.
10. URL: <http://forbes.net.ua/ua/business/1416864-forbes-global-2000-najbilshi-kompaniyi-svitu>.
11. URL: <https://www.reuters.com/article/us-markets-bitcoin-china-mining/china-central-bank-can-tell-local-governments-to-regulate-bitcoin-miners-power-use-source-idUSKBN1ES0TD>.

Modern media as the tool of information war

Kalinichenko Bohdan Mykhailovych

Candidate of Political Science,
Associate Professor at the Department
of Civil Service, Public Administration
and Political Science
of Bohdan Khmelnytsky National
University of Cherkasy
b. Shevchenko, 81, Cherkasy, Ukraine

The article shows the powerful influence of mass media on the power systems of society in the post-industrial era. It consists of collecting, retrieving, processing, modifying, storing and distributing information flows on a planetary scale. The subject, in accordance with the set tasks, resorts to information operations, which consist in manipulating the information in order to achieve strategic advantages over the enemy. Media channels in this case are an effective tool for information warfare, and messages circulated by it are informational weapons.

Media from the very beginning were an important element of propaganda, misinformation, advertising, the spread of ideology, and so on. During the twentieth century, their influence increased exponentially because of the development of communications and information technology. Modern media are a powerful tool for conducting information wars. Their influence on society, politics, and the economy of all without exception of the countries of the world will be constantly growing, controversially affecting the national states. Governments of these states will find it increasingly difficult to keep the situation under control, as they are under the pressure of external and internal information channels around the clock. Special services and the military sector will try to exert pressure on civilian media in order to use their potential for their militaristic purposes. It is obvious that civil society will rely on such an effort and in the future, it will be possible to achieve the desired balance on this issue. As modern wars are conducted for knowledge and information dominance, the factor of information wars comes to the fore.

The author is convinced that one of the criteria for the progressive development of modern civilization is the opposition to information wars, hybrid threats. Authorities need to protect their own information channels, the development of domestic media, whose mission is to preserve the integrity of its own information field and deprive the opponent of the possibility of influencing it.

In implementing measures to protect their own information environment, governments should be guided by the principles of the philosophy of humanism and democracy and should ensure the maximum possible freedom of civil society institutions. In other words, the counteraction to hostile informational influence on society should be carried out by the state by working out a system of protection and counterbalance. Setting up effective work of all subsystems of state power, and not at the expense of prohibitions, restriction of human freedom. In particular, her right to privacy, participation in mass actions, access to reliable and truthful information, freedom of choice, etc.

Key words: mass media, information warfare, information influence, hybrid threats, propaganda.

Цумарев Марат Іванович

Культура локальної демократії: структура й функції

УДК 008:32.019.5
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-83-87>

Цумарев Марат Іванович
заступник директора
Центральноукраїнського інституту
Приватного акціонерного товариства
«Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна академія
управління персоналом»
вул. Варшавська, 2, Кропивницький,
Україна

У статті здійснюється аналіз структури й функцій культури локальної демократії як найважливішого показника активного громадянства, ініціативної поведінки і практичної співучасті індивідів у громадських справах.

Ключові слова: політична культура, культура локальної демократії, архетип, структура, функції.

Вступ. На актуальність громадянської самоорганізації на всіх рівнях функціонування суспільства вказує великий спектр трактувань у сучасній політологічній і соціально-філософській літературі понять, які окреслюють цю проблематику. Ідеться про такі поняття, як «політична культура», «локальна політична культура», «громадянська культура», «локальна демократія» тощо. Однак найбільш стійкі політичні зв'язки формуються на рівні територіальної громади (за місцем проживання в межах населеного пункту або його частини), значною мірою обумовлені локальними чинниками – історичними, соціально-культурними, економічними тощо – місцевого політичного середовища, осягнення яких можливе в рамках комплексного дослідження згаданих чинників. Тому саме з'ясування можливостей різних підходів та інтегрування їх на засадах дослідження культури локальної демократії як складника локальної політичної культури може дати найбільш повну характеристику структури й функцій культури локальної демократії.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження актуальних проблем громадянської самоорганізації, політичних явищ і процесів на локальному рівні (а саме рівні територіальної громади або її частини), аналіз можливих підходів до розуміння сутності, структури, функцій такого феномена, як культура локальної демократії.

Завдання статті – проаналізувати сучасний стан досліджень структури й функцій культури локальної демократії – найважливішого показника активного громадянства, ініціативної поведінки і практичної співучасті індивідів у громадських справах на місцевому рівні (рівні громад).

Методи дослідження. Виходячи з розуміння культури локальної демократії як соціокультурного явища, феномена самоорганізації територіальної громади, частини локальної політичної культури, феномена самоорганізації індивіда, у дослідженні застосовуються соціокультурний, системний, культурологічний, інституційний (неоінституційний), синергетичний, структурно-функціональний підходи.

Результати. Культура локальної демократії є частиною локальної політичної культури, яка відображає специфіку знань, цінностей, переконань членів окремих територіальних громад як щодо політики загалом, так і щодо політики місцевого (локального) рівня, особливості участі територіальних громад у політичних процесах на зазначених рівнях. Політична культура, як і культура загалом, – складне й багатоаспектне явище [9]. Численні дослідження політичної культури містять розробки окремих аспектів проблематики, що нас цікавить [1; 3–6; 11; 12; 14–16 та ін.]. Однак цілісної характеристики структури й функцій культури локальної демократії в політологічній літературі нині не існує.

Систематизувавши сучасні дослідження, в межах яких розглядалися окремі аспекти культури локальної демократії відповідно до критерію «змістові елементи феномена», ми отримуємо такі основні підходи до тлумачення культури локальної демократії:

- *культурологічний*, у межах якого культура локальної демократії розглядається як одна з форм загальної культури суспільства, що становить систему матеріальних, духовних, психологічних та інших рис суспільства, які відображають суспільне ставлення до проблем розвитку демократії на місцевому рівні;

- *політико-культурний*, згідно з яким культура локальної демократії розуміється як частина політичної культури суспільства, що включає в себе комплекс політико-культурних, ідейно-теоретичних, поведінкових явищ, що формуються у сфері локальної демократії;

- *локально-політичний*, за яким культура локальної демократії трактується як частина локальної політичної культури, що охоплює систему знань, цінностей, переконань, зразків діяльності територіальної громади або її частини та громадянина як члена територіальної громади відносно механізмів локальної демократії.

Можливості застосування кожного з перелічених підходів мають свої обмеження, обумовлені різними рівнями – макро-, мезо- та мікро- – самоорганізації спільноти, що є носієм політичної культури, й, відповідно, появою нових властивостей, обумовлених внутрішньою взаємодією в системі на тому чи іншому рівні [10]. Найбільш продуктивним для вирішення завдань дослідження вважаємо локально-політичний підхід до розуміння культури локальної демократії, оскільки саме на рівні селищних, сільських і міських рад у статутах відповідних територіальних громад деталізуються унормовані Конституцією й законами України механізми локальної демократії, реалізуються вони виключно в межах цих громад. Такий підхід дає можливість детально дослідити особливості ставлення громадян до механізмів локальної демократії та участі в їх функціонуванні, від розвитку якого залежить становлення громадянського суспільства та якісний рівень демократії країни загалом.

Кожен із підходів визначає специфіку вивчення такого складного феномена, як культура локальної демократії. Однак важливим є те, що в кожному випадку наголошується на сукупності «певних людських відносин, ціннісних орієнтацій і пошуків» [8, с. 52], тобто на *архетипах культури*. Це дає нам змогу виокремити такі *три основні архетипи культури локальної демократії: ціннісні орієнтації, комунікативна взаємодія, інституції*. Ці архетипи в сукупності формують підсистему культури локальної демократії, які цілком доречно назвати, відповідно, *світоглядною, діяльнісною, інституційною*¹. Архетипи культури зберігаються впродовж десятків і сотень років і визначають особливості кожного типу культури (у нашому випадку – такого, як культура локальної демократії). Відносна стійкість цих форм дає змогу говорити про своєрідність (ідентичність) культури, що, однак, не виключає змінності, а передбачає лише стабільність форм існування в тривалому часовому інтервалі. *Архетипи утворюють структуру культури*, визначаючи водночас її загальний вигляд і відмінність від інших культур [8, с. 52].

Зазначене зумовлює необхідність синтезу дослідницьких потенціалів кожного із зазначених підходів, що дасть можливість отримати ефективний комплекс методів для вирішення завдань дослідження.

Виокремивши найсуттєвіші складники культури локальної демократії (її архетипи), можемо окреслити структуру досліджуваного явища, яка включає три складники (структурно-змістовий,

технологічний, організаційний), що відповідають підсистемам культури локальної демократії.

Структурно-змістовий (*світоглядний*) складник містить компоненти політичної свідомості, тобто знання та уявлення, компетентності щодо різних аспектів як політичного життя суспільства загалом, так і життєдіяльності громади, її інтересів, можливостей самоорганізації, забезпечення потреб громади шляхом безпосереднього волевиявлення членів громади, прийняття політичних рішень на рівні громади, ефективного використання інститутів і механізмів локальної демократії.

Цей складник культури локальної демократії містить також комплекс цінностей і переконань, установок, орієнтацій, світоглядних позицій, як широкоаспектних – щодо свободи, справедливості, рівності, безпеки, соціальної відповідальності, єдності й злагоди, так і «локально-демократичних» – щодо можливості громади організовано захищати й ефективно реалізовувати власні інтереси.

Технологічний (*діяльнісний*) складник включає сукупність зразків «локально-демократичної» політичної поведінки (діяльності, спрямованої на користь спільних інтересів), ефективної участі в діяльності органів самоорганізації населення, реалізації механізмів локальної демократії.

Організаційний (*інституційний*) складник представлений умовами, нормами, інституційними чинниками формування локальної демократії.

Під час дослідження культури локальної демократії її функції варто ділити на два основні види: загальні й спеціальні [7, с. 128]. Загальні ототожнюються з функціями культури локальної демократії як певними соціальними функціями політичної культури, до яких ми слідом за низкою вітчизняних дослідників зараховуємо такі:

- виховну функцію, що виявляється у зростанні політичної компетентності членів громади, формуванні їхньої політичної свідомості через безпосередню участь у політичному житті;
- регулювальну функцію, яка виявляється в прямому чи опосередкованому контролі громадян органів влади;
- захисну функцію, що спрямована на збереження демократичних політичних цінностей;
- прогностичну функцію, яка робить можливим передбачення варіантів перебігу політичних подій і поведінки суб'єктів політики;
- комунікативну функцію, що забезпечує ідейно-політичний зв'язок громадянина з політичною системою, передачу досвіду і традицій як у «горизонтальному» (між членами громади), так і у «вертикальному» (між поколіннями) напрямках [2].

До спеціальних функцій культури локальної демократії ми зараховуємо функції, у виконанні яких культура локальної демократії відіграє провідну роль серед інших форм політичної культури. Ці функції формують і забезпечують ініціативу,

¹ Варто підкреслити, що виокремлені нами компоненти – це лише найсуттєвіші складники культури локальної демократії, оскільки, як справедливо вказує О. Шрамко, говорячи про «культуру людського духу», «недоцільним є саме завдання повної констатації складових духовності як феномену багатоаспектного, відкритого і принципово невичерпного» [13, с. 38].

самоорганізацію, суспільну самодіяльність членів спільноти й діляться на такі:

- *локально-ідентифікаційну*, що полягає в самоідентифікації індивіда як частини певної місцевої спільноти з притаманними їй психолого-ментальними особливостями, спільними проблемами та інтересами; тлумаченні потреб особи з огляду на її групову належність і відповідну участь в обстоюванні інтересів цієї спільноти;

- *локально-інтеграційну*, яка сприяє консолідації спільноти, формує відчуття спільності, колективу на рівні територіальної громади або її частини;

- *організаційно-активаційну*, що полягає у формуванні моделей політичної участі й політичної діяльності в механізмах локальної демократії щодо вирішення проблем територіальної громади, сприяє подоланню політичної індиферентності, соціальної безпорадності;

- *локально-представницьку*, що полягає в репрезентуванні локально-демократичних цінностей, норм, орієнтацій і традицій у суспільстві, обміні ними з іншими соціальними системами, забезпеченні формування і наступності локально-демократичного політичного досвіду різних генерацій; сприяє співробітництву всіх членів суспільства, налагодженню продуктивних зв'язків між громадою та державою.

На засадах функціонального підходу (насамперед інтеграційної та організаційно-активаційної функцій культури локальної демократії) й залежно від рівня розвитку структурних елементів (складників) культури локальної демократії, можна оцінити рівень демократичності спільноти та рівень ефективності використання нею механізмів локальної демократії (місцевих референдумів, громадських слухань, зборів громадян за місцем проживання, місцевих електронних петицій, діяльності органів самоорганізації населення тощо):

- наскільки поширена політична участь членів спільноти в усіх її формах; наскільки вона репрезентує різні сегменти спільноти, а також наскільки вона обмежена ментальними, соціально-економічними та іншими чинниками;

- наскільки традиції й культура спільноти підтримують основні демократичні принципи;

- наскільки спільнота довіряє здатності політичної системи розв'язувати проблеми суспільства і своїй спроможності впливати на цей процес.

Для реалізації цієї мети потрібні емпіричні дослідження (вивчення типів політичної культури українського суспільства) за спеціальними тестовими методиками.

Висновки. Отже, культура локальної демократії є особливою, спеціалізованою сферою (частиною) локальної політичної культури, системою знань, цінностей, переконань членів територіальної громади стосовно законодавчо визначених механізмів локальної демократії (місцевих рефе-

рендумів, громадських слухань, загальних зборів (конференцій) громадян за місцем проживання, місцевих електронних петицій, діяльності органів самоорганізації населення), а також формою політичної участі в згаданих механізмах, зразків поведінки, соціальних норм, фундаментальних принципів і суспільних інститутів, що орієнтують суб'єктів на ті чи інші форми активності в політиці, забезпечують передачу накопиченого досвіду, сприяють стійкості локальної демократії в часі.

Структуру культури локальної демократії становлять світоглядна підструктура (сталі форми політичної свідомості), діяльнісна (технологічна) підструктура (сталі форми політичної поведінки, політичної участі), організаційна (інституційна) підструктура (інституції, форми, механізми функціонування локальної демократії; нормативні, організаційні, практичні умови).

Функції культури локальної демократії ми поділяємо на *загальні* (ціннісно-орієнтувальна, формувальна, регулятивна, критеріально-оцінна) і *спеціальні* (інтеграційна, ідентифікаційна, організаційна, соціалізаційна). Культура локальної демократії загалом виконує функцію соціокультурної взаємодії локальної демократії та суспільства в галузях: пізнавальній, ідентифікаційній, орієнтаційній, виховній, регулятивній, комунікативній, інтеграційній.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах / пер. с англ. Е. Генделя. Москва: Мысль, 2014. 500 с.
2. Бабкіна О.В., Горбатенко В.П. Політологія: навчальний посібник. Київ: ВЦ, 2006. 568 с.
3. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: монографія. Київ: МАУП, 2000. 384 с.
4. Вятр Е. Социология политических отношений. Москва: Прогресс, 1979. 456 с.
5. Головатий М.Ф. Політична психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2006. 400 с. С. 386–397.
6. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура. Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 882–942.
7. Колісніченко Р.М. Глобалістична свідомість людства: політологічний аналіз: монографія. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 422 с. С. 341–368.
8. Кулэ М., Кулис Р. Философия: экспериментальный учебник / пер. с латыш. З. Осиповой. Рига: Zvaigzne ABC, 1998. 716 с.
9. Седых Н.И. Динамика политической культуры (социально-философский взгляд). Власть. 2003. № 7. С. 15–22.
10. Свідзинський А. Самоорганізація і культура. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. 288 с.
11. Соловей А.М., Штерн В.Ю. Політична культура сучасного українського суспільства (теоретико-методологічні виміри та суспільна практика). Науковий

вісник Рівненського державного гуманітарного університету. 2012. Випуск 9.

12. Шварценберг Р. Политическая социология: в 3 ч. Москва: РАУ, 1992. Ч. 1. 180 с.; Ч. 2. 192 с.; Ч. 3. 157 с.

13. Шрамко О. Духовні засади національного виховання. Рідна школа. 2005. № 8 (907). С. 36–39.

14. Elazar, Daniel. (1978) The Generational Rhythm of American Politics. *American Politics Quarterly*. 1978. № 6. С. 55–94. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1532673X7800600103>.

15. Huntington S.P. The Third Wave. *Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman (Oklahoma), 1991. 325 p.

16. Rosenbaum W. *Political culture (Basic concepts in political science)*. London: Praeger, 1975. 120 p. URL: <https://www.abebooks.com/book-search/title/political-culture/author/rosenbaum-walter/>.

REFERENCES:

1. Almond G., Verba S. (2014) *Grazhdanskaya kul'tura: politicheskie ustanovki i demokratiya v pyati stranax* [The Civic culture. Political attitudes and democracy in five nations] [In Russian].

2. Babkina O.V., Gorbatenko V.P. (2006) *Politohiya. Navchal'nyj posibnyk* [Political science. Tutorial] [In Ukrainian].

3. Bebyk V.M. (2000) *Bazovi zasady politohiyi: istoriya, teoriya, metodologiya, praktyka*: [Monohr.]. [Basic principles of political science: history, theory, methodology, practice] [In Ukrainian].

4. Vyatr E. (1979) *Sociologiya politicheskikh otnoshenij*. [Sociology of political relations] [In Russian].

5. Golovatyj M. F. (2006) *Politychna psycholohiya: Pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl.* [Political psychology: Tutorial] [In Ukrainian].

6. Dajmond L. (2005) *Konsolidaciya demokratiyi i politychna kul'tura* [Consolidation of democracy and political culture] [In Ukrainian].

7. Kolisnichenko R.M. (2017) *Globalistychna svidomist' lyudstva: politolohichnyj analiz: monohrfiya* [The global consciousness of mankind: political analysis] [In Ukrainian].

8. Kule M., Kulis R. (1998) *Filosofiya. Eksperimental'nyj uchebnyk* [Philosophy. Experimental textbook] [In Russian].

9. Sedyh N.Y. (2003) *Dinamyka politicheskoy kul'tury (social'no-filosofskij vzglyad)* [Dynamics of political culture (socio-philosophical view)] [In Russian].

10. Svidzyns'kyj A. (1999) *Samoorganizaciya i kul'tura* [Self-organization and culture] [In Ukrainian].

11. Solovej A.M., Shtern V.Yu. (2012) *Politychna kul'tura suchasnoho ukrajyns'koho suspil'stva (teoretyko-metodolohichni vymiry ta suspil'na praktyka)* [Political culture of modern Ukrainian society (theoretical and methodological dimensions and social practice)] [In Ukrainian].

12. Shvarcenberg R. (1992) *Politicheskaya sociologiya* [Political Sociology] [In Russian].

13. Shramko O. (2005) *Duhovni zasady nacional'noho vyhovannya* [The spiritual principles of national education] [In Ukrainian].

14. Elazar, Daniel. (1978) The Generational Rhythm of American Politics / Daniel Elazar. – *American Politics Quarterly* 6 (January 1978): 55–94. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1532673X7800600103>.

15. Huntington, S.P. (1991) *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman (Oklahoma).

16. Rosenbaum W. (1975) *Political culture (Basic concepts in political science)*. URL: <https://www.abebooks.com/book-search/title/political-culture/author/rosenbaum-walter/>.

Culture of Local Democracy: Structure and Functions

Tsumariyev Marat Ivanovych

Deputy Director, Central-Ukrainian Institute under Private Joined-Stock Company «Private Higher Educational Institution
«Interregional Academy of Personnel Management»
Varshavska str., 2, Kropyvnytskyi, Ukraine

The purpose of the article is to analyze possible approaches to understanding the essence, structure, functions of such a phenomenon as a culture of local democracy.

The culture of local democracy is a co-operative, specialist culture (part of) local political culture, the system of knowledge, value and convictions of members of the territorial community in relation to legally determined mechanisms of local democracy (local referenda, public hearings, citizens' meetings at their places of residence, activities of bodies of self-organization of the population), and also the forms of political participation in the mentioned mechanisms, the meanings of the subordinate, the general norms, the fundamental aspects and the useful institutions, which orientate the subjects of this or other activities of politics, provide some skills, contribute to stability local democracy in time.

The essence of the culture of local democracy as a phenomenon and socio-political phenomenon is manifested in the disclosure of the relationship between a particular group of social relations, the comprehension and implementation of which involves the emergence and development of the culture of local democracy and the subjects (carriers) of this culture. The structure of the culture of local democracy is as follows: the outlook substructure (the forms of political consciousness), the activity (technological) substructure (the forms of political behavior, political participation), the organizational (institutional) substructure (institutions/forms/mechanisms of the functioning of local democracy, normative, organizational, practical conditions). The functions of local democracy are divided into general (principle-orienting, forming, regulatory, criterion – estimated,) and special (integration, identification, organizational, socialization). The culture of local democracy as a whole fulfills the function of co-inclusive participation of local democracy and civic culture in the fields of cognitive, identification, orientation, educational, regulatory, communicative, and integration.

The study of the culture of local democracy is the basis for an analysis of the factors of the transformation of regimes in the post-socialist space in general, and the formation and development of the civic culture of local democracy in Ukraine, which is of great importance in the era of decentralization and euro integration processes initiated by the authorities.

Further research needs:

- *the formation of the civic culture of local democracy is a complex process of internalization (transfer of the corresponding actions belonging to external activity, into the mental, internal plan, certain scheme, image, model, algorithm, etc.) and exteriorization (transferring to the political environment the acquired features of the individual);*
- *the transition of external actions into the internal in the form of the embodiment of plans, the implementation of plans and programs, the construction of new objects, cultural assets) of social values, political knowledge and experience, social activity of citizens and their 'Associations;*
- *normative, organizational, practical prerequisites for the formation of a culture of local democracy, which ensure the involvement of citizens in the political process, interaction with political reality.*

Key words: *political culture, culture of local democracy, archetype, structure, functions.*

Шедяков Владимир Евгеньевич

(Пост)модерн – переход к политической культуре общества знания или контрмодерна?

УДК 1.000.165.6
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-88-94>

Шедяков Владимир Евгеньевич
доктор социологических наук,
независимый исследователь
г. Киев, Украина

Тема актуализируется широтой диапазона открывающихся возможностей, характеристике баланса между которыми посвящена статья. Используются методы анализа, синтеза, сравнений, обобщений.

В результате исследований показано, что центральной социально-экономической фигурой становится личность вооружённого знанием научного консультанта-эксперта по конкретным вопросам теории и практики (включая и образовательный процесс). Формирование благотворной социально-экономической среды перемен связывается с поддержкой адекватного Сверхпроекта развития, а инновационных точек концентрации изменений – с усилением научно-образовательно-производственных кластеров с ядром из мозговых центров. Изменения в научно-образовательных структурах рассматриваются в контексте глубоких общемировых социальных трансформаций.

Как наиболее плодотворная для них анализируется стратегия, обеспечивающая гуманизацию общественной жизни (в частности содержательную, функционально-ролевую и организационно-управленческую). Характер постглобализма оказывается восприимчив к социальным комбинациям потребительского самоограничения в пользу творческого процесса и индивидуальной самодисциплины ради реализации сущностных сил.

Ключевые слова: общество знаний, парадигма, научно-образовательно-производственный кластер.

Мы должны брать из прошлого огонь, а не пепел.
Жан Жорес

Введение. Постмодерн как переходный период к новой парадигме жизнедеятельности в мирадах развилков повседневных решений, противоборство стратегий будущего. Диапазон исторического Выбора чрезвычайно широк: например, от нового модерна (уже на основе знания) вплоть до срыва в контрмодерн. Вместе с тем очевидно, что нарастание суммарной мощи человечества, прежде всего, в процессе добывания и обработки знаний само по себе создает основания для выдвигания совершенно новых требований к мировоззрению, мотивации, целям и социетальному управлению, осознание и освоение которых становится ныне важнейшей первоочередной задачей практики и теории. Знания – важнейший ресурс качества жизни и самоосуществления в ней, а использование ценностно-смысловых комплексов – крайне эффективное направление обеспечения нужного вектора изменений во всём диапазоне возможностей социального управления. Самозванство же жизненно заинтересовано в семейственности, клановости и коррупции как составляющих питательного слоя «смотрящих» (лейб-гвардейцев, чрезвычайных комиссаров и т.п.).

Цель и задачи. В этом контексте основной целью статьи становится выделение новых граней научно-образовательных ролевых изменений, позволяющих усилить позитивное звучание общественных трансформаций.

Теоретико-методологическими основаниями исследования являются, прежде всего, принци-

пиальные разработки И. Алексеенко, Н. Бердяева, А. Бузгалина, И. Валлерстайна, А. Дагаева, И. Егорова, В. Ефимова, П. Ещенко, А. Зиновьева, Э. Ильенкова, Т. Куна, В. Кушилина, В. Сагатовского, С. Сулакшина, некоторые идеи А. Агга, Е. Ануфриева, Г. Арефьевой, В. Арнольда, В. Борисова, В. Букреева, А. Гора, Дж. Курта, Э. Люттвака, Дж. Маккензи, Р. Макнамары, С. Мареева, Э. Маркаряна, Н. Моисеева, А. Печчеи, Г. Рейнгольда, Т. Сакайи, В. Толстых, И. Фролова, Й. Хейзинги, П. Хейне, Э. Швицера, Й. Шумпетера, а также характеристика украинских трансформаций Э. Афониним, О. Балакиревой, В. Буткалюк, Е. Головахой, В. Голяном, Е. Копатько, Л. Нагорной, А. Охрименко, Н. Паниной, В. Сусловым, и др.

Методы исследования. В частности, к методам исследования относятся анализ, синтез, сравнения и обобщения как применительно к историко-теоретическому материалу, так и в предвидении формирующихся перспектив.

Результаты. Исторические анализ и компаративистика убедительно подтверждают, что способность к устойчивости и изменению культурно-цивилизационных миров во многом определяется органичностью сплетённости в них (прежде всего, под влиянием исторического опыта, социокультурного наследия и ментальных матриц народа) объективных и субъективных факторов структурирования жизнедеятельности, формирующих разнокачественные обратные связи и отношение к творчеству (индивидуальному и массовому, в труде и управлении). В частности, контрмодерн – характеристика моделей постмодерного доминирования регресса с его чертами: деиндустриализацией,

откатом в сфере культуры, падением уровня образования и т.д. Срыв постмодерна как модели развития в контрмодерн как вариант деградации включает деградацию самой структуры общественных изменений, способа воспроизводства общественной жизнедеятельности. Причём архаизация общественной жизни и появление черт «нового средневековья» могут нарастать наряду с постмодерной атомизацией социума, а вовсе не быть возвратом к сплочённости общества традицией. Вместе с тем если Модерн приучил к оптимизации развития за счёт унификации модели жизнедеятельности, то разнообразие черт постмодерна (соответственно, постглобальности, постиндустриальности и т.д.) ориентирует как раз на принципиальное несовпадение подходов. Теперь конкуренция культурно-цивилизационных миров – это состязание моделей: чем выше своеобразие модели, тем легче и полнее можно учесть особенности своих условий, среды, ценностно-смысловых комплексов, ментальных матриц, наращивая конкурентные преимущества и сокращая роковые риски [5–7]. Таким образом, происходят изменения не только отдельных социальных институтов, но и самих комплексных моделей жизнедеятельности и развития, отношений и структур.

Существо происходящих трансформаций общественной среды перемен связано с переращением стадийного (формационного, этапного) развития, с преодолением материальной доминанты жизнедеятельности. Акцентирование животного воспроизводства снимается процессами социального создания и воссоздания, творчества и тиражирования, которые ложатся в основание духовно-ментального развития, обеспечивающего новые формы традициям на основе ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров. Характер постглобализма оказывается восприимчив к социальным комбинациям потребительского самоограничения в пользу творческого процесса и индивидуальной самодисциплины ради реализации сущностных сил. Соответственно, научно-образовательно-производственные циклы перенастраивают свои ведущие звенья: фундаментальные исследования – прикладные исследования – технические разработки – изготовление новой техники – её распространение и использование, предполагая формирование как благотворной социально-экономической среды, так и инновационных точек концентрации изменений, находя пути решения противоречия между объективной потребностью в культивировании творческой одарённости (прежде всего, духовной) и «оттоком мозгов» в направлении наиболее благополучных регионов ойкумены. Первое акцентирует роль Сверхпроекта развития, второе – формирование научно-образовательно-производственных кластеров с ядром

из мозговых центров. Сущностная разница динамики общественного развития воплощается как в целеполагании общественного Сверхпроекта, так и в отношении индивидуальной одарённости, диапазоне творческой или отчуждённой среды их реализации. Чувство сопричастности к общественным проектам становится важнейшим мотиватором действий. Характер общественного Сверхпроекта цементирует общественная поддержка, с одной стороны, мещански-потребительскому социально-политическому поведению, с другой – ценностям творчества, что осуществляется, в частности, с привлечением ресурсно-методологических баз мифотворчества. В то же время характер подобной конкуренции смыслов часто (особенно в сетевом обществе) определяется не столько жёсткими государственными границами, сколько регионами и распространёнными психотипами. Вместе с тем развитие стран и подъём их экономик, как правило, осуществляется с опорой на определённые «точки развития»: кластеры, опорные регионы, ведущие концерны, промышленные группы и т.д. Они создают «цепную реакцию» и «вытягивают» прочих. Так в обществе формируется комплексная стимуляционная ситуация развития (свёрнутая схема воспроизведения стимулов поведения и стимулирования деятельности).

Ныне лидеры творят смыслы, выдвигают идеи, аутсайдеры тиражируют вещи. Ойкумена по-прежнему сохраняется и развивается силами нравственной саморегуляции, развивающейся из ментальных матриц народа в процессе обретения исторического опыта и освоения социокультурного наследия, воспринимаемых сквозь призму личности ценностно-смысловых комплексов. Именно моральные стержни через традиции, устои, обычаи создают, организуют и оберегают общество и его историческую субъектность. Но Модерн предоставил широкие возможности разнообразию личностного выбора и общественно важных инноваций. И ныне кто-то меняется, разделяя общераспространённые убеждения, кто-то – склонен к самостоятельной интерпретации и (пере)оценке. Вместе с тем соотношение аспектов (в т.ч. социальных и индивидуальных) конкурентоспособности для культурно-цивилизационных миров различно и подвижно.

В этом процессе конвейеризации общественно значимых инноваций роль знаний имеет тенденцию повышаться настолько значительно, что порой формируемый социум характеризуют как общество знаний. «Нормальная наука» при форсированном переходе уступает место парадигмальным изменениям неклассического и инновационно-синергетического толка [4; 8]. Длительное время наука и образование были дополнительны к производительному труду, однако уже его промышленная стадия кардинально изменила отношение и требования к их каче-

ству и роли. Дальнейшие же трансформации вели к превращению и образованию (самообразованию) в непрерывный процесс и науки в первую (ведущую) производительную силу общества через положение непосредственной производительной силы. Основанная на знаниях экономика существенно меняет привычные для индустриальных и доиндустриальных циклов производственные иерархии: во-первых, результаты хозяйствования больше зависят от применения инновационных идей, нежели от физической силы, ловкости или выносливости; во-вторых, использование высоких технологий важнее, чем переработка сырья или дешёвая рабочая сила. И в социальном плане каждый должен быть готов к непрерывному процессу содержательных и функционально-ролевых перемен, предусматривающему сосуществование, перекрещивание и сорезонирование самых разнообразных тенденций развития, среди которых уже ни одна не может претендовать на исключительное значение, которое позволило бы без ущерба абстрагироваться от прочих. Таким образом происходит движение к логике свободы, которое является и отказом от признания единственно оптимальным любого базиса развития, всякой методологии и подхода. Для высвобождения своего созидательного потенциала в этом процессе наука обретает характеристики постнеклассической, интегрируя методы и возможности разных сфер знания. При этом, с одной стороны, научно-образовательные структуры комплекса обязаны предоставлять качественные услуги своего профиля, воспитывая (именно образовывая, формируя) человека не только как носителя товара рабочая сила, но и как личность, подготавливая к встрече с вызовами постсовременного уровня. С другой – для этого необходимо опираться на широкое вовлечение заинтересованных в результатах подготовки представителей различных групп. Напротив, слом системности кадровой работы и выборочность правосудия, дополняемого разновекторностью хунвейбинов, – условия корпоративности изменений.

Кроме того, на авансцену выходит разнообразие подходов, требующее учёта своеобразия регионов и населённых пунктов, особенностей Гения места. В свою очередь, это предполагает приближение организационно-управленческих и ресурсных возможностей к повседневной жизни людей, закрепляемое последовательной децентрализацией и регионализацией. Гибкость структур отрицательной и положительной обратной связи позволяет и гасить вредные импульсы, и усиливать полезные, выливаясь в совершенствование самой меры развития, выращая субъектность в рефлексивность и позволяя множить конкретные преимущества соотношения циклично повторяемого и уникально невозпроизводимого. Чем больше оснований у общества, чем более сложная внутренняя структура, тем она более устойчива в периоды относи-

тельных стабильности и изменений, тем более способна к дальнейшему развитию. Поэтому федеративные республики всегда под угрозой распада, но в то же время внутри у них кипит жизнь, когда «моногосударства», достигнув апогея развития, начинают тяготеть к внутренней «смерти». Поэтому и постглобализм как форма взаимодействия культурно-цивилизационных миров включил в себя процессы регионализации, федерализации и глобализации и стал естественным этапом организации безопасности и развития человечества. Соединение в национальном государстве сил нации и государство когда-то дало на переходе из Традиции к Модерну мощнейший организационно-управленческий импульс. Позже первенство перехватила целостность на основе федеративной республики: практически все мировые лидеры стали ими на её базе. Да и в надгосударственном постглобальном структурировании её принципами обрастают во всех сферах жизни: «закрытое акционерное общество» государственности перерастает в «открытое». Но, как и любой процесс внутреннего развития, восприниматься он будет болезненно, по синусоиде в плоскостном воплощении или по восходящей спирали, если интерпретировать процессы в объёмной репрезентации.

И когда знание принципиально несовершенно, а цели динамичны до полного истончения и исчезновения, то, естественно, практика востребует новые, синкретичные политики. Но дело не только в этом. На переломе, когда общество испытывается на прочность процессами трансформации, противостояние разных смыслов, тенденций, влечений имеет не только внешний, но и внутренний характер, закрепляемый в региональном разнообразии [1–3]. На сломе эпох практически в каждом политико-экономическом явлении противостоят разнонаправленные стихии. Чтобы не допустить самоликвидации, раздора и вывести противоречия в творческую, созидательную, сочетающуюся плоскость, нужны технологии, базирующиеся на превращённых (преобразованных) формах. Превращённые формы – продукт превращения внутренних общественных отношений социально-экономической целостности, когда действительные социальные контакты вытесняются и замещаются иными элементами, слитыми со свойствами формы. Соответственно, промежуточные звенья-посредники мистифицируются и выступают единой целостностью. Объективным основанием тому является ситуация, когда некоторые характеристики предмета, порожденные его генезисом и опосредствованиями, могут не быть существенными для ряда сторон его существования. По мере утраты человеческих качеств людьми: самооценности, уникальности, особенностей поведения индивида – они переходят на что-то связанное с человеком и выступающее превращённой формой его собственной социаль-

ности. Для классического индустриализма это мир вещей и вещной зависимости (знаменитый вывод о денежном фетишизме как средоточии товарного). Для административно-бюрократической системы управления – это социальные функции, а общество – мир людей-вещей, людей-функций. Превращённая форма – это именно отделенная от своей наиболее глубокой внутренней сущности-субстанции массой невидимых промежуточных звеньев форма, так что зачастую это наиболее глубокое основание диффузирует. Тем самым нарастает конфликт видимых форм действительных связей и их внутреннего соотношения. Исходное отношение в этом случае не может осуществиться непосредственно из-за выпадения из актуально-наличной структуры связей либо своей ослабленности. Превращённые формы всегда имеют переходный аспект, но во времена переходности отклонения от социального стандарта – не свидетельство девиантного поведения, а нормальное проявление принципиальной много-секторности. И именно в переходных условиях превращённые формы обладают потенциалом ведущих регуляторов всей социально-экономической жизни общества. В том же направлении действует перевзвешенное состояние социальной ткани общества.

Формирование и распространение превращённых форм как стимула процессов модернизации – функция характеристик самого труда, в частности более глубоких, нежели зиждящихся на частной собственности, процессов его отчуждения. Социальный аспект отчуждения – различие в уровнях культуры и богатства, освоенных всем обществом и его отдельными социальными группами, профессиональными, национальными, партийно-идеологическими корпорациями. Личностный аспект – повреждение самоидентичности: индивид перестает соответствовать собственным человеческим качествам. Такая трактовка отчуждения позволяет, во-первых, успешно использовать категорию для рассмотрения ряда комплексных негативных явлений, не отождествляя с родственными (овеществление, позитивное отчуждение, опредмечивание); во-вторых, преодолеть случайно-мистический взгляд на понятие сущности как принципиально скрытой и требующей испытания, выпытывания для проникновения в тайны; в-третьих, локализовать проблему отчуждения труда как частный случай несвободы, когда отчуждение оказывается исторически необходимой формой прогресса, а то и фактором модернизации всего общественного строя. Так, социально-экономическая форма более глубокой сущности может иметь и собственную сущность, развивающуюся по особым, специфическим закономерностям. Как следствие уже форма обретает отдельность, самостоятельность, цельность, оказываясь субстанцией иных отношений и свойств, инициируя собственные явления по своей логике.

Происходит реальное извращение содержания; данностью оказывается именно форма, приходится оперировать ею.

Вместе с тем освоение результатов инструментальных трансформаций в постглобальной ойкумене уже привело к изменению социальных функционально-ролевых балансов. Ныне создание организационных предпосылок успешного проведения трансформаций усложняется переходным характером многих социально-экономических явлений, кардинальностью происходящих перемен, движением от социальной системы к бессистемной целостности. Направления подобных изменений характеризуются как проникновение в общественные отношения культуры постмодерна со свойственными для неё отличиями, формирующими собственные преимущества, опасности и ограничения, в частности, в организационной сфере и требующими соответствующих предпосылок развития. Тем паче в момент сдвигов парадигмального уровня, при приближении к состоянию институциональной неопределённости, приходится не столько руководствоваться привычными регуляторными правилами, сколько ориентироваться, с одной стороны, на ценностно-смысловые комплексы своего культурно-цивилизационного мира (которые, реализуясь в формах традиций, обычаев, укладов, обеспечивают воспроизводство и развитие экономики и общества в целом), с другой же – на общую логику исторического процесса и конкретные особенности: свои, своего положения и конкретики своих целей. Разумеется, прежде всего, это захватывает приоритетные сферы. Так, вплоть до начала XX века включительно сам факт получения высшего образования обеспечивал входение в высшие слои общества. Вместе с тем серия студенческих бунтов конца 1960-х годов (наиболее известный в Сорбонне) связана и с осознанием крайне неприятной реальности: высшее образование перестало гарантировать что-либо. На постсоветском же пространстве колоссальное перепроизводство учёных способствовало быстрому обесценению их труда и затенённости одарённых и креативных пробивными. Причём ныне при выкладывании в свободный доступ ведущими мировыми вузами своих базовых курсов для дистанционного/заочного обучения и нарастании числа разнообразных «открытых университетов» и прочих уподоблений обществу «Знание» ценность просто транслирующих внешние знания преподавателей настолько падает, что возникает тенденция к отмиранию этой профессии самой по себе, как когда-то летописцев и монастырских переписчиков. Напротив, характер постглобализма оказывается восприимчив к социальным комбинациям потребительского ограничения в пользу творческого созидания и индивидуальной самодисциплины ради реали-

зации сущностных сил, а центральной фигурой становится личность вооружённого знанием научного консультанта-эксперта по конкретным вопросам теории и практики (включая и образовательный процесс). Впрочем, похожие формы могут скрывать совершенно разное содержание. Так, если в анклавах становления общества знания повышение личного благосостояния сопоставлено с этими объективными динамиками, то без целенаправленных усилий общества для стран полупериферии и периферии формирующиеся глобальные тренды лишь превращают вымывание творческих, одарённых и активных людей, а также депрофессионализацию массы представителей научно-вузовского сектора в важнейшее направление утраты страной субъектных качеств. Для решения задач обеспечения приемлемого уровня материального благосостояния семьи они порой вынуждены либо в ущерб качеству увеличивать преподавательскую нагрузку, либо мигрировать, либо менять профессию. В противном случае заниматься наукой и преподаванием могут позволить себе или имеющие другие источники дохода, или живущие за чужой счёт.

Соответствующим образом и (пост)современное видение государствами всеобщего благосостояния предполагает не ориентацию на скопление разнообразных социальных иждивенцев и их услуги, а активную поддержку творчества (прежде всего, интеллектуального и духовного) с реализацией приоритета человека, его прав и свобод; социальной справедливости, то есть социального равенства людей в правах и возможностях; солидарности, понимаемой как выражение соборной общности человечества и сочувствия к жертвам несправедливости. Ныне же определяемые перспективы во многом складываются в альтернативу системного уровня: общество олигархических монополий или же творчества широких масс (прежде всего, в труде и управлении). Само по себе знание (тем паче информация) отнюдь не гарантирует понимания происходящего и его последствий, востребуя методологическую глубину освоения новых динамик с их возможностями и рисками, а также заостряя вопрос о целевой направленности его применения. Соответственно, защита своего культурно-цивилизационного мира выдвигает на передний план творческую одарённость, вооружённую знанием (в частности методологией поиска и воздействия). Это повышает необходимость последовательной, системной и повсеместной гуманизации ролевых функций в общественных отношениях (прежде всего, в научно-образовательно-производственных кластерах, усиливающих звучание социально значимых точек роста) на основе подъёма материального благосостояния и социального престижа занятых в них.

Существенно, что если для большинства культурно-цивилизационных миров их базовые ценностно-смысловые комплексы уже сложились и испытываются на прочность сложными постсовременными процессами, то для Украины активно идёт их доформирование. Возможности конструктивного воздействия здесь ограничены: наиболее важные даже социально-экономические, а уж тем более нравственно-этические новации не придуманы и реализованы целенаправленно, а спонтанно выросли на основе ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров. Часто рационализм лишь легализует решения, принятые на основе иррациональных мотивов. Каждый же шаг насильственного культуртрегерства и запрета на творческое самовоплощение вызывает в последующем, как правило, попятный ход исторического процесса. Недоверие же к рационализму, породившему и усилившему средства массового уничтожения и манипуляции, вызывает «бегство» в мифотворчество, изоляционизм, в традиционные верования.

Так, при опоре на базовые ценностно-смысловые комплексы своего культурно-цивилизационного мира реформа становится жизненным принципом, вовсе не отвергающим исторический опыт и жизненный уклад. Преданность будущему не отрицает завоеваний прошлого. Духовное подвижничество при этом отливается в организационно-управленческих формах, соответствующих логике общественных процессов. Восприятие и интерпретация вариантов происходящего, прошлого и будущего историчны. Состояние рефлексии и субъектности в каждый момент существенно зависит от налаженности и органичности обратных связей. Как известно, у каждой эпохи свои нормы и формы выхода за них (как в моральное, так и в аморальное, как в героическое, так и в низменное): различные условия востребуют разные черты. Жизнедеятельность культурно-цивилизационных миров интегрирует восприятие социокультурной постистории (где можно использовать и реактуализировать образы из самых разнообразных эпох) и предистории (когда ничего не предпринято, могут победить самые противоречивые формы), что обостряет антагонизм между системными началами олигархического монополизма и интеллектуально-культурного развития как формирующих среду общественных отношений. При этом парадоксальный характер постмодерна упрощает формирование самых причудливых альянсов. Так, неприятие и отторжение современного взлома традиционной жизни с присущими ему эксцессами и конфликтностью (в частности, между возможностями и качеством жизни в городе и селе) может стать одним из факторов социального наполнения протестных движений в жизни общества, правового нигилизма и выборочного правосудия с давлением радикалов на судебные инстанции.

При этом изменения в содержании процессов требуют адекватных функционально-ролевых и организационно-управленческих трансформаций. В частности, в создавшейся ситуации наиболее плодотворная стратегия – культивировать гуманные условия жизнедеятельности, стимулирующие развитие и раскрытие сущностных сил человека. Со времён порыва Просвещения и Высокого Модерна общество приучено к идее о благотворности знания и его связи с развитием: как единым целым, так и его составными частями (технично-технологическим, социально-экономическим и ценностно-смысловым прогрессом). Однако высвобождение мощных разрушительных (и саморазрушительных) сил делает настоятельно необходимым обеспечение вектора гуманизации общественной жизни (в частности ролевой и содержательно-деятельностной) и создание прочной нравственной основы для дальнейшего освоения мира. Соответственно, комплексная и последовательная гуманизация общественных отношений с ростом политической культуры – важнейшее направление предотвращения контрмодерна.

Выводы. Таким образом, ныне практическая истинность теории обществоведения предполагает укрепление нравственного фундамента и углубление вектора гуманизации знаний, а не просто продолжение инструментальной эксплуатации информационных потоков. И дело не в оправдании нового антиинтеллектуализма, а в заведомо ограниченном месте знания в обществе – и потенциала культуртрегерства. Между тем, только неизведанное и несбывшееся может быть поистине совершенным, поскольку не обременено червоточинной реальности. Ролевое приближение же к идеалу выводит из реальной жизни. При этом защита своего культурно-цивилизационного мира выдвигает на передний план творческую одарённость, вооружённую знанием (в частности методологией поиска и воздействия).

В частности, конвейеризация общественно важных инноваций вынуждает слой преподавателей и учёных к кардинальному изменению стиля жизни и места в обществе. Достижение соответствия социокультурных полей возможностям и рискам «умного общества» требует коррекции отношений на осях как «общество – государство – бизнес», так и «человек – культурно-цивилизационный мир». При этом ныне преподаватель из «озвучивателя банальных истин» превращается в консультанта и мотиватора.

Тем самым разноуровневое управление интеллектуальной деятельностью при усилении в глобальном масштабе структурирующего, системообразующего значения общества знаний становится решающим направлением успеха социально-экономического развития общества. Его миссия – развить, высвободить и активизировать созидательный интеллектуальный потенциал,

опираясь на кардинально разнокачественные ресурсные базы и интегрируя не только имманентные возможности, но и эффективные и способные к развёртыванию в новых условиях моменты социального наследия предшествующих моделей (прежде всего, наработанных Традицией и Модерном). Управленческого технократизма с его «холодным», «объективированным» управлением и приоритетом исполнительской лояльности совершенно недостаточно: он заведомо не в состоянии высвободить весь творческий потенциал работника в частности и общества как целостности.

Эффективные организационно-управленческие инновации ориентированы на более полное раскрытие индивидуальной одарённости человека и связаны с гуманизацией механизмов реализации публичных и частных интересов в формах соборности и партнёрства вокруг базовых общественных ценностно-смысловых комплексов. Соответственно, для социально-экономического (в частности хозяйственного) успеха насущным становится переход от превалирования привычек и стереотипов администрирования к гуманизированным практикам стимулирования: на индивидуальном уровне – деятельности, на общественном – желательных трансформаций.

Ныне определяемые перспективы во многом складываются в альтернативу системного уровня: общество олигархических монополий или же творчества широких масс (прежде всего, в труде и управлении). Само по себе знание (тем паче информация) отнюдь не гарантирует понимания происходящего и его последствий, востребуя методологическую глубину освоения новых динамик с их возможностями и рисками, а также заостряя вопрос о целевой направленности его применения. Соответственно, защита своего культурно-цивилизационного мира выдвигает на передний план творческую одарённость, вооружённую знанием (в частности методологией поиска и воздействия). Это повышает необходимость последовательной, системной и повсеместной гуманизации ролевых функций в общественных отношениях (прежде всего, в научно-образовательно-производственных кластерах, усиливающих звучание социально значимых точек роста) на основе подъёма материального благосостояния и социального престижа занятых в них.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.
2. Нечуй-Левицький І. Кайдашева сім'я. Київ: Основи, 2015. 176 с.
3. Рассоха И. «Украинская Сицилия» и «Украинский Пьемонт». Бизнес Информ. 1995. С. 5–9.
4. Шедяков В.Е. Постглобализм как социально-экономическое явление. Рухес. 2016. № 4 (3). С. 104–114.

5. Шедяков В.Е. Субъектность общественных трансформаций и формирование их вектора и результатов. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2016. Вип. 12. С. 148–152.

6. Beck U., Giddens A., Lash S. Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order. Stanford, CA: Stanford University Press, 1994. 233 p.

7. Kurth J. Toward the Postmodern World. Dialogue. 1993. № 2. P. 8–13.

8. Sarrazin T. Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setze. Мюнхен: Deutsche Verlags-Anstalt, 2010. 463 s.

REFERENCES:

1. Nagorna I. P. Regional'na identichnist' (2008). Kyiv: IPIEND ім. І.Ф. Кураса НАН України. 405 s. [Regional identity: Ukrainian context. K.: Institute of Political and Ethnic Studies named after I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine. 405 p.]

2. Nechuy-Levytskyi I. (2015). Kaidasheva sim'ya. Kyiv: Osnovy. 176 s. [Kaidasheva family. K.: Fundamentals. 176 p.]

3. Rassokha I. (1995). "Ukrainskaya Sitciliya" i "Ukrainskiy P'emont". Biznes Inform. S. 5–9. ["Ukrainian Sicily" and "Ukrainian Piedmont". Business Inform. P. 5–9.]

4. Shedyakov V.E. (2016). Post-globalizm kak social'no-ekonomicheskoe yavlenie. Pyxes. № 4 (3). S. 104–114. [Post-globalizm as a socio-economic phenomenon. Pyxes. № 4 (3). P. 104–114.]

5. Shedyakov V.E. (2016). Sub'ektnost obshchestvennykh transformatsiy i formirovaniye ih vektorai rezul'tatov. Aktual'ny problem filosofii ta sociologii. Vyp. 12. S. 148–152. [Subjectivity of social transformations and the formation of their vector and results. Actual problems of philosophy and sociology. Issue 12. P. 148–152.]

6. Beck U. (1994). Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order / Ulrich Beck, Anthony Giddens, Scott Lash. Stanford, CA: Stanford University Press. 233 p.

7. Kurth J. (1993). Toward the Postmodern World. Dialogue. № 2. P. 8–13.

8. Sarrazin T. (2010). Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. Мюнхен: Deutsche Verlags-Anstalt. 463 s.

(Post) modernity – the transition to the political culture of the knowledge society or counter-modern?

Shediakov Volodymyr Yevhenovych

Doctor of Sociology, Free-lance
Kyiv, Ukraine

The theme is actualized by the breadth of the range of opportunities that are opening; the article is devoted to the balance characteristic between them. Methods of analysis, synthesis, comparisons, and generalizations are used.

As a result of the research it was shown that a person of a scientific adviser-expert on specific issues of theory and practice (including the educational process), armed with knowledge, becomes the central socio-economical figure.

The formation of a beneficial social and economic environment for transformations is associated with the support of an adequate Superproject of development, and innovative points of concentration of changes-with the increasing of research-educational-production clusters with a core of think tanks. The strategy that ensures the humanization of social life (in particular, content, functional-role and organizational-managerial) is analysed as the most fruitful for them. Changes in scientific and educational structures are considered in the context of deep global social transformations. The nature of post-globalism is susceptible to social combinations of consumer self-constraints in favour of creative process and individual self-discipline for the sake of realizing essential forces.

Key words: society of knowledge, paradigm, scientific-educational-production cluster.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Погорська Ірина Іванівна

Ефективність концепту стратегічної культури в контексті розвитку сучасних міжнародно-політичних досліджень

УДК 327(92)

DOI <https://doi.org/>

10.24195/2414-9616-2018-1-95-100

Погорська Ірина Іванівна
доктор політичних наук, старший
науковий співробітник,
старший науковий співробітник
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Мельникова, 36/1, Київ, Україна

У статті розглядаються ключові тенденції розвитку сучасної концептуальної парадигми стратегічної культури та напрями науково-теоретичного дискурсу щодо її розвитку, виклики і проблеми яких будуть визначати контекст подальшої еволюції цього напрямку у сфері аналізу міжнародних відносин. Мета статті полягає в дослідженні ключових тенденцій розвитку сучасної концептуальної парадигми стратегічної культури та особливостей науково-теоретичного дискурсу щодо її розвитку, виклики і проблеми яких визначатимуть контекст подальшої еволюції цього напрямку у сфері аналізу міжнародних відносин. Серед принципів тенденцій виділяються завдання осмислення глибини впливу стратегічно-культурного впливу на розвиток відносин міжнародних акторів і продовження дискусії щодо винайдення найбільш ефективної моделі аналізу стратегічної дії на міжнародному просторі. Методичну підвалину дослідження становить потенціал системних, загальнологічних методів і біхейвористичних методів. Стверджується, що під час аналізу різних рівнів політичної організації світового простору концепт стратегічної культури виявляє серйозні апікативні можливості. При цьому контекст культури не може бути трактованим інакше ніж як гнучкий і варіативний. Превалювання культурного чи стратегічного складника суттєвим чином залежить від індивідуальних теоретико-методологічних уподобань дослідників, що передбачає відмінність в окресленні дослідницького проблемного поля та залученні певного факторіального базису.

Проблема контексту стратегічної культури залишається однією з оригінальних і варіативно-інтерпретаційних дослідницьких проблем як із теоретичних, так і з прикладних позицій. Похідна дуальність спричинює константну складність означення сутнісної еволюції та меж апікативності концептуальних політико-культурних побудов. Разом із тим останні є необхідним і вельми ефективним інструментом аналізу багатоскладних соціально-політичних процесів, що охоплюють силовий зріз взаємодії всередині міжнародної спільноти. Більшість концептуальних моделей залежать від однієї з двох загальних проблем: наявні моделі, як правило, мають бути викладені в такій формі, яка теж є когерентною, а це означає, що вони не можуть пояснити випадковість стратегічної поведінки, її невідповідність певному шаблону та/або вони пропонують занадто багато безперервності й не можуть адекватно враховувати зміни в стратегічній політиці через деякий час. Тому еволюція наукової думки все частіше обирає модель, яка передбачає особливу стратегічну культуру, що містить кілька співіснуючих стратегічних субкультур, інтерпретацію міжнародного соціального/культурного контексту держави.

Ключові слова: стратегічна культура, концепт, міжнародна безпека, стратегічна взаємодія.

Вступ. Стратегічна культура належить до ключових макростратегічних понять сучасного міжнародно-політичного розвитку, відтак основний зміст стратегічної поведінки суспільства визначається державними особами, що приймають рішення й, відповідно, встановлюють довгострокові державні стратегічні орієнтації. Базове розуміння, до якого призводить стратегічно-культурний аналіз, є те, що традиційні раціоналістичні теоретичні моделі стратегічного прийняття рішень затінювали культурні відмінності між державами. Прихильники концепту, як правило, стверджують, що традиційні, універсально застосовні теорії міжнародних відносин є аналітично неточними, оскільки в їх прагненні до матеріально-раціональної обмеженості

вони опускають важливу змінну – міждержавні культурні відмінності, які також обов'язково мають бути врахованими. Тим не менше стратегічна культура досі концептуально не виглядає досконало, ускладнюючи завдання пояснення окремих випадків стратегічної поведінки акторів. Крім того, багато моделей не дозволяють змін щодо стратегічної політики в середньостроковій і довгостроковій перспективі, пропонуючи занадто багато стратегічно-культурної спадкоємності. Це, у свою чергу, ускладнює прогнозування варіативності дій акторів на міжнародній арені.

Мета та завдання. Мета статті полягає в дослідженні ключових тенденцій розвитку сучасної концептуальної парадигми стратегічної куль-

тури та особливостей науково-теоретичного дискурсу щодо її розвитку, виклики і проблеми яких будуть визначати контекст подальшої еволюції цього напрямку у сфері аналізу міжнародних відносин. Серед принципових тенденцій виділяються завдання осмислення глибини впливу стратегічно-культурного впливу на розвиток відносин міжнародних акторів і продовження дискусії щодо винайдення найбільш ефективної моделі аналізу стратегічної дії на міжнародному просторі.

Методи дослідження. Методичну підвалину дослідження становить потенціал системних, загальнологічних методів і біхейвористичних методів.

Результати. Поняття стратегічної культури включає в себе два складові елементи: культуру і стратегію, що визначає водночас його цілісний зміст і варіативність тлумачень. Ідея впливу культури на національну стратегію наявна в багатьох дослідників з часів Фукідіда, що бачили у веденні війни змагання не лише фізичних, а й моральних сил, а метою стратегії вважали моральне знищення супротивника. Поступово культура, окрім описової, почала виконувати також епістемологічну функцію, даючи змогу виявити найбільш важливі риси в пізнанні колективності. На сучасному етапі культуру здебільшого визначають як історично трансльовану модель смислів, утілених у символах, системі успадкованих концепцій, виражених у символічній формі засобами, що використовуються людьми для комунікації, які увічнюють і розвивають знання і ставлення до життя. Отже, культура почала розглядатися як соціально встановлені структури сенсу людської діяльності, система символів, за допомогою яких соціальна група транслює знання через час і простір, або, інакше, семіотичний вимір соціальних практик [1]. Тим самим науковцями запропонований інтерпретативний підхід до вивчення культури, що передбачає включення елементів структуралізму, герменевтики, соціології, філософії.

Інший складник концепту «стратегічна культура» передбачає не стільки теоретичні міркування, скільки раціональний зв'язок між цілями й засобами. Зокрема, Дж.Л. Геддіс розуміє стратегією як процес, за допомогою якого цілі зв'язуються із засобами, наміри – зі здібностями, завдання – з ресурсами [2]. Діяти стратегічно тут означає вибудувати кореляцію між цілями та ресурсами. Трактване в перекладі з давньогрецької мови як «мистецтво полководця», поняття «стратегія» зазнало змістового розширення, але зберегло ключове уявлення, що пов'язане з аналізом, оцінювання, плануванням, моделюванням і забезпеченням діяльності держави або спільноти. Зазвичай стратегія розробляється на тривалий період часу, звідси й особливий тип мислення – стратегічний, що передбачає концептуальне, системно-орієнтоване спря-

мування. За оцінкою Е. Голдман, процес стратегічного мислення передбачає чотири види постійної діяльності: сканування дійсності, запитування, концептуалізацію й тестування [3]. Особливого значення надається стратегічному плануванню, бо в умовах турбулентності і швидких дискретних змін значення стратегії для оцінювання загроз і можливостей і розроблення «відповідей» на «виклики», що допускають подальший рух, тільки зростатиме. Отже, два концепти – «стратегія» й «культура» – сформували нове єдине поняття.

У західному академічному світі автором самого терміна «стратегічна культура» вважається американський міжнародник Дж. Снайдер, що вперше вжив це поняття наприкінці 1970-х рр., аналізуючи американську та радянську ядерні доктрини [4]. На думку дослідника, еліти артикулюють унікальну стратегічну культуру, що являє собою більш широкий зріз громадської думки, соціалізованої в певному типі стратегічного мислення. Результатом цього процесу й стає «сукупність переконань, підходів, моделей поведінки щодо ядерної стратегії, яка досягає статусу напівавтоматизму, що перетворює їх швидше в «культуру», аніж у політику» [4]. Інший засновник цього дослідницького підходу К. Грей визначив стратегічну культуру як таку, що «належить до типу мислення і дій щодо сил, які впливають із перцепції національного історичного досвіду, відповідальної поведінки в національному стилі, а також із громадянської культури та способу буття» [5].

Відомий американський фахівець А. Джонсон, аналізуючи роль та ефективність військової сили в міждержавних політичних справах, зазначав, що стратегічна культура є інтегрованою системою символів (тобто причинно-наслідкових аксіом), яка слугує для встановлення довгострокових стратегічних переваг [6]. Суттєвим чином у цьому аналітичному руслі стратегічна культура може бути трактована як набір практик і способу мислення, які в суспільствах, окреслених певними географічними ареалами, регулюють організацію й застосування військової сили в політичних цілях. Концепція стратегічної культури включає базове припущення про певну впорядкованість стратегічних конфігурацій і розуміння державних осіб щодо вирішення міжнародних конфліктів, особливо щодо застосування сили. У цьому сенсі стратегічна культура суттєвим чином визначає стратегічний вибір державних лідерів та управлінців.

Сучасні підходи стосуються визнання того факту, що всередині кожної стратегічної культури є низка «субкультур», що можуть конкурувати за вплив на прийняття більшості стратегічних рішень. Теоретично можна визначити два типи стратегічної культури: стратегічна культура конфліктного типу і стратегічна культура типу співробітництва. Експерти стверджують, що більш чітко

можна розрізнити ці типи стратегічної культури через три види визнання: визнання доцільності війни, конфлікту, визнання ефективності використання сили [7]. Визнання війни стосується розуміння ролі війни в людських відносинах; визнання конфлікту стосується розуміння самої природи конфлікту, тут передбачається варіант конфлікту з нульовою сумою; визнання ефективності застосування сили стосується розуміння результатів застосування сили, тобто чи застосування сили може ефективно контролювати результати й усувати загрози. Якщо актор вважає, що війна є неминучою, а конфлікт має природу конфлікту з нульовою сумою й застосування сили може ефективно контролювати результати та усувати загрози, то актора варто зарахувати до носія чи прихильника конфліктної стратегічної культури. В іншому випадку актор визначається носієм стратегічної культури кооперативного типу. Таке трактування є корисним для розуміння та прогнозування ймовірних дій міжнародного актора в складній ситуації, бо на рівні поведінки стратегічна культура впливає на формування безпекової політики держави та реалізації стратегій безпеки [8]. Реальна ефективність концепції стратегічної культури в сучасних міжнародних відносинах полягає в наданні можливості поглибити розуміння «шаблонів» поведінки держав у сфері безпеки. Поряд із цим стратегічна культура залишається неоднозначною концепцією, оскільки значення й застосування самого поняття і його епістемологічних наслідків для аналізу державної поведінки зосереджує увагу на таких показниках, як технології, демографія, географія, економічний розвиток [9].

Найбільш відомим «мейнстрімом» у теоретичному вимірі все ж залишається дослідження стратегічної культури, розпочате американським дослідником А. Джонстоном [6], на думку якого стратегічна культура є інтегрованою системою символів, яка дає змогу встановити стійкі й довготривалі стратегічні етичні переваги через формулювання концепцій ролі та ефективності використання військової сили в міждержавних політичних відносинах. При цьому стратегічні переваги, яким слугує стратегічна культура, охоплюють міркування військового, економічного й політичного характеру, які можуть бути задіяними для досягнення поставлених цілей. До третього покоління досліджень зараховують розробки Т. Бергера, який у праці «Культури антимілітаризму: національна безпека в Німеччині та Японії» стверджує, що культурні переконання та цінності поєднуються в національні рамки, які формують перцепцію подій і навіть можливі реакції суспільства на загрози та протидію до них [10]. Отже, стратегічна культура може бути описана як вельми корисна метаконцепція як для комплексного аналізу, так і вузькоприкладних розвідок у сфері безпеки та зовнішньої політики.

Стратегічна культура може бути розглянута у двох вимірах: як пізнавальна парадигма і як контекст прийняття стратегічних рішень. Зокрема, визнаний фахівець із дискурс-аналізу Т. ван Дейк стверджує, що контекст може бути визначений як структура систематично релевантних дискурсу властивостей соціальної ситуації [11]. В основі розгляду стратегічної культури як контексту лежать два гіпотетичні припущення: 1) дослідники виходять із того, що поведінка держав у попередні періоди здійснює сильний вплив на їхні майбутні можливості та варіанти їхньої поведінки на міжнародній арені; 2) дослідники спираються на ідентичність чи національний характер, що припускає схильність до певного типу політики. В обох варіантах наявний інтегрований підхід, що передбачає включення її структури в широкий соціальний і культурно-історичний контекст. Ще одним важливим феноменом у процесі вивчення стратегічної культури як контексту є теорія «залежності від раніше пройденого шляху». Якщо інтелектуальні попередники теорії досліджували, як стають можливими інституційні інновації, то прихильники «залежності від раніше пройденого шляху», навпаки, поставили питання про те, чому інституційні інновації далеко не завжди є можливими. Це дало можливість більш точно акцентувати на тому, що вибір, зроблений у минулому, продовжує обмежувати можливості держави в майбутньому. З погляду формування стратегічної культури як контексту найбільше значення тут мають два параметри: тимчасова зумовленість і ймовірність чи випадковість тієї чи іншої події. Теорія не припускає залежності від вихідних умов, вона фіксує точки розриву, що істотно змінюють сформоване майбутнє. За твердженням відомого фахівця Дж. Махоні, це і є ті випадки, що запускають нові інерційні механізми, які означають або співпрацю, або відтворення конфлікту [12]. Уявлення про стратегічну культуру як про дослідницьку парадигму, певний шлях пізнання має чітку дефініцію залежних і незалежних змінних. Питання про те, як виявити політичні відмінності між країнами, залишається актуальним. Відома дослідниця А. Свайдер дала вельми широке визначення культури як такої, що складається із «символічних смислів, включаючи вірування, ритуальні практики, форми мистецтва, церемонії, а також неформальні культурні практики, такі як мова, чутки, історії та повсякденні життєві ритуали» [13]. Вона доводила, що стратегії диктуються інтересами, тож дуже важливими є передумови державної поведінки. Тим не менше межі між уподобаннями та цінностями, з одного боку, і поведінкою держав – з іншого, продовжують залишатися вкрай розмитими.

Намагаючись заперечити сумніви щодо методологічної цінності концепт, усі генерації дослідників досягли деякого успіху. Загалом наукове співто-

вариство визнало, що концепт стратегічної культури формує поле для розвитку міжнаціональних досліджень феномена, сфокусованого на поєднанні історичних орієнтацій зі здібністю прогнозування. Разом із тим аналіз феномена з позицій критицизму означає складність трактування його структури, існування культурних і некультурних (матеріальних) складників стратегії. Головною перепоною є теза про визнання стратегічної культури як окремо контекстуальної, такої, що має свій відокремлений сутнісний зміст.

Зусилля фахівців, безумовно, сприяли подальшому розвитку політичних досліджень, нова генерація розробок концепту стратегічної культури була спрямована на вирішення складності його верифікації. Особливої актуальності, на погляд автора, набуватиме питання ідентифікації стратегічної культури в практичній діяльності, тобто визначення її носіїв, які прямо впливатимуть на прийняття конкретних політичних рішень. Існує два основні підходи: носієм визначається вся політична спільнота, що продукує вибір того чи іншого рішення, або індивіди, які її конституують. Є доцільним погодитись з обґрунтуванням такої позиції В. Вілсоном, за яким стратегічна культура є насамперед політичною, у найбільш головному сенсі політичної культури є соціально конструйованими нормативними системами, що є продуктом обох соціальних (правил, які координують роль відносин з організацією) і психологічних (насамперед індивідуальних преференцій) впливів [14]. При цьому варто зазначити, що політична культура не мислиться як проста сума індивідуальних преференцій, що узгоджує їх із нормативними зразками.

Разом із тим стратегічна культура може бути трактована як особливе ідейне поле, де інтелектуальна взаємодія пов'язана з досвідом. Тут стратегічні орієнтації в управлінні міжнародним розвитком віддзеркалюють еволюцію стратегічної думки, представленою не лише через рекомендаційну діяльність наукових шкіл, а й через емоційно-поведінковий зріз стратегічної дії актора як представника спільноти, що зумовлює захист внутрішньої ідентичності, що дає змогу розглядати будь-яку спільноту як спільноту безпеки. Взаємопов'язаність індивідів усередині спільноти суттєвим чином відбувається через процес стратегічної культурологізації. На сучасному етапі розвитку політичної науки про міжнародні відносини найбільш принциповим питанням щодо концепту бачиться його здібність урахувувати можливість структурних змін усередині міжнародної системи, зокрема факт постійної трансформації контексту зовнішньої політики під впливом глобальних процесів. Відповідним чином ідеться про рольовий та інституціональний розподіл силових позицій, тобто про комплексну глобальну стратегічно-культурну еволюцію.

Висновки. Отже, є всі підстави стверджувати: під час аналізу різних рівнів політичної організації світового простору концепт стратегічної культури виявляє серйозні аплікативні можливості. При цьому контекст культури не може бути трактованим інакше ніж як гнучкий і варіативний. Превалювання культурного чи стратегічного складника суттєво залежить від індивідуальних теоретико-методологічних уподобань дослідників, що передбачає відмінність в окресленні дослідницького проблемного поля та залученні певного факторіального базису. На нашу думку, розуміння складності чіткого визначення контексту стратегічної культури є більш допоміжним, ніж ускладнювальним моментом глобальних міжнародно-політичних розвідок, бо світ глобальної політики є ареною постійного діалогу національних культур і протистояння національних стратегій, з одного боку, й еволюції єдиного стратегічно-культурного простору – з іншого, що посилює роль концепту в ракурсі пояснення особливостей сучасної стратегії держави. Різноманітний досвід у здійсненні політики безпеки будь-якої національно-державної спільноти має адекватне соціальне представлення у вимірі реалізації стратегічних пріоритетів, а відтак культурних уподобань.

Стратегічна культура як така не визначає безпосередньо стиль поведінки актора, проте суттєво окреслює його характер. Ситуативна зміна прокує зміну стратегії, однак не обов'язково має наслідком порушення стратегічного характеру актора. Тут виявляється синергетична здібність стратегічної культури, що значною мірою віддзеркалює концептуальні та емпіричні складності у визначенні її контексту. Поза сумнівом, стратегічна культура може бути трактована як контекст, який супроводжує розуміння напрямів поведінки елементів у міжнародній системі, але робить необхідним тонке конструктивне поєднання партикулярності й універсальності. Зрозуміло й те, що культурний базис стратегічних побудов не дає змоги надто легко роз'єднати ідейний зміст стратегічної поведінки від процесу її реалізації. Отже, на нашу думку, більш виправданою бачаться позиція, за якою стратегічний вимір міжнародної політики визначається під час урахування об'єктивного та суб'єктивного елементів у стратегії, врахуванні базових культурних преференцій у виробленні й реалізації політичного рішення.

Проблема контексту стратегічної культури залишається однією з оригінальних і варіативно-інтерпретаційних дослідницьких проблем як із теоретичних, так і з прикладних позицій. Похідна дуальність спричинює константну складність означення сутнісної еволюції та меж аплікативності концептуальних політико-культурних побудов. Разом із тим останні є необхідним і вельми ефективним інструментом аналізу багатоскладних соціально-політичних процесів, що охоплю-

ють силовий зріз взаємодії всередині міжнародної спільноти. Більшість концептуальних моделей залежить від однієї з двох загальних проблем: наявні моделі, як правило, мають бути викладені в такій формі, яка теж є когерентною, а це означає, що вони не можуть пояснити випадковість стратегічної поведінки, її невідповідності певному шаблону та/або вони пропонують занадто багато безперервності й не можуть адекватно враховувати зміни в стратегічній політиці через деякий час. Тому еволюція наукової думки все частіше обирає модель, яка передбачає особливу стратегічну культуру, що містить кілька співіснуючих стратегічних субкультур, інтерпретацію міжнародного соціального/культурного контексту держави, що, у свою чергу, впливає на її стан, інтерпретує матеріальні змінні – географію, відносну потужність, технологічні зміни – й ставлення до прийняття різних стратегічних рішень. Різні парадигми можуть конкурувати в громадському дискурсі за вплив на прийняття стратегічних рішень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sewell W. The Concept(s) of Culture. – Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture W. Berkeley: University of California Press, 1999. P. 36–61.
2. Gaddis J.L. Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy. Oxford: Oxford University Press. 512 p.
3. Goldman E.F. Building a Culture That Encourages Strategic Thinking. *Journal of Leadership & Organizational Studies*. May 2010. Vol. 17. № 2. P. 119–128.
4. Jack L. Snyder. A Project AIR FORCE report prepared for the rand. URL: <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf>.
5. Gray C. National Style in Strategy: The American Example. *International Security*, Fall. 1981. Vol. 6. № 2. P. 21–47.
6. Jhonston A.I. Thinking about Strategic Culture. *International Security*. 1995. V. 19. № 4. P. 32–64.
7. Johnston A. Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History Princeton Univ. Press, Princeton University Press? 1998. 322 p.
8. Johnston A. Cultural Realism and Strategy in Maoist China. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, ed. Peter J. Katzenstein. P. 216–268.
9. Lantis J.S. Strategic Culture and Tailored Deterrence: Bridging the Gap between Theory and Practice. URL: <http://www.contemporarysecuritypolicy.org/assets/CSP-30-3-Lantis.pdf>
10. Berger T. Cultures of Antimilitarism: National Security in Germany and Japan. Baltimore: John Hopkins University Press, 1998. 256 p.

11. Van Dijk T.A. Text and Context of Parliamentary Debates. *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*. Amsterdam: Benjamins, 2004. P. 339–372.

12. Mahoney J. Path Dependence in Historical Sociology. *Theory and Society*. 2000. № 29. P. 507–548.

13. Swidler A. Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review*. 1986. Vol. 51. № 2. P. 273–286.

14. Wilson R.W. The Many Voices of Political Culture Assessing Different Approaches. *World Politics*. 2000. V. 52/ № 2. P. 246–273.

REFERENCES:

1. Sewell W. The Concept(s) of Culture. – Beyond the Cultural Turn: New Directions in the Study of Society and Culture. Berkeley: University of California Press, 1999. P. 36–61.
2. Gaddis J.L. Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy. Oxford: Oxford University Press. 512 p.
3. Goldman E.F. Building a Culture That Encourages Strategic Thinking. *Journal of Leadership & Organizational Studies*. May 2010. Vol. 17. № 2. P. 119–128.
4. Jack L. Snyder. A Project AIR FORCE report prepared for the rand. URL: <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf>.
5. Gray C. National Style in Strategy: The American Example. *International Security*, Fall. 1981. Vol. 6. № 2. P. 21–47.
6. Jhonston A.I. Thinking about Strategic Culture. *International Security*. 1995. V. 19. № 4. P. 32–64.
7. Johnston A. Cultural Realism: Strategic Culture and Grand Strategy in Chinese History Princeton Univ. Press, Princeton University Press? 1998. 322 p.
8. Johnston A. Cultural Realism and Strategy in Maoist China. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, ed. Peter J. Katzenstein. P. 216–268.
9. Lantis J.S. Strategic Culture and Tailored Deterrence: Bridging the Gap between Theory and Practice. URL: <http://www.contemporarysecuritypolicy.org/assets/CSP-30-3-Lantis.pdf>.
10. Berger T. Cultures of Antimilitarism: National Security in Germany and Japan. Baltimore: John Hopkins University Press, 1998. 256 p.
11. Van Dijk T.A. Text and Context of Parliamentary Debates. *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*. Amsterdam: Benjamins, 2004. P. 339–372.
12. Mahoney J. Path Dependence in Historical Sociology. *Theory and Society*. 2000. № 29. P. 507–548.
13. Swidler A. Culture in Action: Symbols and Strategies. *American Sociological Review*. 1986. Vol. 51. № 2. P. 273–286.
14. Wilson R.W. The Many Voices of Political Culture Assessing Different Approaches. *World Politics*. 2000. V. 52. № 2. P. 246–273.

The effectiveness of strategic culture's concept in the context of the development of modern international political research

Pogorska Iryna Ivanivna

Doctor of Political Sciences,
Senior Researcher of the Institute
of International Relations
of Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Melnikova Str., 36/1, Kyiv, Ukraine

The article examines key trends in the development of the modern conceptual paradigm of strategic culture and the direction of the scientific and theoretical discourse of its development, challenges and problems that will determine the context for the further evolution of this direction in the sphere of analysis of international relations. The purpose of the article is to study the key trends in the development of the modern conceptual paradigm of strategic culture and the features of scientific and theoretical discourse on its development, challenges and problems that will determine the context of further evolution of this trend in the field of international relations analysis. Among the principal trends are the task of understanding the depth of influence of strategic and cultural influence on the development of relations of international actors and the continuation of discussion on the invention of the most effective model of analysis of strategic action in the international space. The methodological basis of the study is the potential of systemic, general methods and behaviorist methods. It is argued that when analyzing different levels of political organization of world space, the concept of strategic culture reveals serious application possibilities. At the same time, the context of culture can not be treated differently than flexible and varied. Prevalence of a cultural or strategic component essentially depends on the individual theoretical and methodological preferences of researchers, which implies a difference in the outline of the research problem field and the use of a certain factorial basis.

The problem of the context of strategic culture remains one of the original and variation-interpretative research problems, both from theoretical and applied point of view. Derived duality causes the constant complexity of the definition of essential evolution and the limits of the applicability of conceptual political and cultural constructs. At the same time, the latter is a necessary and very effective tool for analyzing the complex socio-political processes that cover the power of interaction within the international community. Most conceptual models depend on one of two common problems: existing models tend to be presented in such a form, which is also coherent, which means that they can not explain the incident of strategic behavior, its discrepancy with a particular template and/or they offer too much continuity and can not adequately take into account changes in strategic policy after a while. Therefore, the evolution of scientific thought increasingly chooses a model that envisages a special strategic culture, containing several co-existing strategic subcultures, an interpretation of the international social/cultural context of the state.

Key words: strategic culture, concept, international security, strategic interaction.

РОЗДІЛ 5. ЭТНОПОЛИТОЛОГИЯ ТА ЭТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Нуриева Ирада Тофик гызы

Дискриминационная политика СССР по отношению к Азербайджанскому народу

УДК 327

DOI [https://doi.org/](https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-101-104)

10.24195/2414-9616-2018-1-101-104

Нуриева Ирада Тофик гызы
доктор политических наук, профессор
кафедры общественных наук
Азербайджанского государственного
университета
нефти и промышленности
пр. Азадлыг, 20, Баку,
Азербайджанская Республика

В статье говорится о предвзятом отношении в государственной политике СССР к азербайджанскому народу: отстранение азербайджанского народа от своего этногенеза по сравнению с другими народами, изменение его алфавита. Также речь идет о коварной политике руководства СССР относительно азербайджанского народа, то есть о поддержке фальсификации истории армянами, признании так называемого «геноцида армян» и т.д.

В Указе общенационального лидера Азербайджана Гейдара Алиева «О депортации в массовом порядке азербайджанцев с их историко-этнических земель на территории Армянской ССР в 1948–1953 годах» от 18 декабря 1997 г. нашли свое отражение в политическом контексте факт геноцида, массовые репрессии и насильственная депортация азербайджанцев с их историко-этнических земель, а также передача Азербайджанских земель в пользу Армении в результате совместных усилий руководства СССР и армянских националистов.

Ключевые слова: Нагорный Карабах, армянские фальсификации, миф «Великой Армении», дискриминация.

Вступ. Армяне начали свою незаконную борьбу за отделение Нагорного Карабаха от Азербайджана не спонтанно. Они готовились к этому долго. Все события вокруг НКАО происходили по четко разработанному плану. Однако без согласия руководства СССР они не осмелились бы начать незаконные действия.

Цель и задания. Целью статьи является рассказ о предвзятом отношении в государственной политике СССР к азербайджанскому народу: отстранении азербайджанского народа от своего этногенеза по сравнению с другими народами, изменении его алфавита, также о коварной политике руководства СССР относительно азербайджанского народа, то есть о поддержке фальсификации истории армянами, признании так называемого «геноцида армян».

Результаты. Армения умело использовала внешние факторы для начала этой агрессии. Она использовала помощь России, западных проармянских центров, оказывавших ей значительную военную помощь в то время, тогда как Азербайджан противостоял этой армаде силы только своими силами. Хотя политическую поддержку ему оказывали Турция [5], Украина, некоторые государства ОИК и др. [3, с. 18-26].

Армяне, воздерживаясь от открытых актов агрессии, стараются войти в верхние эшелоны руководства СССР и, пользуясь этой властью, истреблять великие умы Азербайджана, которые являются сильной помехой в реализации «общеармянской идеи». Они в этом деле добились значительных успехов. Министр государственной безопасности В. Абакумов в Союзе, Апресян в Узбекистане,

Кобулян в Украине проводили репрессию честных людей. Заместители министра внутренних дел Азербайджанской ССР Маркарян и Григорянц усердно уничтожили лучших сынов азербайджанского народа [2, с. 8–9]. Позже, в 1954–1955 гг., эти замаскированные «дашнаки» и «гнчакисты» за организацию необоснованных массовых репрессий осуждены и по приговору военной коллегии Верховного Суда СССР расстреляны [4, с. 181].

В 20–40-е гг. XX века азербайджанский народ подвергся множеству дискриминационных атак со стороны Советского руководства под руководством И. Сталина. В эти годы дважды насильно изменяется его письменность, турки – азеры вдруг становятся азербайджанцами. Тем самым делается попытка отделить азербайджанцев от своих братьев в Южном Азербайджане (в Иране), от тюркского мира и от своего исторического, литературного наследия.

Дискриминационная политика со стороны руководства СССР иной раз носил религиозный характер. Сделав даже поверхностный анализ, нетрудно заметить, что у всех мусульманских народов СССР без исключения насильно изменены фамильные окончания. К фамилиям представителей этих народов предписаны окончания русского характера (-ов, -ев). Тем самым делается попытка искусственно изменить национальные отличия между азерами, аварцами, чеченцами, узбеками, таджиками и т.д. В это же время все христианские народы СССР – русские, украинцы, белорусы, молдаване, грузины, армяне и т.д. – остаются при своих национальных фамилиях. Такой субъективный и односторонний подход явно противо-

речил Конституции, которая гарантировала равенство каждого народа, независимо от религиозного, расового отличия.

В ноябре 1944 г. И. Сталин подписывает указ о депортации всех турков – месхетинцев из Месхет – Джавахетии ((Грузия). Это было попытка раздробить турков). После депортации турков из Месхетии тут же их земли заселяют армяне, которые ныне создают Грузии второй Нагорный Карабах.

В ноябре 1945 г. первый секретарь ЦК КП Армении Григор Арутинов (Арутюнян) внес на рассмотрение ЦК ВКП(б) предложение о включении Нагорно-Карабахской области в состав Армянской ССР. В письме Г. Арутинова по этому поводу, направленного И. Сталину, предлагается, «... исходя из желания народа Карабаха, решить вопрос о включении Нагорно-Карабахской области в состав Армянской ССР. Нагорно-Карабахская область, примыкающая к территории Армении (между ними стоит сразу 6 районов Азербайджана – *авт.*) с 1923 г. входит в состав Азербайджанской ССР. Население этой области является, в основном, армянским. Из 153 тыс. населения 137 тыс. является армянским». Далее говорится, что вхождение Нагорного Карабаха в состав Армении «намного способствовало бы развитию его и улучшило бы руководство хозяйством», что вхождение Нагорно-Карабахской области в Армению дало бы возможность местным кадрам продолжать высшее образование в вузах Армении. С другой стороны, Армянская ССР могла бы получить пополнение кадров из Карабахской области. Г. Арутинов в письме ссылается на «желание народа Карабаха», хотя никакого опроса населения по этому поводу не производилось [6].

По получению письма Г. Арутинова секретарь ЦК ВКП(б) Маленков направил запрос первому секретарю Азербайджана М. Багирову с просьбой высказать свое мнение по этому поводу. Отвечая на этот вопрос, М. Багиров высказался против приведенных в письме Г. Арутинова доводов. Но в заключении письма М. Багиров, с целью предотвратить дальнейшие возможные предложения по этому поводу, сообщил о возможном согласии на включение Нагорно-Карабахской автономной области (за исключением Шушинского района, населенного азербайджанцами) в Армянскую ССР при условии «включения в состав Азербайджанской ССР трех районов Армянской ССР, примыкавших к Азербайджану и населенных преимущественно азербайджанцами» [1, с. 21–22; 2, с. 9; 7]. В то время это «ответное предложение» отбило охоту армянских политиков.

Однако верные себе армянские политики, литераторы продолжали свои гнусные дела. С предложением изъять из обращения книгу Мариэтты Шагинян «Советское Закавказье», изданную в г. Ереван 21 июня 1947 г., первый секретарь

ЦК КП Азербайджана М. Багиров обратился в ЦК ВКП(б). «Грубые политические ошибки, искажающие достоверность», «гнусную клевету и провокацию на народы Советского Закавказья», допущенные М. Шагинян, М. Багиров «обосновывал» тем, что она назвала Нагорный Карабах «страной Армянской», «кусочком Армении», писала о разрушении «армянской» Шуши, об истреблении армян и считала Нагорный Карабах в годы Советской власти «заброшенной, разрушенной страной».

Идеологи ЦК ВКП(б) согласились с мнением М. Багирова, указом от 13 ноября 1947 г. книга М. Шагинян была изъята из продажи и из библиотек.

19 октября 1947 г. по Московскому радио шла передача об армянском композиторе Комитасе, где шел разговор о геноциде армян в Турции в 1915 г. «Нетурки в 1915 г. резали армян: 5 армянских дружин, организованных царизмом, зверствовали над мирным мусульманским населением Восточной Анатолии, кроме того, позорили себя массовым истреблением турецких военнопленных при конвоировании их с линии огня в тыл». После этой передачи авторы письма в ЦК ВКП(б) восклицали: «Зачем же допускать грубейшее дискредитирование нашего радио, зачем давать Западу возможность утверждать, что не Трумэн, помогающий туркам организовать свою оборону против нас, а именно мы своею арменофильской травлей турок поджигаем войну?» [9, с. 19].

Дашнаки и их пособники во чтобы то ни стало добиваются войны, чтобы нашими руками и кровью создать так называемую «Великую Армению», которая этнографически принадлежит Турции. В письме же к Берии авторы выдвинули лозунг: «Повысим бдительность и разгромим армянский буржуазный национализм». Они требовали «мобилизовать советскую общественность и органы госбезопасности на решительную борьбу с этим подлинным злом».

Послевоенные, 1945–1948-е, годы были насыщены проармянской деятельностью. Используя свое влияние на И. Сталина, А. Микоян добивается подписания постановлений Совета Министров СССР «О переселении колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Куро-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР» от 23 декабря 1947 г. № 4083 и «О мероприятиях по переселению колхозников и другого азербайджанского населения из Армянской ССР в Куро-Араксинскую низменность Азербайджанской ССР» от 10 марта 1948 г. № 754. Формальная причина: на свою «историческую родину» репатриировались зарубежные армяне. Согласно постановлениям, в течение 1948–1953 годов насильно переселены со своей исторической родины – горных районов Армении – в жаркую, безводную тогда Мугано-Мильскую степь около 250 тыс. азербайджанцев. Многие, не выдер-

жав резких климатических изменений, погибли. Позже из переселенцев остались в живых лишь 28 тысяч человек [4, с. 202]. Это был хорошо задуманный, чудовищный акт, очередной этап моноэтнизации Кавказской Армении и избавление от еще одной части этноса – автохтона [1, с. 22–23].

Общенациональный лидер Азербайджана Г. Алиев, вторично пришедший к власти, указом «О депортации в массовом порядке азербайджанцев с их историко-этнических земель на территории Армянской ССР в 1948–1953 годах» от 18 декабря 1997 г. осудил преступную политику армянских шовинистических кругов и руководства СССР, допустивших насильственную депортацию азербайджанцев с историко-этнических земель на территории Армянской ССР в 1948–1953 гг.

В Указе Президента отмечается, что в результате политики этнической чистки и геноцида, целенаправленно осуществляемой за последние два века на Кавказе против азербайджанцев, наш народ пережил тяготы, национальную трагедию и лишения. В результате этой поэтапно осуществляемой бесчеловечной политики азербайджанцы, став изгнанниками с территории ныне так называемой Армении – со своих историко-этнических земель, где они жили тысячелетиями, перетерпели массовые убийства и резню, разрушены тысячи историко-культурных памятников и поселений, принадлежащих нашему народу [8].

Несмотря на опасение и несогласие своих соратников, бывший Первый секретарь ЦК КПСС Л. Брежнев под сильным влиянием А. Микояна, бывшего правой рукой террориста Амазаспа, и под усердным настоянием своей дочери Галины Брежневой дал разрешение на сооружение в г. Ереван «памятника жертвам геноцида». Таким образом, в 1965 г. придуманный армянами «геноцид армянского народа» впервые был признан. Армяне выдумали даже ужасающую цифру погибших – более 2 миллионов. Хочется задать вопрос политикам, поддерживающим эти армянские бредни: если в 1915–1923 гг. убито свыше двух миллионов армян в Турции и в Азербайджане, то какое же было количество всех армян, проживающих в этом регионе?

Н. Соколски в книге «Очерки о современной Турции», изданной в 1923 г. в Тбилиси, сообщает, что к 1915 г. численность армян в Турции составляла около 1 миллиона 285 тыс. После спровоцированных лидерами партий «Гнчак» и «Дашнакцутюн» армяно-турецких, армяно-грузинских и армяно-азербайджанских войн на территории Турции осталось около 380 тыс. армян. По армянским же источникам, 600 тыс. человек эмигрировали в Египет и Сирию, Индию и Пакистан, Англию и во Францию, США и Канаду, Австралию и Индонезию, Эфиопию и Мексику, Кипр, Италию, Румынию и во многие другие страны.

Около 100 тыс. армян переселилось из прифронтной полосы во внутрь Месопотамии. Остальные погибли в выше указанных войнах [4, с. 119]. Небольшой подсчет дает нам цифру 205 тысяч.

Другой советский историк, член-корреспондент Академии наук Армянской ССР Алексей Карпович Дживелегов пишет: «С 1892 г. по 1912 г. из армянских жителей так называемой «Великой Армении» из территории Турции 612 тысяч человек переселились в сопредельные страны» [4, с. 120].

Участники Парижской конференции, рассматривая проблему безопасности национальных меньшинств, указали данные о количестве армян, проживающих в Стамбуле, Измире, в странах Малой Азии и Сирии. Оказалось, что их около 950 тысяч. Эти данные вызвали большой переполох. Ведь, по утверждению армянских соратников, из 1 млн. 285 тыс. армян в Турции не должно было остаться никого.

Клеветнической наглостью «О геноциде армянского» отличается книга Джона Киракосяна «Младотурки перед судом истории». В седьмой главе этой книги пишется о событиях 1918 года: «Турецкая армия на пути в г. Баку вместе с местной мусульманской чернью «ограбила и вырезала» почти все армянское население Нухинского, Аранского и Геокчайского уездов количеством несколько десятков тысяч человек...» Далее пишется, что командование младотурецкой армии после сражения 17 августа на отказ Армянского национального Совета на ультиматум турок о сдаче Баку ответило особой жестокостью... Три дня и три ночи группы турецких аскеров убивали армян. В Баку всего было вырезано около 30 тыс. армян» [10].

Неслыханная наглость! По какому праву Армянский национальный совет распоряжался судьбою столицы Азербайджана – Баку? Отметим, что с мая 1918 г. действовало правительство Азербайджанской Демократической Республики. Архивные данные тех лет о количестве армян показывает, что в Бакинской губернии вместе с Бакинским градоначальством в 1916 г. проживало 119,885 человек, т. е. 9,4%, в 1920 г. – 120,087 человек, т. е. 9,3%, от общего числа населения [11].

Стоит взглянуть на цифры и убедиться в том, что численность армян в Бакинской губернии за 4 года осталось неизменной. Тогда кого же убивали турки и азербайджанцы?

Выводы. Человеческая история неоднократно доказала, что историю переписать невозможно, ее можно лишь на сравнительно короткое время фальсифицировать, исказить и скрыть от общечеловеческой ответственности.

Армяне научились с относительной легкостью дезинформировать или подкупать разных политиков, вызывать у них сочувствие к себе, тем самым получать их поддержку для воплоще-

ния в жизнь общеармянской мечты – «Великой Армении – от моря до моря».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Abdullayev E. Dağlıq Qarabağ problemi beynəlxalq hüquq müstəvisində. Bakı: Təhsil, 2004, 216 s.
2. Abdullayev Ə. Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü və Heydər Əliyevin sülh strategiyası. Bakı: Elm, 1999, 160 s.
3. Həsənov Ə. Azərbaycan və ATƏT. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi ümumavropa təhlükəsizliyi fonunda. Bakı: Işıq, 1997, 80 s.
4. Mansurov A.A. Tarixin ağ ləkələri və yenidənqurma. Bakı: Yazıçı, 1991, 224 s.
5. Заявление Представительства Турции в Комитете СДЛ СБСЕ. Выписка из 4 журнала XI Встречи Комитета старших должностных лиц СБСЕ. 21. V. 92.
6. Парт. Архив Института истории партии при ЦККП Азербайджана, ф. 1, оп. 169, д. 249, л. 2.
7. Парт. Архив Института истории партии при ЦККП Азербайджана, ф. 1, оп. 169, д. 249, лл. 3–60.
8. О депортации азербайджанцев: Указ Г. Алиева из Армении в 1948–1953 гг. Бакинский рабочий. 1997. 23 декабря.
9. Армения в 20–80-х годах. URL: <http://www.armenia.h.1/history/index.htm>.
10. Джон Киракосян. Младотурки перед судом истории. URL: <http://Armenian.house.org/kirakosyan/youngturks-ru/charter07.html>.
11. Календарь Азербайджанской Республики. Баку, типография газеты «Азербайджан», 1920 г. URL: <http://www.birlik.ru/frm/index.php/showtopic.-1310>.

REFERENCES:

1. Abdullaev E. The Nagorno-Karabakh problem in the plane of international law. Baku: Education, 2004, 216 p.
2. Abdullaev A. The Military aggression of Armenia against Azerbaijan and Heydar Aliyev in the world of strategy. Baku: Elm, 1999, 160 p.
3. A. Gasanov, Azerbaijan and the OSCE. The Armenian-Azerbaijani conflict and Nagorno Karabakh problem of European security on the background. Baku: Light, 1997, 80 p.
4. Mansurov A.A. White spots of the history and reconstruction. Baku: Writer, 1991, 224 p.
5. The Statement of Mission of Turkey to the CSCE Committee of SDL / extract from 4 the journal of the XI Meeting of the Committee of senior officials of the CSCE. 21. V. 92.
6. Part. Archive of the Institute of party history under the CCCP of Azerbaijan, f. 1, Op. 169, f. 249, l. 2.
7. Part. Archive of the Institute of party history under the CCCP of Azerbaijan, f. 1, Op. 169, f. 249, 3 URL 60.
8. H. Aliyev's decree «on deportation of Azerbaijanis» from Armenia in 1948-1953. Baku worker. 1997. December 23. The Central Committee of the Communist party
9. Armenia in 20–80-ies. URL: <http://www.armenia.h.1/history/index.htm>.
10. John Kirakosyan. The young Turks before the judgment of history. URL: <http://Armenianhouse.org/kirakosyan/youngturks-ru/charter07.html>.
11. The Azerbaijan Republican Calendar. Baku, printing house of the newspaper «Azerbaijan», 1920. URL: <http://www.birlik.ru/frm/index.php/showtopic.-1310>.

The discrimination policy of the USSR against the Azerbaijani people

Nuriyeva Irada Tofik gyzy

Ph.D Political Science, Professor at the Department of "Social sciences" of Azerbaijan State University of Oil and Industry Azadlig Ave 20, Baku, Azerbaijan Republic

An article on "The Discrimination Policy of the USSR against the Azerbaijani people" describes the biased attitude of the USSR to the Azerbaijani people in the state policy: removal of Azerbaijani people from their ethnogenesis compared to other nations, changing the alphabet. This deals with the support for falsification of the history by Armenians, the recognition of the so-called "armenian genocide" and so on, the insidious policy of the USSR leadership against the Azerbaijani people. In the Decree "On deportation of Azerbaijanis from their historical and ethnic lands in the territory of the Armenian SSR in 1948–1953" of Heydar Aliyev, the National Leader of Azerbaijan dated December 18, 1997, the fact of the genocide, mass repression and deportation of the Azerbaijanis from their historical and ethnic lands in 1948–1953 as a result of the joint efforts of the USSR leadership and the Armenian nationalists was reflected in its political context.

Key words: The Nagorno-Karabakh, armenian hypocrisy, "the myth of "great Armenia", discrimination.

РЕЦЕНЗІЇ

Наумкіна С. М.

Учасницька компонента децентралізаційних процесів (рецензія на монографію К.Є. Іщейкіна «Політико-правові засади бюджету участі в системі демократичних практик: світовий досвід і Україна»)¹DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-1-105-106>Наумкіна С. М.
доктор політичних наук, професор

Останнім часом в Україні започатковано низку важливих реформ: медичну, пенсійну, освітню, децентралізаційну та інші. Однак саме зусилля щодо передачі низки повноважень органів державної влади на рівень місцевого самоврядування вже почали давати перші помітні результати, насамперед у збільшенні обсягів місцевих бюджетів. При цьому з'ясувалося, що далеко не всі органи місцевого самоврядування, які завжди скаржилися на недофінансування, готові до розпорядження такими коштами. Тому для них особливо актуальною є проблема належного використання фінансових ресурсів, що неможливо без взаємодії з мешканцями, зокрема й у формі бюджету участі, що набуває популярності в усьому світі. Хоча в Україні низку праць присвячено дослідженню механізмів участі громадян у політичних процесах, зміцненню системи місцевого самоврядування, вивченню застосування інструментів прямої демократії (референдумів, громадських ініціатив і громадських слухань), проте феномен громадського бюджету до публікації монографії К.Є. Іщейкіна не був предметом ґрунтовного політологічного дослідження.

Автор слушно звертає увагу на те, що зв'язок між демократією та децентралізацією є дещо парадоксальним. Більше того, поняття учасницької демократії та децентралізації часто використовуються для протиставлення цих двох феноменів, оскільки є приклади того, як численні децентралізаційні ініціативи не лише не сприяли зміцненню демократичних інститутів, а навпаки, призвели до підпорядкування громадян органам публічної влади чи навіть до посилення місцевого непо-

тизму. Механізми децентралізації місцевого самоврядування не завжди сприяють демократії участі, а деякі з них можуть заохочувати участь лише на рівні міських районів чи в межах державно-приватного партнерства, що орієнтується насамперед на залучення підприємців, а не громадянського суспільства загалом, і таким чином не досягають цілей демократії участі. Тому результатом децентралізації мають стати стабільні фіскальні відносини між центральною владою та органами місцевої влади, які описуються такими принципами, як фінансова автономія, достатність доходів, справедливість, передбачуваність, ефективність, простота, застосування стимулів і цілеспрямованість. При цьому особливу роль відіграє розширення можливостей участі громадян у процесі прийняття рішень, зокрема й щодо розподілу фінансових коштів.

Видання монографії робить більш доступними для широкого загалу зарубіжні матеріали про позитивний досвід упровадження бюджету участі та помилки, яких варто уникати в ході його адаптації до українських умов. Завдяки вдалому поєднанню вже класичних праць із теорії демократії (Г. Алмонда, Ю. Габермаса, Р. Даля, Дж. Найджела, Р. Патнема, С. Хантінгтона, Й. Шумпетера) та новітніх досліджень трансформації демократичних інститутів і демократичних практик (Р. Далтона, Л. ЛеДюка, П. Норріс, П. Розанваллона, Дж. Тальпіна, Д. Томпсона, Дж. Ціммермана, Е. Фанга) автор поглиблює розуміння зв'язку між активністю громадян та ефективністю діяльності органів публічної влади, їх легітимністю.

Обраний дослідницький підхід дає відчутну можливість комплексно, всебічно й досить повно дослідити те, як залучення громадян до такої

1 Іщейкін К.Є. Політико-правові засади бюджету участі в системі демократичних практик: світовий досвід і Україна. Київ: Юридична думка, 2018. 400 с.

делікатної сфери, як бюджетна, що вимагає від учасників наявності певних спеціальних знань і навичок, навіть на місцевому рівні відкриває нові можливості для вдосконалення діяльності органів публічної влади, посилення їх орієнтації на гуманітарні цінності (людиноцентризм, справедливість, рівність), що в підсумку сприяє прискоренню державотворчих процесів в Україні.

Отже, рецензована монографія «Політико-правові засади бюджету участі в системі демо-

кратичних практик: світовий досвід і Україна» є цілісною завершеною науковою працею, що збагачує вітчизняні дослідження демократичних процесів, розвитку громадянського суспільства та політичної участі. При цьому робота вирізняється доступним викладом матеріалу, оригінальними узагальненнями й висновками, які заслуговують на увагу не лише політологів, фахівців із місцевого самоврядування та державного управління, а й якнайширшого читацького загалу.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 1

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 13,54. Ум.-друк. арк. 12,56.
Підписано до друку 26.02.2018. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.